

Lantbrukshögskolan och reformerna: Från utbildningsinstitut till modernt forskningsuniversitet

Per Lundin

Agrarhistoria nr 5

Uppsala 2017

Agrarhistoria nr 5

Lantbrukshögskolan och reformerna: Från
utbildningsinstitut till modernt
forskningsuniversitet

Per Lundin

Swedish University of Agricultural Sciences
Department of Urban and Rural Development
Division of Agrarian History

Ämnet agrarhistoria är en historisk disciplin som omfattar en utveckling från äldsta tid till nutid. Ämnet handlar om den agrara produktionen och den tekniska utvecklingen, sociala och ekonomiska förhållanden, människorna i agrarsamhället samt deras relation till naturen, landskapet och samhället i stort. Tyngdpunkten ligger på forskning och undervisning om nordeuropeiska förhållanden, bland annat Sverige, även om också en vidare internationell agrarhistoria är viktig för ämnet.

Agrarhistoria är också namnet på den här rapportserien som ges ut av avdelningen för agrarhistoria vid Sveriges Lantbruksuniversitet. Serien har till syfte att tillgängliggöra rapporter och forskning rörande agrarhistoria i tryckt form och via digital open access.

Agrarhistoria nr 5

Cover photo: Patrick Svensson, 2017. Depris – byggnaden stod färdig 1935.

ISSN 1403-3402

ISBN: 978-91-576-9538-3

eISBN: 978-91-576-9539-0

Editor: Patrick Svensson

© Per Lundin 2017

Print: SLU Repro, Uppsala Sweden

Förord

Upprinnelsen till den här studien är ett möte jag hade våren 2011 på Hagströmerbiblioteket där sociologen Daniel Normark, då vid Karolinska Institutets universitetsförvaltning, visade upp ett snillrikt konstruerat stapeldiagram över antalet publikationer om svenska lärosäten. Staplarna demonstrerade dels det totala antalet bokpublikationer om respektive lärosäte, dels den genomsnittliga bokproduktionen per år sedan respektive lärosätes grundande. Inte särskilt överraskande visade diagrammet att i jämförelse med andra, äldre universitet så föll det unga SLU mindre väl ut i den första kategorin. Men även i den andra kategorin uppvisade SLU något mer förvånande en jämförelsevis låg siffra. Diagrammet antydde kort sagt att SLU hörde till ett av de mer underutforskade akademiska lärosätena i Sverige.

Beväpnad med det smått spektakulära diagrammet gick jag upp till Janken Myrdal – jag hade nyligen tillträtt en tjänst som postdoktor i agrarhistoria vid SLU – som, visade det sig, under en längre tid fört samtal med SLU:s dåvarande rektor Lisa Sennerby Forsse om behovet av att analysera universitetets historia.

Föreliggande studie är resultatet av projektet ”SLU – i sektorns och vetenskapens tjänst” som 2012 beviljades medel av SLU:s rektor och fakulteter. Projektet syftade till att med en problemorienterad ansats undersöka viktiga aspekter i SLU:s och dess föregångares historia. Projektet innefattade även doktoranden Karl Bruno som 2016 disputerade på doktorsavhandlingen *Agrarian Expertise: Development Aid at the Swedish University of Agricultural Sciences and its Predecessors, 1950–2009*. Medan Bruno behandlar ett viktigt internationellt sammanhang, nämligen den agrara biståndsverksamheten, fokuserar jag i min studie på hur Lantbrukshögskolan utvecklades från det utbildningsinstitut som den i realiteten utgjorde under sina första decennier till det moderna forskningsuniversitet den hade omvandlats till vid tidpunkten för dess sammangående med Skogshögskolan och Veterinärhögskolan och det därmed sammanhängande inrättandet av SLU. Jag uppmärksammar särskilt den statliga reformverksamhetens betydelse i denna process.

Många angelägna problem i SLU:s och dess föregångares historia återstår fortfarande att undersöka, men tack vare Lisa Sennerby Forsses initiativ kan jag med denna studie bidra till ökad kunskap om de historiska krafter som format – och fortsätter att forma – SLU.

Innehåll

<i>Förord</i>	v
Inledning.....	1
Forskning eller massutbildning?.....	6
Det moderna universitetets historieskrivning	9
Reformverksamhetens betydelse	11
Forskningsimperativets formering.....	13
Tidigare forskning	14
Studiens disposition.....	15
1. Det lantbruksvetenskapliga systemet för forskning och högre utbildning.....	17
2. Kampen om agronomutbildningens innehåll.....	31
En genväg till studentvärdigheten? En verklig högskola?.....	32
Allsidiga eller specialiserade agronomer?.....	39
Agronomutbildningen förpassas till bakgrunden.....	52
Slutsatser.....	56
3. Forskningsråden och den fria forskningen	58
Fortsatt utredande – försök till samordning.....	71
Slutsatser.....	71
4. Universitetsutredningarna och visionen om det moderna forskningsuniversitetet	73
1930-talets universitets- och högskoleväsende – en knapphetsregim.....	74
1940-talets utredningsverksamhet	76
Jordbrukets högskolor utreds.....	82
1955 års universitetsutredning – ett program för universitets- och högskoleväsendet.....	85
Jordbrukshögskoleutredningen – ett nödvändigt initiativ.....	88
De hotade högskolorna – Statskontorets organisationsutredning	90
Slutsatser.....	91
5. Välgval i jordbruksreformernas skugga.....	93
Jordbrukskomplexet.....	93
Reglerings- och rationaliseringssystemets behov av expertis.....	101
”Den Hjelmiska utredningen”.....	105
6. Forskningsberedningen och biologin.....	109
Biologi	111

Slutsatser	116
Det lanbruksvetenskapliga systemet för forskning och högre utbildning.....	116
Lantbrukshögskolan och reformerna	117
Strategernas betydelse	118
Bilaga 1, Statistik över forskning och undervisning	121
Forskning.....	121
Utbildning.....	123
Referenser.....	125
Intervjuer	125
Otryckta källor – arkiv.....	125
Otryckta källor – övriga.....	125
Tryckta källor och litteratur	125

Inledning

Ett par dagar innan terminsstart och knappt tre år efter dess inrättande invigdes Kungl. Lantbruks-högskolan. Någon tur med vädret hade man inte. När extratåget med gästerna från Stockholm anlände till Uppsala på förmiddagen den 30 oktober 1935 strilade regnet från en mulen himmel. Under uppspända paraplyer – de flesta i sällskapet bar veckade doktorshattar eller skinande cylindrar – skyndade de till bussarna som väntade på att ta dem ut till Ultuna. Något senare, med det ordinarie tåget, anlände kungen. När majestätet steg ned på den nysopade röda mattan, togs han emot av landshövdingen, Lantbrukshögskolans rektor och prorektor samt Uppsala universitets rektor, vilka eskorterade honom vidare till Ultuna och invigningsceremonin.¹

Upsala Nya Tidning (UNT) som bevakade invigningen rapporterade att den formade sig till en ”minnesvärd högtid”, regnet och rusket till trots. Vid den nya institutionsbyggnaden samlades gästerna, bland dem jordbruksministern, riksdagens talman, kanslern för rikets universitet och ärkebiskopen (i egenskap av prokansler). Efter kårordföranden hälsat kungen välkommen och denne i sin tur överlämnat en kårfana, men innan kungens invigningstal, hölls högtidlighetens viktigaste tal. Det var dock inte högskolans rektor som tog till orda, något man i förstone skulle kunna tro. Istället var det landshövdingen i Uppsala län, Sigfrid Linnér, som trädde fram. Till skillnad från universiteten där rektor magnificus alltid ledde konsistoriet (det vill säga styrelsen), hade Lantbrukshögskolan en extern styrelseordförande, nämligen landshövdingen.

Med Lantbrukshögskolan hade ”ett rikare instrument” ställts i vetenskapsmännens händer, sade Linnér. Men om högskolan skulle lyckas fullt ut med att ställa den moderna tekniken och vetenskapen till jordbrukets tjänst berodde till syvende och sist på ”dess förmåga att sammansmälta två i viss mån motsatta förutsättningar”. Häri, fastslog han, låg Lantbrukshögskolans ”stora problem”. Å ena sidan skulle högskolan stadgeenligt bedriva vetenskaplig forskning och meddela på vetenskaplig grund vilande undervisning: ”Den får icke pruta av på metodernas förutsättningslöshet, icke låta sig lockas till mindre skärpt iakttagande, därför att ett visst förfaringssätt påstås vara praktiskt. De vetenskapliga kraven måste alltid fyllas.” I så motto, påpekade Linnér, skilde sig inte Lantbrukshögskolans vetenskapsmän från andra. Å andra sidan måste högskolans forskning gagna jordbruket. Det var nödvändigt att dess vetenskapsmän koncentrerade sig på de ämnen som behandlade jordbruket. Han underströk det centrala i att ”den direkta personliga förbindelsen” mellan högskolans professorer och ”det praktiska jordbruksfolket” blev ”livlig och förtroendefull”. Det var således inte tillräckligt att tillhandahålla den ena eller den andra av dessa förutsättningar. Båda måste finnas och därtill förmås växa samman till ett organiskt helt. Detta var det problem som Lantbrukshögskolan hade att bemästra.²

Det kan tyckas förvånande att Linnér utnyttjade invigningstalet till att peka på den nya högskolans problem. Men i dess konstruktion fanns en reell spänning mellan två olika verksamhetsmål inbyggd.

¹ ”Kungen hälsad hos landets yngsta studentkår”, *Aftonbladet*, 30 oktober 1935; ”Lantbrukshögskolans invigning”, *UNT*, 31 oktober 1935; Protokoll, 6 april 1936, bil. §21, ”Berättelse över verksamheten vid Lantbrukshögskolan under läsåret 1934-35”, Landsarkivet i Uppsala, Lantbrukshögskolans arkiv, Sekreteraravdelningen, AIa:4.

² ”Lantbrukshögskolans invigning”.

Redan de sakkunniga som hade till uppgift att ta fram förslag till den högre lantbruksundervisningens ordnande hade i ett av de betänkanden som föregick Lantbrukshögskolans inrättande pekat på en ”dualism i syftemålet”.³ Detta problem var inte på något sätt unikt för Lantbrukshögskolan. Tvärtom löper det som en röd tråd genom de lantbruksvetenskapliga disciplinernas och institutionernas moderna historia.⁴ I tidigare studier har framför allt motsättningen mellan två skilda kunskapsideal, mellan teori och praktik, uppmärksammats.⁵ Detta dilemma, som vetenskapshistorikern Jonathan Harwood betecknat det, är dock mångbottnat.⁶ Det rymmer även en spänning mellan två distinkta politik- och intresseområden: högre utbildning och forskning å ena sidan, jordbruk å den andra. För Lantbrukshögskolans del manifesterades denna spänning organisatoriskt i åtminstone två hänseenden. Även om Lantbrukshögskolan utgjorde en självklar del av det svenska universitets- och högskoleväsendet, skiljde den i likhet med Skogshögskolan och Veterinärhögskolan ut sig i och med en avvikande departementstillhörighet. Medan universiteten i Uppsala och Lund, de så kallade fria högskolorna i Stockholm och Göteborg samt fackhögskolorna i övrigt låg under Ecklesiastikdepartementets domvärjo, sorterade jordbrukets högskolor, som den samlande benämningen på dem löd, under Jordbruksdepartementet. Därmed hörde jordbrukets högskolor till ett departement för vilket högre utbildning och forskning inte var huvudsaken. Ytterligare en konsekvens var att styrelserna för jordbrukets högskolor utövade de funktioner som inom universitetsorganisationen dels tillkom konsistorierna, dels kanslern.⁷ Men det var inte bara genom sin inpassning i det svenska universitets- och högskoleväsendet som Lantbrukshögskolan fick sin särprägel. Även högskolans inre organisation skiljde sig påtagligt från universitetens och de fria högskolornas. Medan ledamöterna i universitetens konsistorier uteslutande representerade fakulteterna, ledde Linnér som högskolans ordförande en styrelse som huvudsakligen representerade avnämarentressen (däribland de berörda ämbetsverken och det praktiska lantbruket). Den enda styrelseledamot som representerade fakulteten var högskolans rektor, och rektorn utsågs av regeringen, inte av kollegiet.⁸ I jämförelse med universiteten och de fria högskolorna var Lantbrukshögskolans möjlighet att själv råda över sina affärer högst begränsat. I synnerhet kringskar konstruktionen fakultetens handlingsutrymme. Att det var Linnér i egenskap av styrelseordförande som höll invigningens nyckeltal och inte högskolans rektor understryker fakultetens underordnade position. Lantbrukshögskolans yttre och inre organisation skapade så sett en grogrund för potentiella motsättningar mellan en vetenskapsorienterad fakultet å ena sidan samt departementets och högskolestyrelsens avnämarentering å den andra.

³ *Betänkande med förslag till den högre lantbruksundervisningens ordnande*, SOU 1927:32 (Stockholm, 1927), 48.

⁴ Gunnar Eriksson, *Kartläggarna: Naturvetenskapens tillväxt och tillämpningar i det industriella genombrottets Sverige 1870–1914* (Umeå, 1978); Rolf Torstendahl, *Teknologins nytta: Motiveringar för det svenska tekniska utbildningsväsendets framväxt framförda av riksdagsmän och utbildningsadministratörer 1810–1870* (Uppsala, 1975). Se även Ulrich Lange, *Experimentalfältet: Kungl. Lantbruksakademiens experiment- och försöksverksamhet på norra Djurgården i Stockholm 1816–1907* (Stockholm, 2000); Erland Mårald, *Jordens kretslopp: Lantbruket, staden och den kemiska vetenskapen 1840–1910* (Umeå, 2000).

⁵ Som Erland Mårald uttrycker det har tyngdpunkten i lantbruksvetenskapernas utveckling ömsom legat på strikt vetenskaplighet, ömsom på målinriktade tillämpningar. Erland Mårald, ”Kunskap i jordbrukets tjänst: Vetenskap på gränsen mellan akademi och lantbruk”, i *Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900: Studier av de areella näringarnas geografi och historia*, red. Hans Antonson & Ulf Jansson (Stockholm, 2011), 88–102.

⁶ Jonathan Harwood, *Technology's Dilemma: Agricultural Colleges between Science and Practice in Germany, 1860–1934* (Bern, 2005). Historikern Rolf Torstendahl presenterade redan 1975 en liknande ansats i *Teknologins nytta*. Se även Wolfgang Krohn & Wolf Schäfer, ”The Origins and Structure of Agricultural Chemistry”, i *Perspectives on the Emergence of Scientific Disciplines*, red. Gerard Lemaine, m.fl. (Haag, 1976); Alan I. Marcus, *Agricultural Science and the Quest for Legitimacy: Farmers, Agricultural Colleges, and Experiment Stations, 1870–1890* (Ames, 1985); Margaret W. Rossiter, *The Emergence of Agricultural Science: Justus Liebig and the Americans, 1840–1880* (New Haven, 1975).

⁷ *Universiteten och högskolornas organisation och förvaltning: 1955 års universitetsutredning VII*, SOU 1963:9 (Stockholm, 1963), 492.

⁸ *Ibid.* 502.

Men spänningen mellan de två politik- och intresseområdena gav sig även tillkänna på ett mer subtilt, men förmodligen också mer genomgripande, sätt. Under den period som jag behandlar i denna bok uppvisar de en väsensskild dynamik. Området högre utbildning och forskning karaktäriserades av en nästintill oavbruten expansion. Det totala antalet studenter sjudubblades till exempel mellan 1950 och 1970. Universiteten, dessa anrika elitinstitutioner, tvingades successivt anpassa sin verksamhet till de förändrade omständigheterna och massuniversitetet framstod snart som en ny realitet. Även om den snabba omställningen långtifrån var smärtfri, vilket bland annat de uppflammande studentprotesterna vid 1960-talets slut vittnar om, så präglades området överlag av framtidsoptimism och nybyggaranda. Den politiska tilltron var grundmurad. I synnerhet gällde det forskningen. Medan BNP ökade knappt femfalt (i fast penningvärde) under femtioårsperioden mellan 1914 och 1964, ökade den civila delen av den statligt finansierade forskningen tjugofyrafalt.⁹ Ecklesiastikminister Ragnar Edenmans beskrivning från 1950-talets slut av forskningen som ”den mest dynamiska kraften i samhällsutvecklingen” har blivit bevingad och gav ett förebud om att forskning var på väg att bli ett nytt politikområde. Ja, kanske var det till och med betjänt av en egen minister!¹⁰

Jordbruksområdet, däremot, präglades av helt andra förutsättningar. Jordbruket som vid sekelskiftet sysselsatt över hälften av Sveriges befolkning fick se sin relativa andel av Sveriges ekonomi minska. Industriebefolkningen översteg jordbruksbefolkningen från och med 1930-talets mitt och jordbruket var inte längre den oifrågasatta modernäringen.¹¹ Under efterkrigstiden satte försvars- och socialpolitiska hänsynstaganden snarare än strikt jordbrukspolitiska (det vill säga näringspolitiska) ramarna för det krympande området. Officiellt dikterades det av neutralitetspolitiken betingade självförsörjningsmålet av hur mycket som kunde produceras inom landet.¹² Den allt effektivare produktionen inom denna ram förde med sig en obönhörlig utslagning av framför allt mindre jordbruk, särskilt de vid 1900-talets början så politiskt omhuldade familj jordbruken. Industrialiseringen och moderniseringen av Sverige innebar att en allt större del av den arbetsföra landsbygdsbefolkningen sökte sig till städerna i hopp om mer vävlönade jobb inom industri, service och förvaltning. Avfolkningen av landsbygden blev ett ekonomiskt, politiskt och socialt problem som fick drag av ett nationellt trauma. Norrland som vid 1900-talets början setts som framtidslandet hade bara några decennier senare omvandlats till ett problemland och blev föremål för återkommande statliga stödåtgärder. Den så kallade flyttlasspolitiken och bondedemonstrationerna bidrog till att måla en dyster bild av jordbrukets framtid. Titeln på Gunnar Thoréns pjäs ”Bondeoffer” från 1969 sammanfattade på ett kärnfullt sätt ett i samtiden utbrett sentiment.¹³

Runt dessa bägge områden och deras övergripande karaktäristika skapades föga förvånande starka berättelser som påtagligt bidrog till att forma synen på dem. ”Kunskapssamhället”, ”innovations-samhället” och liknande neologismer har framför allt sedan 1980-talet befast föreställningen om forskningen som en framgångssaga. När det gäller historieskrivningen om jordbruket i västvärlden är nedgångsberättelsen, som historikern Kiran Klaus Patel påpekat, den dominerande. Alternativa narrativ har haft svårt att göra sig gällande, och det har särskilt gällt jordbruksområdet. Den alternativa

⁹ Hugo Avenberg & Göran Friborg, ”Den statliga forskningsvolymen åren 1914–1964”, *IVA: Tidskrift för teknisk-vetenskaplig forskning* 38, no. 4 (1967), 97–100.

¹⁰ Kungl. Maj:ts proposition nr 105, *Bihang till Riksdagens protokoll år 1959*, första samlingen, tionde bandet (Stockholm, 1959), 39–40; Peter Stevrin, *Den samhällsstyrda forskningen: En samhällsorganisatorisk studie av den sektoriella forskningspolitikens framväxt och tillämpning i Sverige* (Stockholm, 1978), 111f. Se även Francis Sejersted, *Socialdemokratiens tidsålder: Sverige och Norge under 1900-talet* (Nora, 2005), kap. 7.

¹¹ Mats Morell, *Jordbruket i industrisamhället: 1870–1945* (Stockholm, 2001), 14f.

¹² Stefan Hedlund & Mats Lundahl, *Beredskap eller protektionism? En studie av beredskapsmålet i svensk jordbrukspolitik* (Malmö, 1985).

¹³ Maths Isacson & Iréne A. Flygare, *Jordbruket i välfärdssamhället 1945–2000* (Stockholm, 2003), 235–237. En liknande bild av jordbruket gavs i den populära och långlivade TV-serien *Hem till byn*, vars första avsnitt sändes 1971.

berättelsen om en exempellös produktivitetsökning, den så kallade gröna revolutionen, och det därmed sammanhängande undanröjda hotet om en befarad världssvält har inte alls fått samma genomslag som den dominerande nedgångsberättelsen, och i den mån den uppmärksammas positivt har det varit som en del av ”kunskapssamhället”.¹⁴

Man kan säga att Lantbrukshögskolan stod med ett ben i respektive sektor. Den dubbla tillhörighet och identifikation med å ena ett dynamiskt, expansivt och framåtblickande område, å den andra med ett nedgångsdrabbat, alltmer marginaliserat och tillbakablickande, skapade osäkerhet och även oenighet bland politiker och intresseorganisationer, inom förvaltningen och bland lärare och studenter om den unga högskolans identitet och roll.

Tillsammans med Skogshögskolan och Veterinärhögskolan intog Lantbrukshögskolan en unik position i det svenska universitets- och högskolesystemet. Men det var också en utsatt position. Att Lantbrukshögskolan befann sig i korsdraget mellan olika epistemologier, skilda politiska och samhälleliga realiteter och tvenne narrativ underströk denna utsatthet. Jag menar att det var en position som öppnade för inre meningsmotsättningar och verkade starkt försvårande på högskolans möjligheter att driva en egen linje. En följd av detta resonemang är att varje form av internalistisk historieskrivning förblir ofullständig om vi vill förstå och förklara högskolans utveckling. Istället behöver vi fokusera på extramurala faktorer och omständigheter.

Min huvudfråga för den här studien är hur Lantbrukshögskolan utvecklades från det utbildningsinstitut som den de facto utgjorde under 1930- och 1940-talen till ett modernt forskningsuniversitet, det vill säga ett universitet för vilket forskning bildade verksamhetens grundbult, vid tidpunkten för dess sammangående med Skogshögskolan och Veterinärhögskolan och det därmed sammanhängande inrättandet av Sveriges lantbruksuniversitet (SLU).

Min studie av Lantbrukshögskolan är inte en traditionell institutshistorik (se nedan för en fördjupad diskussion av det moderna universitetets historiografi), och den har följaktligen inte som syfte att bidra med en fullständig rundmålning av högskolans inre liv under den studerade perioden. Således kommer den inte att i nämnvärd utsträckning uppmärksamma de enskilda institutionernas, vetenskapliga disciplinernas eller utbildningarnas utveckling. Inte heller kommer den att uppmärksamma lärarnas eller studenternas sociala liv. Istället kommer dess fokus att vara på institutionell nivå och mer specifikt på de processer och aktörer som jag menar varit avgörande för Lantbrukshögskolans utveckling från ett utbildningsinstitut till ett modernt forskningsuniversitet.

I mitt förklaringsförsök kommer jag att särskilt uppmärksamma förhållandet mellan den statliga reformverksamheten och universitets- och högskoleväsendet under 1940-, 50- och 60-talen. Detta var betydligt mer dynamiskt inom Ecklesiastikdepartementets (sedermera Utbildningsdepartementets) hägn än inom Jordbruksdepartementets. Det senare prioriterade (av förståeliga skäl) de social- och försvarspolitiska aspekterna av jordbrukspolitiken. När det gällde utbildnings- och forskningspolitiska åtgärder tog man som regel rygg på Ecklesiastikdepartementet. I jämförelse framstår Ecklesiastikdepartementet som en dynamisk och reforminriktad miljö befolkad av ett stort antal begåvade och drivna byråkrater som Sven Moberg och Hans Löwbeer under ledning av den kraftfulle statssekreteraren och sedermera ecklesiastikministern Ragnar Edenman. Därtill kom en grupp färgstarka intressenter och påtryckare som Uppsala universitets rektor Torgny T. Segerstedt och i synnerhet ett framstående, i flera fall världsledande kollektiv av reformivrande vetenskapsmän som fysikerna Hannes Alfvén och Kai Siegbahn, medicinerna Sune Bergström och Bror Rexed samt

¹⁴ Kiran Klaus Patel, ”The Paradox of Planning: German Agricultural Policy in a European Perspective, 1920s to 1970s”, *Past and Present*, no. 212 (2011), 239–269.

kemisterna Theodor Svedberg och Arne Tiselius, för att nämna de viktigaste.¹⁵ Någon motsvarande konstellation av drivna byråkrater, forskningslobbyister och politiker stod inte att finna på det lantbruksvetenskapliga området. Jordbruksdepartementets strategi, menar jag, blev därför att anpassa sitt reformarbete till det strategiska arbete som ägde rum inom andra politikområden snarare än att själv arbeta strategiskt. Men det handlade inte bara om en anpassning till den utbildnings- och forskningspolitiska reformverksamheten inom Ecklesiastikdepartementets ansvarsområden, utan även till reformverksamheten inom andra områden som det handelspolitiska (forskningsrådsreformerna), det jordbrukspolitiska (jordbruksreformerna) och det inrikespolitiska (de lokaliserings- och regionalpolitiska reformerna). Mitt argument i denna studie är därför att reformverksamheten inom andra politikområden fick ett mycket stort inflytande på högskolans vägval och utveckling.

Riktningsgivande blev sålunda Handelsdepartementets utredning rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande, den så kallade malmska kommittén, vilken ledde fram till Tekniska forskningsrådets (TFR) inrättande 1942 och i förlängningen etableringen av den moderna forskningsrådsorganisationen samt Ecklesiastikdepartementets många universitetsutredningar under 1940-50- och 60-talen, främst 1955 års universitetsutredning. Under 1960-talet kom även viktiga impulser från Tage Erlanders forskningsberedning. I samband därmed började också reformerna av högre utbildning och forskning på det lantbruksvetenskapliga området att allt tydligare ske i samklang med de stora jordbruksreformerna. (Dessa hade tidigare väsentligen ignorerat det lantbruksvetenskapliga området.) Det var framförallt i samband med resultaten av 1960 års jordbruksutredning, främst betänkandet *Det svenska lantbrukets effektiviseringsvägar* (SOU 1963:66), som detta kom att ske. Anpassningen till jordbruksreformerna innebar att Lantbrukshögskolan, den största av jordbrukets högskolor, stärkte sin position visavi Skogshögskolan och Veterinärhögskolan. Den snabba moderniseringstakten av det svenska samhället innebar att olika politik- och reformområden grep in i varandra. Men det var inte bara jordbrukspolitiken och utbildningspolitiken som närmade sig varandra. Under senare delen av 1960-talet och 1970-talet blev utbildningspolitiken allt tydligare underordnad regionalpolitiken och detta drabbade den Stockholmsbaserade Skogshögskolan. Dess utlokalisering till Umeå innebar ett svårt avbräck för planerna på att bilda ett lantbruksuniversitet lokaliserat till Uppsala/Ultuna.

Invigningen av Lantbrukshögskolan markerar inledningen på perioden som täcks av denna bok. Dess avslutning markeras av en annan invigning, nämligen den av Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) hösten 1977.¹⁶ I stort sammanfaller perioden med den epok som kännetecknats som den starka statens framväxt och konsolidering.¹⁷ Perioden har även beskrivits som de många och stora reformernas tid.¹⁸ I den omfattande reformverksamheten som ägde rum under perioden spelade det statliga utredningsväsendet en nyckelroll, och i syfte att förstå den reformverksamhet som grep in i högskolans

¹⁵ Se bl.a. Benkt Konnander, *Ett departement från Engberg till Erlander: Universitetspolitik inom ecklesiastikdepartementets område 1932–45: Rapport* (Järfälla, 2012); idem, *Ett departement från Erlander till Edenman: Universitetspolitiken i Ecklesiastikdepartementet 1945–57: Rapport* (Järfälla, 2010); idem, *Rapport från Edenmans departement: Universitetspolitiken i Ecklesiastikdepartementet 1957–67* (Järfälla, 2002); idem, *”Departementet i skuggan av U 68”: Rapport om universitetspolitiken i utbildningsdepartementet 1967–76* (Järfälla, 2004).

¹⁶ ”Kungen invigde agrara universitetet”, *SvD*, 26 november 1977; ”Nya universitetet invigt”, *UNT*, 26 november 1977. För bild från invigningen där Lennart Hjelm mottar rektorskedjan, signifikativt nog av LRF:s ordförande, se Lennart Hjelm, *Lärdom på Ultuna: Lantbruksvetenskapernas utveckling i Sverige* (Uppsala, 1986), 117.

¹⁷ Bo Rothstein & Lotta Vahlne Westerhäll, red., *Bortom den starka statens politik?* (Stockholm, 2005).

¹⁸ Thorsten Nybom, ”Samhällsformation och samhällsorganisation i Sverige 1890–1975: En principskiss”, i *Byråkratier och maktfördelning*, red. Thorsten Nybom & Rolf Torstendahl (Lund, 1989), 118f. För den offentliga sektorns expansion, se Erik Höök, *Den offentliga sektorns expansion: En studie av de offentliga civila utgifternas utveckling åren 1913–58* (Stockholm, 1962); Bo Gustafsson, red., *Den offentliga sektorns expansion: Teori- och metodproblem* (Uppsala, 1977).

utveckling, kommer jag att ha ett tydligt fokus på just utredningsverksamheten. Det är i anslutning till denna vi finner aktörerna som initierade, verkställde och översåg reformerna.

Lantbrukshögskolan var dock långtifrån ensam om att ha anpassning till ett externt reformtryck som strategi. I en brett uppslagen essä menar historikern Thorsten Nybom att detta reaktiva förhållningssätt i själva verket var typiskt för det europeiska universitetet under efterkrigstiden (i kontrast till det amerikanska universitetets proaktiva förhållningssätt).¹⁹ Om denna iakttagelse är korrekt kan slutsatserna beträffande Lantbrukshögskolan åtminstone tentativt generaliseras till att vara giltiga för universitets- och högskoleväsendet överlag. En sådan slutsats skulle kunna vara att universitetens utveckling i mycket handlar om hur framgångsrika de är på att anpassa sig till yttre faktorer och omständigheter. Som jag kommer att visa är det först när Lantbrukshögskolan själv får möjlighet att bilda del av och i viss mening kan kontrollera den statliga reformverksamheten som dess arbete kan kallas strategiskt.

Forskning eller massutbildning?

Jag har ovan argumenterat för att Lantbrukshögskolans intog en speciell position i det svenska universitets- och högskolesystemet, och att en konsekvens därmed är att externa faktorer måste tillmätas en särskild betydelse för att förklara högskolans utveckling. Men innebar den speciella positionen också att högskolan utvecklades längs en distinkt trajektoria under den studerade perioden? I detta avsnitt kommer jag att förfäktat att så är fallet.

När det gäller utvecklingen av det moderna universitetet framhåller den tidigare forskningen två imperativ som avgörande: dels vetenskaplig forskning, dels massutbildning.²⁰ Det som mer än någonting annat karaktäriserar utvecklingen under efterkrigstiden är övergången från elituniversitet till massuniversitet. I de europeiska länderna var andelen studenter vid universitet och högskolor 1990 ofta större än motsvarande andel studenter vid gymnasier fyra årtionden tidigare. Ekonomen och universitetsreformatorn Clark Kerr har kallat processen för ”den stora omvandlingen av högre utbildning” (*The Great Transformation in Higher Education*). Kerr syftade dock framför allt på flerfakultetsuniversiteten.²¹ Gäller denna beskrivning även enfakultetsuniversiteten, det vill säga fackhögskolorna? Och framför allt: gäller den för högskolorna på jordbrukets område?

Följande analys bygger på SCB:s statistik över närvarande studerande så som den presenteras i *Statistisk årsbok för Sverige* (se Bilaga 1 för detaljer). Jämfört med den totala ökningen av antalet närvarande studenter vid svenska universitet och högskolor under perioden mellan 1950 och 1970 var ökningen vid jordbrukets högskolor måttlig. Ja, kanske kan den till och med beskrivas som beskedlig. Under perioden sjudubblades det totala antalet studenter (från 16 887 till 120 100) vid svenska universitet och högskolor. Antalet studenter vid Lantbrukshögskolan nära nog tredubblades (från 281

¹⁹ Thorsten Nybom, ”The Disintegration of Higher Education in Europe, 1970–2010: A Post-Humboldtian Essay”, i *Clark Kerr’s World of Higher Education Reaches the 21st Century: Chapters in a Special History*, red. Sheldon Rothblatt (Dordrecht, 2012), 163–183, särskilt 171.

²⁰ Roger L. Geiger, *To Advance Knowledge: The Growth of American Research Universities, 1900–1940* (Oxford, 1986); idem, *Research and Relevant Knowledge: American Research Universities since World War II* (New York, 1993); Thorsten Nybom, ”A Rule-Governed Community of Scholars: The Humboldt Vision in the History of the European University”, i *University Dynamics and European Integration*, red. Peter Maassen & Johan P. Olsen (Dordrecht, 2007), 55–80.

²¹ Enligt Kerr hade ett universitet per definition flera fakulteter. Clark Kerr, *The Great Transformation in Higher Education, 1960–1980* (New York, 1991). För en bred översikt se Guy Neave, ”Patterns”, i *A History of the University in Europe: Volume IV: Universities since 1945*, red. Walter Rüegg (Cambridge, 2011), 41–46.

till 783), och vid Skogshögskolan dubblerades det ganska exakt (från 121 till 241). Vid Veterinärhögskolan, slutligen, steg det med endast 65 procent (från 204 till 337). Det innebar att den relativa andelen av det totala antalet studenter som läste vid jordbrukets högskolor minskade med mer än två tredjedelar under perioden. De hade 1950 stått för 3,6 procent av det totala antalet studenter vid svenska universitet och högskolor, en andel som 1970 minskat till 1,1 procent.²² Ser vi till andelen rena undervisningstjänster, universitetslektoraten, ligger de ungefär i paritet med andelen studenter. Universitetslektoratet hade introducerats som tjänstekategori under 1950-talet för att bemöta just den snabba studenttillströmningen. 1976/77 uppbar jordbrukets högskolor 11 av totalt 728 ordinarie lektorat. Detta motsvarade ca 1,5 procent av lektorstjänsterna.²³

Till skillnad från antagningen av studenter till filosofisk fakultet som var fri, hade fackhögskolorna så kallad spärrad antagning. Det innebar att antalet studieplatser var fastställda på förhand och att ökningen därmed kunde ske kontrollerat. Vi kan därmed anta att ökningen av studentantalet vid fackhögskolorna inte uppvisade samma explosionsartade förlopp som vid de ”fria fakulteterna”. Här ligger det närmast till hands att jämföra jordbrukets högskolor med de närmast besläktade fackhögskolorna, de tekniska. År 1950 utgjordes de tekniska högskolorna av Chalmers tekniska högskola och Kungl. Tekniska högskolan. Vid den förra var antalet närvarande studenter 975 och vid den senare 1 890. Tjugo år senare erbjöds högre tekniska utbildningar även vid Lunds tekniska högskola, Uppsala Universitet samt Linköpings universitet och antalet studenter vid tekniska högskolor hade ökat till 14 164, det vill säga knappt femfalt. Ökningen vid de tekniska högskolorna var således inte i paritet med den totala (sjufaldiga) ökningen av antalet studenter vid svenska universitet och högskolor, men betydligt högre än vid jordbrukets högskolor. Den relativa andelen av det totala antalet studenter som de tekniska högskolorna stod för minskade något, från 17,0 procent år 1950 till 11,8 procent år 1970. I jämförelse med jordbrukets högskolor var dock denna minskning modest, och den kan närmast förklaras med den okontrollerade tillströmningen av studenter till de fria fakulteterna.

Sammantagna ger siffrorna vid handen att beträffande Lantbrukshögskolan, Skogshögskolan och Veterinärhögskolan kan utvecklingen under denna expansiva period knappast karaktäriseras som ”den stora omvandlingen av högre utbildning”. Därvidlag avviker jordbrukets högskolor markant från den gängse utvecklingen under efterkrigstiden.

När det gäller forskartjänster pekade däremot trenden i en annan riktning. Enligt en studie av Urban Dahllöf ökade de fasta forskartjänsterna vid jordbrukets högskolor från 71 till 116 under perioden mellan 1950 och 1970. Däremot minskade högskolornas relativa andel av det totala antalet tjänster vid svenska lärosäten något från 12,7 procent till 9,7. I jämförelse med andelen studenter var dock andelen fasta forskartjänster betydande, och det var den även 1980. Då hade det nyligen bildade SLU 129 av totalt 1 407 fasta forskartjänster vid landets fakulteter och forskningsråd. Det var mindre, men inte mycket mindre, än Uppsala universitets 186 fasta tjänster, och det var mer än de 107 tjänsterna vid KTH, den största fackhögskolan.²⁴ En invändning mot att använda fasta forskartjänster som en indikator på forskningsverksamhet är att professorer, vilka innehade majoriteten av de fasta tjänsterna, kunde ha ett omfattande undervisningspensum. Här fungerar antalet forskarassistenter ett kompletterande mått. 1976/77 innehade jordbrukets högskolor 56 av landets totalt 504

²² *Statistisk årsbok för Sverige* (1914–2014).

²³ Av de totalt 830 extra ordinarie universitetslektorerna (heltid eller deltid) undervisade endast en vid jordbrukets högskolor, Veterinärhögskolan. Om de extra ordinarie universitetslektorerna inräknas, hade jordbrukets högskolor endast 0,8 procent av lektorstjänsterna. *Fortsatt högskoleutbildning: Betänkande av Forskarutbildningsutredningen*, SOU 1977:63 (Stockholm, 1977), 90.

²⁴ Urban Dahllöf, *Utvecklingen av antalet fasta forskartjänster vid svenska fakulteter och forskningsråd 1870–1980* (Uppsala, 1980), 16, 22.

forskarassistenttjänster, vilket motsvarande ca 11 procent av tjänsterna.²⁵ Denna andel är jämförbar med de 9,2 procent av de fasta forskartjänster som 1980 var förlagda till SLU.

De redovisade siffrorna visar att jordbrukets högskolor uppvisade en dynamik som skilde sig markant från universitets- och högskoleväsendets i stort, och universitetens och de fria högskolornas i synnerhet. Om massutbildningsimperativet var svagt, var forskningsimperativet desto starkare. Vad berodde detta förhållande på?

I och med att jordbrukets högskolor inte utvecklades till renodlade massuniversitet, drabbades de inte i samma utsträckning av de svårigheter och utmaningar som den närmast explosiva ökningen av antalet studenter ställde flerfakultetsuniversiteten inför.²⁶ Att högskolorna inte expanderade mer på utbildningssidan var förstås kopplat till jordbrukets relativt sett minskande andel av den svenska ekonomin. Även om den snabba rationaliseringen på jordbruksområdet innebar ett relativt sett ökat behov av utbildad expertis minskade det totala behovet av arbetskraft. Att det inte fanns avsättning för fler agronomer, jägmästare och veterinärer riskerade dock att skapa legitimitetsproblem för jordbrukets högskolor. Frånvaron av en mer omfattande expansion på utbildningssidan innebar en marginalisering av jordbrukets högskolor i relation till det i övrigt snabbt expanderande universitets- och högskoleväsendet. I förlängningen handlade det om deras berättigande som självständiga institutioner.

Under 1950-talets senare hälft blev företrädare för jordbrukets högskolor allt mer medvetna om detta problem, och de använde begreppet ”eftersläpning” för att beskriva sin situation. Med begreppet syftade de på medelstilledningen. Medan de tekniska högskolorna kunde uppvisa en sjuttonfaldig ökning av anslag och universitetet en tiofaldig, var jordbrukets högskolors ökning ”bara” sexfaldig under perioden 1938/39–1958/59.²⁷

En hypotes jag presenterar i den här studien är att frånvaron av ett massutbildningsimperativ för jordbrukets högskolor pressade fram ett tydligare vägval i riktning mot det moderna forskningsuniversitetet. Denna utveckling var som mest påtaglig hos den största av de tre högskolorna, nämligen Lantbrukshögskolan, och jag menar den berodde på att högskolan började agera strategiskt under 1960-talet. Den nisch i forskningssystemet som framför allt högskolans rektor under åren 1963–1977, Lennart Hjelm, identifierade och riktade in sig på var biologi. Detta var förmodligen det första strategiska vägval som högskolan gjorde och katalyserande därvidlag var Tage Erlanders forskningsberedning. Det kom att bli det första steget i riktning mot en övergång från en näring (lantbruk) som förenande kitt till ett grundforskningsområde (biologi).

Som siffrorna antyder innebar den begränsade expansionen på utbildningssidan att övergången till ett modernt forskningsuniversitet blev mer distinkt och skiftet i en mening mer dramatiskt än hos det svenska universitets- och högskolesystemet överlag. Utmaningarna blev därmed av en annan karaktär. I och med att efterfrågan på professionella på jordbruksområdet ökade endast marginellt, tvingades högskolorna söka sig fram längs nya vägar. Man kan säga att i takt med att den ”modernäring” som jordbruket en gång utgjort minskade i betydelse tvingades högskolorna att söka efter nya ”näringar” och avnämare. En av dessa nya näringar var som agrarhistorikern Karl Bruno uppmärksammat den svenska biståndsverksamheten. Jordbrukets högskolor valde att engagera sig i, och blev med tiden

²⁵ *Fortsatt högskoleutbildning*, 90.

²⁶ Förmodligen gällde detta i viss utsträckning även andra fackhögskolor med så kallad spärrad antagning.

²⁷ *Högre utbildning, forskning och försök på jordbrukets område: Betänkande avgivet av Jordbruks-högskoleutredningen*, SOU 1960:2 (Stockholm, 1960), 39–40.

djupt involverade i, den agrara biståndsverksamheten.²⁸ Ytterligare en viktig ny väg blev miljöfrågorna och den ”gröna näringen” kom så småningom att bli ett viktigt profilområde.²⁹ Den i särklass viktigaste vägen framåt var dock forskning, och forskarbanan blev följaktligen en allt viktigare karriärväg. För de tre fackhögskolorna var det en stor omställning. Deras historiska uppgift hade varit att utbilda specifika professioner (agronomer, jägmästare, veterinärer) och som vi ska se med fallet Lantbrukshögskolan som utgångspunkt blev övergången till att utbilda en mer generell profession (forskare) inte oproblematiske.

Det moderna universitetets historieskrivning

Precis som militärhistoria länge dominerats av ett fokus på krig som en verksamhet abstraherad från sin omgivning – på taktik och strategier, på trupprörelser och slag – så har universitetshistoria ofta reducerats till att avtäckta intellektuella idealtyper och rörelsemönster. Militärhistoria växte fram under en tid när den militära kasten alltmer kom att bilda ett samhälle skilt från det övriga samhället, och det blev på ett sätt naturligt att ge en bild av militär verksamhet som speglade detta förhållande, det vill säga av krig som en uteslutande militär angelägenhet. Dess utövare såg som sin uppgift att urskilja krigets oomkullrunneliga principer eller att identifiera utvecklingslinjer i syfte att ge vägledning för hur krig kunde bedrivas mer effektivt i framtiden.³⁰

Universitetet har kanske i ännu högre grad än de militära institutionerna fungerat och uppfattats som ett samhälle i samhället.³¹ Precis som det funnits ett professionellt intresse hos militären att reducera krig till militära angelägenheter, så har det funnits ett motsvarande intresse hos den akademiska professionen att reducera universitetets verksamhet till rent interna, intellektuella angelägenheter. En konsekvens är att universitetshistoria i likhet med militärhistoria tenderat att fokusera på institutionens ”inre liv”, vilket fört med sig att de interna förklaringsfaktorerna placerats i det första rummet. Givet att universitetet historiskt sett åtnjutit relativt hög grad av autonomitet – universitetet i Uppsala och Lund hade självständig juridisk status fram till 1852 – finns det en viss rimlighet i denna ansats. Redan efter riksdagsbeslut 1830 började dock universitetet i Uppsala och Lund motta fasta årliga statsanslag, och sedan dess har statens grepp över akademien blivit allt starkare och därmed också dess inflytande.³²

Som universitetshistorikern Sheldon Rothblatt har påpekat är institutshistoriken (*the house history*) den dominerande framställningsformen och den outtalade optimumnormen en sorts *histoire totale* för institutet ifråga.³³ Det ska sägas att angreppssättet inte är utan sina förtjänster. Som form möjliggör institutshistoriken med sitt fokus på fakulteter eller discipliner analyser av den ökade specialiseringen och fragmenteringen av vetenskaplig forskning såväl som av universitetens breddade uppgift och verksamhet.³⁴ Men förutom den formidabla utmaningen att integrera den ökande specialiseringen,³⁵ så

²⁸ Karl Bruno, *Exporting Agrarian Expertise: Development Aid at the Swedish University of Agricultural Sciences and its Predecessors, 1950–2009* (Uppsala, 2016).

²⁹ Se t.ex. Ulf Renborg, intervju av Per Lundin, 2 februari 2012.

³⁰ Se t.ex. Michael Howard, *War in European History*, updated ed. (Oxford, 2009), ix, 72f., 94f.

³¹ Det har haft att göra med att det åtnjutit varierande grad av organisatorisk autonomitet beroende på historisk period och plats. Walter Rüegg, red., *A History of the University in Europe*, 4 vol. (Cambridge, 1992–2011).

³² Sten Lindroth, *Uppsala universitet: 1477–1977* (Stockholm, 1976), 153ff.

³³ Sheldon Rothblatt, ”The Writing of University History at the End of Another Century”, *Oxford Review of Education* 23, no. 2 (1997), 151–167, särskilt 154.

³⁴ Pieter Dhondt, ”Introduction: University History Writing: More than a History of Jubilees?”, i *University Jubilees and University History Writing: A Challenging Relationship*, red. Pieter Dhondt (Leiden, 2015), 12.

³⁵ R[obert] D[avid] Anderson, *European Universities from the Enlightenment to 1914* (Oxford, 2004), 2.

riskerar denna koncentration på att redogöra för en institutions inre liv att leda till en underordning av de yttre förklaringsfaktorerna – de från det omgivande samhället emanerande – i förhållande till de inre. En bidragande faktor är förstås att universitets historiografi uppfattats som en lokal angelägenhet och likt annan hembygdshistoria som en uppgift för bygdens söner och döttrar. Institutshistoriken riskerar därmed att förstärka bilden av universitetet som en väsentligen autonom skapelse.

Som en viktig, men inte oproblematisk, legitimeringsgrund för institutshistoriken fungerar ofta jubileer. I jubileumssammanhang har det moderna universitetets historiografi ofta bildat del av en identitetsformerande verksamhet som syftat till att legitimera forskningsuniversitetet och därmed den vetenskapliga forskningens roll.³⁶ Som regel utgör framgångssagan ett dominerande, om än ett subtilt, narrativ.³⁷

Men som universitetshistorikern Robert D. Anderson påpekat är det lätt hänt att ett intellektuellt tillnärmelsesätt av detta slag blir teleologiskt. Historieskrivningen värderar det förflutna genom dess bidrag till bilden av universitetet så som vi föreställer oss det idag (till exempel forskningsuniversitetet) eller uppmärksammar de komponenter som knyter an till en förment tidlös universitetsidé (till exempel det autonoma universitetet). Det finns en risk att perioder eller processer som inte knyter an till idén ifråga förbigås.³⁸

Teleologiska förklaringsmodeller har dock en bristande förklaringskraft. De autonoma dragen framhävs på bekostnad av de heteronoma.³⁹ I själva verket har den starka betoningen av universitetens autonomi, om inte annat som ett implicit a priori-antagande, medfört till ett närmast konstant underskattande av ”externa faktorer”. Ett paradexempel är det så kallade Humboldtuniversitetet. Universitetshistorikern Sylvia Paletschek uppmärksammar Humboldtmyten som en förklaring som vunnit stort gensvar. Den hade och har stor betydelse för universitetens identitetsformering. Förklaringen är kraftfull i sin enkelhet, men den håller inte för närmare granskning. Hon poängterar att formeringen av forskningsimperativet var ett resultat ideologiska såväl som sociala, politiska och materiella faktorer.⁴⁰ Paletschek antyder därmed nödvändigheten av att skifta perspektiv inom universitetshistoria. Ja, kanske är det rentav så att vi för att förstå universitetet måste fokusera vid sidan av det.

Vilka förklaringar är det då som lyfts fram för etableringen av det moderna forskningsuniversitetet och dess kanske mest utmärkande drag, nämligen akademiseringen? Jonathan Harwood har på grundval av en komparativ studie av tyska lantbruksvetenskapliga institutioner lyft fram ett antal förklaringsfaktorer. Han pekar bland annat på betydelsen av konkurrens mellan lärosätena. Det etablerades en tydlig hierarki dem emellan. Universitetet hade högre status än lantbruksvetenskapliga institutioner, och de mer akademiskt orienterade lantbruksvetenskapliga institutionerna hade i sin tur

³⁶ Dhondt, ”Introduction”, 2. Flera tidigare framställningar av Lantbrukshögskolans historia har bland annat syftat till att legitimera en akademisering av verksamheten. Se framför allt Hjelm, *Lärdom på Ultuna*.

³⁷ Anderson, *European Universities from the Enlightenment to 1914*; Sylvia Paletschek, ”The Writing of University History and University Jubilees German Examples”, *Tijdschrift voor Wetenschappen Universiteitsgeschiedenis* 5, no. 3 (2012), 142–155.

³⁸ Anderson, *European Universities from the Enlightenment to 1914*, 1. Se även Sheldon Rothblatt, *The Modern University and Its Discontents: The Fate of Newman's Legacies in Britain and America* (London, 1997).

³⁹ Se t.ex. Karl Bruno & Per Lundin, ”Inledning”, i *Heteronomins dilemma: Institutionsformeringar och gränsdragningsproblem inom lantbruksvetenskaperna i 1900-talets Sverige*, red. Karl Bruno & Per Lundin (kommande på Arkiv förlag).

⁴⁰ Paletschek, ”The Writing of University History and University Jubilees German Examples”, 150f.

högre status än de praktiskt orienterade. Den tydliga sociala skiktningen som uppstod var en bidragande faktor till akademiseringen.⁴¹

Men de bredare förklaringsmodeller för utvecklingen av universiteten mot forskningsbaserade institutioner som föreslagits i den internationella litteraturen kan inte okritiskt tillämpas på svenska förhållanden. Just konkurrensten har ofta uppmärksammats för att förklara tyska och amerikanska förhållanden. Historikern Edgeir Benum har dock påpekat att den inte har samma relevans för länder med endast ett eller fåtal universitet.⁴² Villkoren för universitet i små stater är helt enkelt väsensskilda. Detta förhållande blir än mer markant i geografiskt perifera stater som de skandinaviska.⁴³ Kanske gäller Benums iakttagelse särskilt för fackhögskolor av Lantbrukshögskolans karaktär. Utvecklingen av det svenska lantbruksvetenskapliga systemet för forskning och högre utbildning drevs till skillnad från det tyska i första hand inte av konkurrens. Jordbrukets högskolor konkurrerade inte med andra universitet och högskolor och endast undantagsvis med varandra. Lantbrukshögskolan, Skogshögskolan och Veterinärhögskolan innehade monopol på att utbilda agronomer, jägmästare respektive veterinärer. I många fall förelåg även en monopolsituation beträffande de vetenskapliga ämnesområden dessa högskolor var verksamma inom, till exempel jordbrukslära. I andra ämnesområden som botanik eller ärftlighetslära kunde det dock förekomma konkurrens med framför allt universiteten.⁴⁴

En annan faktor Harwood pekar på är de politiskt-ekonomiska förhållandena. När det gäller det svenska universitetssystemet under 1960- och 70-talen menar Thorsten Nybom att det framför allt är de återkommande statliga utredningarna av universitetsväsendet, med efterföljande propositioner och riksdagsbeslut, som fundamentalt förändrat detta.⁴⁵ Denna iakttagelse, som egentligen inte på något sätt är överraskande, understryker den statligt drivna reformverksamhetens betydelse för utformningen av det moderna svenska forskningsuniversitetet. Därmed är vi plötsligt mycket långtifrån ett exklusivt fokus på inre förklaringsfaktorer.

Reformverksamhetens betydelse

Det svenska utredningsväsendet spelar en central roll i samhällets reformering under perioden som denna bok täcker och enligt min argumentation ovan utgör inte det lantbruksvetenskapliga systemet för forskning och högre utbildning något undantag därvidlag. Utredningsväsendet är en central och återkommande institution i denna studie. Det är därför befogat att närmare karaktärisera detta.

⁴¹ Jonathan Harwood, "Understanding Academic Drift: On the Institutional Dynamics of Higher Technical and Professional Education", *Minerva* 48 (2010), 413–427.

⁴² Edgier Benum, "On the Challenge of Writing a University History" (Working Paper, October 1999).

⁴³ Svante Lindqvist, red., *Center on the Periphery: Historical Aspects on the 20th-Century Swedish Physics* (Canton, Mass., 1993).

⁴⁴ Jag syftar här på professorerna Göte Turesson (ärftlighetslära) och Henrik Lundegårdh (botanik) vid Lantbrukshögskolan. Att uppmärksamma de undantagna ämnesområdena är dock viktigt. Inte helt överraskande är det också de nämnda områdena som genomgår en snabbare akademisering. Anna Tunlid, *Ärftlighetsforskningens gränser: Individer och institutioner i framväxten av den svenska genetiken* (Lund, 2004) samt *Svenskt biografiskt lexikon: SBL* (Stockholm, 1918–).

⁴⁵ Nybom, "The Disintegration of Higher Education in Europe, 1970–201", 163–183, särskilt 171. Nybom bygger sin iakttagelse på tidigare forskning, främst Lennart G. Svensson, *Från bildning till utbildning, del 3: Universitetens omvandling från 1870-talet till 1970-talet* (Göteborg, 1980). För de politiskt-ekonomiska förhållandenas betydelse se även Marja Jalava, *The University in the Making of the Welfare State: The 1970s Degree Reform in Finland* (Frankfurt am Main, 2012).

Det svenska kommittéväsendet så som det fungerade under den studerade perioden sprang ur den svenska statsförvaltningens unika utformning med små departement, självständiga statliga myndigheter och självständiga statliga kommittéer. Regeringskansliet var i det närmaste obefintligt, och departementen hade inte egen expertis i någon större utsträckning. Uppgiften att formulera och implementera reformer delegerades därför till myndigheter och kommittéer. Ibland kom även initiativet till reformer utifrån. Kommittéerna bestod ofta av politiker, företrädare för intresseorganisationer och oberoende experter. Under efterkrigstiden ökade antalet experter i kommittéerna markant. Kommittéarbetet skickades i allmänhet ut till remissinstanser för yttrande. Ett stort antal organisationer som politiska partier, intresseorganisationer och statliga myndigheter yttrade sig vanligen över kommittéarbetet. Detta förfaringssätt bidrog inte bara till att forma de föreslagna reformerna, det bidrog även till att förankra dem i olika organisationer. Kommittéerna arbetade ofta under flera år, i vissa fall även decennier, och många av dem bildade viktiga plattformar för samhällsvetenskapens utveckling.⁴⁶ På flera områden sköttes utredningsarbetet ”rullande”, det vill säga när en utredning avslutats, följdes den av en ny utredning osv. Ecklesiastikdepartementets utredningar av högre utbildning och forskning följde till exempel på varandra: 1945 års universitetsberedning var verksam till och med 1951, 1955 års universitetsutredning till och med 1963, 1963 års universitets- och högskolekommitté till och med 1965, 1968 års utbildningsutredning (U68) till och med 1973.⁴⁷ Denna ordning innebar ofta ett betydande personöverlapp utredningarna emellan. Detta gav utredningarna en kontinuitet och stabilitet som närmast fick dem att likna en myndighet. I vissa fall ombildades kommittéerna rent faktiskt till myndigheter. Som exempel kan nämnas att 1945 års atomkommitté ombildades 1957 till en statlig nämnd. Kommittéväsendets utformning skapade också möjligheter att ”göra karriär” på utredningar. Det var inte ovanligt att skickliga utredare blev generaldirektörer eller motsvarande för myndigheter eller andra organisationer som de själva föreslagit. Ett exempel här är nationalekonomen Alf Johansson som var huvudsekreterare för Bostadssociala utredningen. På utredningens förslag inrättades Kungl. Bostadsstyrelsen 1948. Johansson blev den nya myndighetens förste generaldirektör. Ytterligare ett exempel är Carl-Henrik Nordlander som innehade en nyckelposition i 1942 års jordbrukskommitté och senare blev generaldirektör för den reformerade Kungl. Lantbruksstyrelsen. Johansson och Nordlander utvecklades till strateger inom sina respektive reformkomplex.⁴⁸

Utredningarna producerade i allmänhet ett antal rapporter, så kallade betänkanden. Inte alla betänkanden ledde till en proposition och efterföljande riksdagsbeslut. Men de förlänades i allmänhet en auktoritativ status i och med att de producerats av en statlig utredning. Det var inte ovanligt att de fungerade legitimerande i andra sammanhang än de ursprungligen avsedda. Således var syftet med Lennart Hjelmns utredning *Det svenska lantbrukets effektiviseringsvägar* (SOU 1963:66) att ta fram underlag för 1960 års jordbruksutrednings slutbetänkanden. Minst lika viktigt, kanske än viktigare, var dock att för Hjelm tjänade utredningen till att legitimera en reformering av jordbrukets högstskolor.

⁴⁶ Göran C-O Claesson, *Statens ostyriga utredande: Betänkande om kommittéväsendet* (Stockholm, 1972); Jan Johansson, *Det statliga kommittéväsendet: Kunskap, kontroll, konsensus* (Stockholm, 1992); Hans Meijer, *Kommittépolitik och kommittéarbete: Det statliga kommittéväsendets utvecklingslinjer 1905–1954 samt nuvarande funktion och arbetsformer* (Lund, 1956).

⁴⁷ Se Benkt Konnanders ovan anförda arbeten.

⁴⁸ Se vidare Per Lundin & Niklas Stenlås, ”Technology, State Initiative and National Myths in Cold War Sweden: An Introduction”, i *Science for Welfare and Warfare: Technology and State Initiative in Cold War Sweden*, red., Per Lundin, Niklas Stenlås & Johan Gribbe (Sagamore Beach, 2010), 1–34; idem, ”The Reform Technocrats: The Strategists of the Swedish Welfare State, 1930–60,” i *Scientists’ Expertise as Performance: Between State and Society, 1860–1960*, red. Joris Vandendriessche, Evert Peeters & Kaat Wils (London, 2015), 135–146.

Forskningsimperativets formering

Det finns två vanligt förekommande vanföreställningar beträffande förhållandet mellan akademi och forskning i ett historiskt perspektiv. För det första att vetenskaplig forskning bildat en självklar del av universitetens verksamhet och identitet, och för det andra att all forskning är akademisk (det vill säga att den bedrivs vid universitet eller högskolor). Den första föreställningen finns knappast representerad bland vetenskapshistoriker. Den andra, däremot, tas ofta som framför allt teknik- och vetenskapshistorikern David Edgerton påpekat för given.⁴⁹

Idé- och lärdomshistorikern Gunnar Eriksson har uppmärksammat att det är viktigt att inte likställa vetenskap och vetenskaplig forskning. Vetenskap innefattar både ”handbokskunskap” eller ”lärdom” (det vill säga den samlade massan av kunskap) och vetenskaplig forskning (skapandet av ny kunskap).⁵⁰ Innan 1800-talets senare hälft var inte vetenskaplig forskning något akademiker systematiskt ägnade sig åt. Universiteten och högskolorna var först och främst utbildningsinstitutioner. Slutet av 1800-talet såg dock uppkomsten av en formell disciplinär organisation, professionella föreningar och vetenskapliga tidskrifter, och det ledde till etableringen av ett meriterings- och belöningsystem för vetenskaplig forskning.⁵¹ Naturvetenskapliga empiriska undersökningar började utmana den filosofiska spekuleringen som kärnan i den vetenskapliga verksamheten. Universitetens publiceringsverksamhet ökade dramatiskt. Ett mått på forskningsfunktionens framväxt brukar vara när ”vetenskaplig forskning” nämns i universitetens och högskolornas statuter för första gången. För de svenska universiteten skedde detta 1908. Detta skeende som jag ovan sammanfattat i stora drag har betecknats forskningsuniversitetsrevolutionen.⁵²

Forskningsuniversitetsrevolutionen 1880–1920 handlade mer om etableringen av ett ramverk och en ideologi för bedrivandet av vetenskaplig forskning än om att reell vetenskaplig forskning börjar bedrivas i den omfattning som vi idag tar för given.⁵³ I praktiken förekom inte mycket forskning vid universiteten och högskolorna.⁵⁴

Här är det viktigt att understryka att det inte var enbart vid universiteten som forskning började bedrivas. Universitets- och högskolesystemet å ena sidan, forskningssystemet å den andra, var endast

⁴⁹ David Edgerton, ”’The Linear Model’ Did Not Exist: Reflections on the History and Historiography of Science in the Twentieth Century”, i *The Science-industry Nexus: History, Policy, Implications*, red. Karl Grandin, Nina Wormbs & Sven Widmalm (Sagamore Beach, 2004), 31–57; idem, ”Time, Money, and History”, *Isis* 103, no. 2 (2012), 316–327.

⁵⁰ Eriksson, *Kartläggarna*, 17; Edgerton, ”’The Linear Model’ Did Not Exist”, 46–47.

⁵¹ Roger L. Geiger, ”Science and the University: Patterns from the U.S. Experience in the Twentieth Century”, i *Science in the Twentieth Century*, red. John Krige & Dominique Pestre (Amsterdam, 1997), 159–174.

⁵² Eriksson, *Kartläggarna*, 21–22; Heike Jöns, ”Modern School and University”, i *A Companion to the History of Science*, red. Bernard Lightman (Chichester, 2016), 316ff.; Anderson, *European Universities from the Enlightenment to 1914*; Walter Rüegg, ”Themes”, i *A History of the University in Europe: Volume III: Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800–1945)*, red. Walter Rüegg (Cambridge, 2004), 3–31.

⁵³ Den innebär därför inte så mycket som att det verkligen är vid universiteten forskningen bedrivs som etableringen av föreställningen att vetenskaplig forskning ska och bör bedrivas vid universiteten.

⁵⁴ Se t.ex. Edgerton, ”’The Linear Model’ Did Not Exist”, 47; Göran Blomqvist, *Elfenbenstorn eller statsskepp? Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schüch* (Lund, 1992). I praktiken var det inte förrän under det tidiga 1940-talet med inrättandet av Tekniska forskningsrådet som de tekniska högskolorna påbörjade sin omvandling till forskningsuniversitet. Svante Lindqvist, ”A Cost-Benefit Analysis of Science: The Dilemma of Engineering Schools in the Twentieth Century”, i *Science, Technology and Society: University Leadership Today and for the Twenty-First Century*, red. Ingmar Grenthe, m.fl. (Stockholm, 1998), 105–116, särskilt 109–111.

partiellt överlappande.⁵⁵ Således har teknik- och vetenskapshistoriker och -sociologer som Michael Aaron Dennis och David Edgerton noterat att vetenskaplig forskning etableras parallellt i industri och akademi.⁵⁶ Och Gunnar Eriksson har i sin studie *Kartläggarna* (1978) visat att vetenskaplig och vetenskapsnära forskning i det industriella genombrottets Sverige bedrevs av en omfattande och heterogen grupp av organisationer (statliga, semi-statliga eller andra organiserade sammanslutningar).⁵⁷

Forskningsimperativet formeras på bredare front och över mycket längre tid än vad begreppet forskningsuniversitetsrevolutionen gör gällande. Om begreppet revolution är adekvat, är det mer korrekt att tala om en forskningsrevolution av vilken forskningsuniversiteten bildar en del av. I nästa kapitel argumenterar jag för behovet en bred analys av forskningsutförande institutioner för att förklara formeringen av forskningsimperativet. Sammanfattningsvis formeras forskningsimperativet på bred front; universiteten utgör bara en del av denna front.

När det gäller det amerikanska forskningsuniversitetet har universitetshistorikern Roger L. Geiger lyft fram tre framgångsfaktorer: 1) forskningsfinansiering, 2) allians mellan högre utbildning och forskning, 3) ökad statlig styrning.⁵⁸ Alliansen mellan högre utbildning och forskning ägde rum i samband med att laboratorieverksamhet och försöksverksamhet kom att inrangeras under universitetet, det vill säga forskning kom att sorteras in organisatoriskt under universitetet.⁵⁹ Som vi ska se i fallet med det svenska lantbruksvetenskapliga systemet för forskning och högre utbildning (som beskrivs och analyseras i kapitel 1) var en tidig inkorporering inte någon självklarhet och därmed inte ett mönster som upprepades överallt.⁶⁰ Så sent som 1947 beskrevs Lantbrukshögskolan i en utredning som en utbildningsinstitution.⁶¹ Viktiga frågor för denna studie blir därför: Hur formerades denna allians mellan utbildningsinstitutioner och forskningsinstitutioner? Hur inkorporerades forskningsverksamhet i högskolornas verksamhet?

Tidigare forskning

Den historievetenskapliga forskningen som uppmärksammar Lantbrukshögskolan är inte omfattande. Förutom några kortare översikter som tar avstamp i Lantbrukshögskolans efterföljare SLU,⁶² är den

⁵⁵ Geiger, "Science and the University", i *Science in the Twentieth Century*, red. John Krige & Dominique Pestre (Amsterdam, 1997), 159–174.

⁵⁶ Michael Aaron Dennis, "Accounting for Research: New Histories of Corporate Laboratories and the Social History of American Science", *Social Studies of Science* 17 (1987), 479–518; David Edgerton, "Introduction", i *Industrial Research and Innovation in Business*, red. David Edgerton (Cheltenham, 1996), xiv; *ibid.*, "Time, Money, and History". Se även Robert Fox & Anna Guagnini, *Laboratories, Workshops and Sites: Concepts and Practices of Research in Industrial Europe, 1800–1914* (Berkeley, 1999).

⁵⁷ Eriksson, *Kartläggarna*.

⁵⁸ Geiger, "Science and the University", 159–174.

⁵⁹ *Ibid.*, 167; Margaret W. Rossiter, "The Organization of the Agricultural Sciences", i *The Organization of Knowledge in Modern America, 1860–1920*, red. Alexandra Oleson & John Voss (Baltimore, 1976), 211–248.

⁶⁰ Se även Rothblatt, "The Writing of University History at the End of Another Century"; Geiger, *To Advance Knowledge*.

⁶¹ *Betänkande angående organisationen av försöksverksamheten på jordbrukets område*, SOU 1947:42 (Stockholm, 1947), 70.

⁶² T.ex. Pernilla Jonsson & Sverker Sörlin, "Externfinansiering: Exemplet SLU", i *Det nya forskningslandskapet: Perspektiv på vetenskap och politik*, red. Ulf Sandström (Stockholm, 2002), 109–132; Janken Myrdal, *Den nya produktionen – det nya uppdraget*, Ds 2001:68 (Stockholm, 2001); *ibid.*, "SLU och det moderna samhällsprojektet", i *Sammanhang: SLU 25 år*, red. Gunilla Ramberg (Uppsala, 2002); Mårald, "Kunskap i jordbrukets tjänst".

mest gedigna studien Karl Brunos ovan nämnda *Exporting Agrarian Expertise*. Brunos studie fokuserar dynamiken mellan Lantbrukshögskolan och den under 1960- och 1970-talen expanderande biståndsverksamheten. Hans studie kompletterar min i och med att den uppmärksammar ett av de strategiska vägval högskolan genomför under 1960-talet. Utöver Brunos avhandling bör nämnas att idé- och lärdomshistorikern Henrik Björck i ett pågående arbete undersöker införandet av doktorsgrad vid Lantbrukshögskolan.⁶³

Därutöver finns det ett antal jubileums- och festskrifter, krönikor och memoarer som uppmärksammar Lantbrukshögskolan, till exempel *Ultuna* (1949), *Lantbrukets högskola 50 år* (1982), *Vårt lantbruksuniversitet* (1982), *Lärdom på Ultuna* (1986), *Lärostolar vid SLU* (1996), *Konsulentavdelningens historia* (1999), *Sammanhang: SLU 25 år* (2002), *SLU – tre decennier mitt i samhällsutvecklingen* (2008) och *SLU 40 år* (2017).⁶⁴ Av dessa vill jag främst uppmärksamma Lars Frykholms vederhäftiga *Ultuna* (1949). Även om de övriga publikationerna inte är strikt historievetenskapliga bidrar de med värdefulla fördjupningar och ibland också personliga inblickar i högskolan och dess institutioners inre liv.

Eftersom lantbruksvetenskaperna utvecklats i spänningsfältet mellan stat, näringsliv och lantbrukare är ett vidgat perspektiv av stor betydelse. När det gäller det så viktiga förhållandet mellan jordbruket och staten finns det ett antal läsvärda översikter.⁶⁵ Gemensamt för dessa är dock att de inte nämnvärt uppmärksammar lantbruksvetenskapernas utveckling.

Studiens disposition

För att förstå reformerna som ledde fram till det moderna forskningsuniversitetet måste vi bilda oss en uppfattning av hur det lantbruksvetenskapliga systemet för forskning och högre utbildning såg ut vid tidpunkten för Lantbrukshögskolans invigning. I kapitel 1 karaktäriserar jag därför det lantbruksvetenskapliga systemet för forskning och högre utbildning och pekar på att forskning och högre utbildning historiskt utgjort två skilda aktiviteter samt att forskningsimperativet framför allt formerades utanför akademien. Detta bidrog till att skapa en spänning mellan de två aktiviteterna forskning och högre utbildning. I Lantbrukshögskolans svaga och utsatta position i skärningspunkten mellan två politikområden gjorde det länge ytterst svårt att driva en egen linje. Detta visas inte minst av kampen om agronomutbildningen under 1930- och 1940-talen som jag redogör för i kapitel 2 där avnämarna fick betydligt större utrymme (och styrelsens stöd) för att driva sin linje jämfört med

⁶³ Se Henrik Björck, ”Agronomerna” (del av opublicerat manuskript).

⁶⁴ Uno Björckhem, *Konsulentavdelningens historia: En berättelse över 40 år* (Uppsala, 1999); Roland von Bothmer, Anders Nilsson & Mårten Carlsson, *SLU 40 år: Ett universitet mitt i samhällets utveckling* (Lidingö, 2017); Anders Fredholm, Lennart Hjelm & Ingmar Månsson, red., *Vårt lantbruksuniversitet: En bok till Lennart Hjelm* (Uppsala, 1982); Hjelm, *Lärdom på Ultuna*; Inez Johnsson, red., *Lärostolar vid SLU: En historik över tillkomst och innehavare av högre tjänster vid Lantbruksuniversitetet och dess föregångare* (Uppsala, 1996); Gunilla Ramberg, red., *Sammanhang: SLU 25 år* (Uppsala, 2002); Gunilla Ramberg, red., *SLU – tre decennier mitt i samhällsutvecklingen* (Uppsala, 2008); Ulf Renborg & Sören Winge, red., *Lantbrukets högskola 50 år: Utbildning, forskning, försök, information 1932–82* (Uppsala, 1982); *Ultuna: Hundra år* (Stockholm, 1949).

⁶⁵ Se t.ex. Åke Anderson, *Staten och jordbruket: En studie med utgångspunkt i rationaliseringspolitiken för jordbruket i Sverige, dess födelse, uppgång och fall åren 1940–1990* (Uppsala, 1997); Hans Jörgensen, ”Neutrality and National Preparedness: State-led Agricultural Rationalization in Cold War Sweden”, i *Science for Welfare and Warfare: Technology and State Initiative in Cold War Sweden*, red. Per Lundin, Niklas Stenlås & Johan Gribbe (Sagamore Beach, 2010); Isacson & Flygare, *Jordbruket i välfärdssamhället*; Gert Tiderius, *Effekten av den statliga rationaliseringspolitiken: En studie av lantbruksnämndernas medverkan i jordbrukets strukturrationalisering 1950–1975* (Lund, 1977).

högskolans lärare och studenter. Det blir också tydligt när det gäller utvecklingen av de forskningsfinansieringsreformerna under 1940-talet och universitets- och högskolereformerna under 1940- och 1950-talen som jag analyserar i kapitel 3 och 4, även om dessa reformer kom att gynna högskolan. Det är inte förrän lantbruksvetenskapliga företrädare på allvar börjar bilda del av den bredare reformverksamheten som en tydligare linje börjar kunna skönjas. Detta redogör jag för i kapitel 5 och 6. I kapitel 5 uppmärksammar jag de stora jordbruksreformerna och pekar på att 1940-talets reformverksamhet inte alls uppmärksammar forskning eller högre utbildning. Konsonans mellan jordbrukets modernisering och Lantbrukshögskolans strategiska vägval sker först då högskolans rektor Lennart Hjelm får en central roll i 1960 års jordbruksutredning. I kapitel 6 diskuterar jag formeringen av en mer explicit forskningspolitik i och med Tage Erlanders forskningsberedning och hur biologi blir ett förenande kitt för Lantbrukshögskolan. I slutsatskapitlet sammanfattar jag mina viktigaste iakttagelser.

1. Det lantbruksvetenskapliga systemet för forskning och högre utbildning

På mer än ett sätt kom Lantbrukshögskolan att brottas med strukturer som etablerades långt innan dess tillblivelse. Som så många andra institutioner formades Lantbrukshögskolan av omständigheter som den inte själv råde över. De långa linjerna är därför viktiga för att förstå Lantbrukshögskolans utmaningar. I det här kapitlet beskriver och analyserar jag framväxten av det lantbruksvetenskapliga systemet för forskning och högre utbildning fram till 1940-talets början.⁶⁶ Syftet med redogörelsen – som bygger på tidigare forskning såväl som tryckta källor – är för det första att peka på att forskningsimperativet inom lantbruksvetenskaperna formulerades tidigt, på bred front och i huvudsak utanför akademien. Jag menar att dessa karaktäristika gav systemet en särprägel i förhållande till andra forskningssystem. För det andra syftar den till att visa att forskning och högre utbildning historiskt utgjort två organisatoriskt åtskilda aktiviteter. Att forskning skulle bedrivas vid Lantbrukshögskolan var därför inte någon självklarhet. Sammantaget bidrog dessa två systemegenskaper till att skapa de låsningar som verkade komplicerande för Lantbrukshögskolans övergång från ett utbildningsinstitut till ett forskningsuniversitet.

Enligt historikern Rolf Torstendahl som väljer att tala om ”jordbruksteknologier” i sin studie *Teknologins nytta* (1974) etablerades under 1800-talet en tydlig gränslinje mellan forskning och utbildning. Enkelt uttryckt kom forskning att bedrivas vid de så kallade försöksanstalterna och undervisning vid lantbruksinstituten.⁶⁷ Senare historievetenskapliga studier, främst Gunnar Erikssons *Kartläggarna* (1978) och Erland Måralds *Jordens kretslopp* (2000), bekräftar denna rågång mellan forskning och utbildning, men de pekar också tämligen entydigt på att forskning inte bara förekom vid försöksanstalterna. Vetenskaplig och vetenskapsnära verksamhet, uppmärksammar Eriksson, bedrevs av universitet och högskolor, vetenskapliga akademier och föreningar, statliga verk, näringslivets organisationer, privata företag och av individuella. Som tidigare uppmärksammats använder Eriksson begreppet vetenskapsnära för att beskriva verksamheter som befinner sig i gränslandet mellan vetenskaplig forskning och icke-vetenskapligt konstruktions- och innovationsarbete, till exempel materialprovning, lantbruksförsök, skogsförsök och provfiske. För att vetenskapsnära verksamhet ska gälla som forskning måste den leda till generaliseringar. Därtill måste den genomföras på ett metodiskt och systematiskt sätt. Att dra en tydlig gräns mellan vetenskaplig och vetenskapsnära verksamhet är dock inte lätt. Som Eriksson själv påpekar är till exempel ett systematiskt och metodiskt

⁶⁶ Systembegreppet används för att karaktärisera forskning av bl.a. Geiger, ”Science and the University”; Björn Wittrock & Aant Elzinga, red., *The University Research System: The Public Policies of the Home of Scientists* (Stockholm, 1985).

⁶⁷ Torstendahl, *Teknologins nytta*, 198.

utvecklingsarbete på många sätt befryndat med vetenskaplig forskning.⁶⁸ I takt med att kraven på vad som kan betraktas som vetenskap förändras kommer denna gräns att behöva omförhandlas. Nyckeltermen i min analys är dock forskning och inte vetenskap. Teknik- och vetenskapshistorikern David Edgertons åtskillnad på icke-akademisk forskning och akademisk forskning passar därför mitt syfte bättre.⁶⁹ Med Edgertons distinktion räknas systematiskt och metodiskt utvecklingsarbete som forskning, men akademisk forskning blir det först när det bedrivs vid universitet eller högskolor. Mårald å sin sida understryker det nära förhållandet mellan vetenskaplig och rådgivande verksamhet. De två verksamheterna förutsatte varandra. Det var inte ovanligt att samma aktörsnätverk bar upp dem. Den rådgivande verksamheten bidrog till exempel till att försöks- och demonstrationsfält kunde utlokaliseras till jordbrukarna.⁷⁰

Efter 1840 började en mer teoretiskt grundad lantbruksvetenskap växa fram. Agrikulturkemin, eller lantbrukskemin, bildade det centrala fundamentet. Agrikulturkemin brukar förknippas med den tyske kemisten Justus Liebig och utgivningen av hans bok *Die organische Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie* (1840). Men som den vetenskapshistoriska forskningen har visat var Liebig och hans teorier inte oomstridda. Liebig såg agrikulturkemin som en ren vetenskap och menade att den bäst bedrevs vid universitetens laboratorier. Hans kritiker uppfattade däremot agrikulturkemin som en tillämpad vetenskap och tryckte på den nya disciplinens stora nyttopotential. De menade att agrikulturkemin istället borde bedrivas i lantbruksorganisationernas regi. Därigenom skulle dess resultat kunna tillämpas och spridas i bredare led. De praktiskt orienterade fältförsök som började utföras vid så kallade försöksstationer vid seklets mitt ska därför ses som ett resultat av kritiken mot Liebigs teorier. Försöksstationsrörelsen som Mårald betecknar den fick en snabb spridning i Tyskland där 52 försöksstationer grundades mellan 1851 och 1871. I USA innebar en lag, den så kallade Hatch Act, som antogs 1887 att försöksstationer skulle inrättas i anslutning till de statliga landgrantinstitutionerna (colleges och universitet) och redan efterföljande år hade 46 stationer sett dagens ljus. Försöksstationsrörelsen fick tidigt fotfäste även i Sverige. Mellan 1860 och 1890 etablerades 11 kemiska stationer och 21 frökontrollanstalter.⁷¹

Den svenska försöksstationsrörelsens utveckling kan delas upp i tre faser. Den centrala aktören under 1850- och 1860-talen var Kungl. Lantbruksakademien. Under de efterföljande två decennierna var det framför allt näringslivet och näringslivets organisationer som tog de viktiga initiativen, medan staten tog ett allt fastare grepp om den lantbruksvetenskapliga forskningen under de två decennierna kring sekelskiftet 1900. Faserna ska förstås som överlagrade varandra. Således kvarstår Lantbruksakademien som en viktig aktör även i de senare faserna även om dess inflytande gradvis minskar.

Kungl. Lantbruksakademien hade instiftats 1811 med det primära syftet att sprida jordbruksteknisk kunskap och var jämte de regionala hushållningssällskapen den viktigaste lantbruksvetenskapliga institutionen fram till 1890 då Kungl. Lantbruksstyrelsen inrättades. Akademien kan beskrivas som en semistatlig organisation. Från och med 1849 fungerade akademien som tillsynsmyndighet för statliga institutioner inom lantbruket, och till delar sorterade den under Civildepartementet. Riktningsgivande för den tidiga vetenskapliga verksamheten vid Lantbruksakademien som framför allt kom att bedrivas vid det på norra Djurgården i Stockholm 1814 inrättade Experimentalfältet var det praktiskt orienterade engelska mönsterjordbruksidealet. Inflytande fick också tysken Albrecht Thaers idéer om

⁶⁸ Eriksson, *Kartläggarna*, 178f.

⁶⁹ Edgerton, "The Linear Model' Did Not Exist".

⁷⁰ Den vetenskapliga forskningen och rådgivningen var ömsesidigt legitimerande. Mårald, *Jordens kretslopp*, 139–145.

⁷¹ *Ibid.*, 57–63. För försöksstationernas betydelse för formeringen av den amerikanska lantbruksvetenskapliga forskningen, se Mark R. Finlay, "The German Agricultural Experiment Stations and the Beginnings of American Agricultural Research", *Agricultural History* 62, no. 2 (1988), 41–50.

den rationella lanthushållningen och Torstendahl noterar hur försök etableras som ett centralt grundelement i akademiens vetenskapliga verksamhet. Med systematiska prov av jordar och jordförbättringsmedel såväl som redskap och behandlingsmetoder skulle jordbruket effektiviseras. En detaljerad redogörelse av akademiens experiment- och försöksverksamhet vid Frescati ges av agrarhistorikern Ulrich Lange i *Experimentalfältet* (2000).⁷² Under intryck av den lantbruksvetenskapliga debatten i kölvattnet av Liebig började dock ställas krav både inom och utom Lantbruksakademien på en mer teoretiskt förankrad verksamhet, och 1856 anställde akademien en agrikulturkemist, tysken Alexander Müller, som inrättade ett laboratorium i akademiens lokaler i centrala Stockholm.⁷³ Vid den här tiden hade Allmänna svenska lantbruksmötet etablerats som en viktig arena för lantbruksvetenskapliga diskussioner. Det återkommande mötet samlade storjordbrukare, jordbruksorganisatörer och -politiker samt vetenskapsmän. Frågan om ett anläggande av försöksstationer uppmärksammades vid 1858 års möte. På förslag av Lantbruksakademien beslutade Riksdagen 1861 att inrätta en försöksstation i Ultuna och två år senare fattade den beslut om ytterligare en station vid Experimentalfältet. Att försöksstationsverksamheten uppfattades som vetenskaplig understryks av att föreståndaren för Ultuna försöksstation Carl Erik Bergstrand utsågs till professor i agrikulturkemi. Även föreståndaren för den agrikulturkemiska försöksanstalten vid Experimentalfältet kom att uppbära professors titel. Bergstrand efterträdde Müller som dess föreståndare 1868, och när han fjorton år senare lämnade tjänsten tillträdde professorn i analytisk kemi vid Uppsala universitet Lars Fredrik Nilsson som föreståndare. Ett viktigt syfte med den agrikulturkemiska försöksanstalten vid Experimentalfältet var att länka samman den vetenskapliga disciplinen kemi med den praktiska försöksverksamheten. Som Mårald påpekar omgestaltades till exempel försöksfälten under ledning av Experimentalfältets intendent Carl Juhlin-Dannfelt i syfte att bibringa dem en vetenskaplig karaktär.⁷⁴

I den efterföljande fasen träder näringslivets organisationer, främst hushållningssällskapen, och näringslivet fram som pådrivande aktörer. Det äldsta hushållningssällskapet, Gotlands läns, tillkom 1791, och det följdes av fler i början av 1800-talet. År 1870 fanns det 26 hushållningssällskap. Hushållningssällskapen verkade i gråzonen mellan privat och offentligt. Dess medlemmar var frivilligt anslutna privatpersoner, men sällskapen uppbar officiell sanktion. Från och med 1855 beviljades hushållningssällskapen en femtedel av avgifterna för brännvinsförsäljning. Andelen minskades till en tiondel 1885, men medlen som flöt in var fortfarande betydande. Först 1914 upphörde denna stödform och därefter erhöll sällskapen sedvanligt statsstöd. Den starka ekonomiska ställningen som hushållningssällskapen åtnjöt efter 1855 bidrog till att de kunde utveckla sina roller som rådgivande, undervisande och forskningsstödjande organisationer på lantbrukets område. I synnerhet rådgivningen var ett centralt verksamhetsområde för hushållningssällskapen och de hade ett stort antal rådgivare, främst jordbrukskonsulenter, anställda.⁷⁵ En del hushållningssällskap anställde så kallade länsagrikulturkemister i syfte att tillgodose det regionala lantbrukets behov. Detta kan ses som en kritik mot verksamheten vid de två existerande försöksstationerna vid Experimentalfältet respektive Ultuna. Försöksstationerna i Sverige var för få, för centraliserade och svarade inte mot lantbrukets behov. Mot denna bakgrund hemställde hushållningssällskapen i Älvsborgs län och Jönköpings län 1873 till Kungl. Maj:t om att anslag beviljades till en försöksstation lokaliserad till västra Sverige.

⁷² Lange, *Experimentalfältet*; Eriksson, *Kartläggarna*, 41–43; Torstendahl, *Teknologins nytta*, 32–35. Mårald, *Jordens kretslopp*, 68–73, 80–94.

⁷³ Mårald, *Jordens kretslopp*, 78–80.

⁷⁴ Lange, *Experimentalfältet*, 188–196; Mårald, *Jordens kretslopp*, 80–94.

⁷⁵ Tjänstemännen bestod av olika kategorier och benämningarna varierade mellan sällskap och över tid. Således handlade det om lantbruksingenjörer, länsagronomer, länsmejerister, täckdikningsförmän, vandringsrättare etc. Så småningom vann benämningen konsulent (jordbruks-, mejeri-, trädgårds- eller husdjurskonsulent) hävd. Erik Kempe, *Studier angående de svenska hushållningssällskapen: Med särskild hänsyn till ett århundrades förvaltningspolitik på lantbrukets område* (Uppsala, 1923).

Efter diverse turer som bland annat involverade den samordnande organisationen för landets alla hushållningssällskap fick Lantbruksakademien i uppgift att närmare utreda frågan. Utredningsmännen konstaterade att av försöksstationernas två uppgifter – vetenskapliga försök samt kontroll- och upplysningsverksamhet – hade den senare kommit att ta större delen av stationernas tid i anspråk. De föreslog inrättandet av fyra agrikulturkemiska stationer för hushållningssällskapen samt en omorganisering av Lantbruksakademiens station vid Experimentalfältet. Därigenom skulle en tydligare arbetsdelning kunna ske. Hushållningssällskapens stationer skulle ta över alla service- och kontrollsysslor medan Lantbruksakademiens skulle bli en renodlad vetenskaplig anläggning. 1876 års riksdag beslutade i enlighet med förslaget. Fyra kemiska försöksstationer inrättades i Kalmar, Halmstad, Skara samt Västerås. De finansierades av hushållningssällskapen samt med statsbidrag. Vidare beviljades medel för anställningen av en botanist vid Experimentalfältet. I samband därmed bytte försöksstationen namn till Lantbruksakademiens kemiska och växtfysiologiska försöksanstalt. Riksdagsbeslutet och namnskiftet signalerade att nya vetenskapsområden som botanik och växtfysiologi hade ryckt upp jämsides med lantbrukskemi som definierande discipliner för lantbruksvetenskapen. (År 1886 bröts den botaniska verksamheten ut och två separata avdelningar bildades: den agrikulturkemiska och den växtfysiologiska. Botanikern vid Experimentalfältet Jakob Eriksson utsågs i samband därmed till professor i botanisk växtbiologi och föreståndare för den nya avdelningen.) Senare inrättades även stationer i Örebro, Jönköping, Härnösand och Visby. Även om service- och kontrollverksamheten var den dominerande vid de regionala kemiska stationerna, noterar Gunnar Eriksson att det även förekom ”egna vetenskapliga forskningar” vid dem.⁷⁶ Av hushållningssällskapens försöksstationer intog Kemisk-växtbiologiska anstalten i Luleå en särställning i vetenskapligt hänseende. Den hade inrättats 1895 på initiativ av Norrbottens läns hushållningssällskap och landsting och hade till skillnad från de andra stationerna ett uttalat vetenskapligt syfte. Förutom att fungera som en vanlig kemisk station skulle den dels såsom praktisk försöksanstalt förädla och prova ut sädeslag och foderväxter vilka passade förutsättningarna i övre Norrland, dels såsom vetenskaplig växtbiologisk anstalt undersöka växternas liv och livsbetingelser i den nämnda landsdelen.⁷⁷

En uppgift som föll inom verksamhetsområdet för hushållningssällskapens kemiska stationer var frökontroll. Kontroller av utsäde började växa fram från och med 1800-talets mitt och handlade om att säkerställa utsädets kvalitet genom att granska egenskaper som grobarhet, renhet, härkomst och kornvikt. Frågan om en central svensk frökontrollanstalt i Lantbruksakademiens regi och förlagd till Experimentalfältet dryftades under 1870-talet, men det blev istället hushållningssällskapen som först realiserade frökontroller. På initiativ av Halland läns hushållningssällskap bildades 1877 Sveriges första frökontrollanstalt och därefter följde fler lokala anstalter, företrädesvis i hushållningssällskapens regi. Även Lantbruksakademien inrättade 1881 en frökontrollanstalt vid Experimentalfältet, men den blev inte långvarig. År 1886 beviljade riksdagen för första gången statligt stöd till de lokala frökontrollanstalterna. Därmed ställdes de statsunderstödda anstalterna under Lantbruksakademiens, från och med 1890 Lantbruksstyrelsens, tillsyn. Fram till Statens centrala frökontrollanstalt bildades 1925 fanns mellan 17 och 18 olika lokala frökontrollanstalter. Flera av dem lades ned i samband med att den centrala försöksanstalten som förlades till Bergshamra norr om Stockholm påbörjade sin verksamhet. Den lokala frökontrollanstalten i Lund som ombesörjdes av Malmöhus läns hushållningssällskap ombildades dock till en filial till den centrala försöksanstalten och förlades till Alnarp (Åkarp). Enligt professorn och dess föreståndare Hernfrid Witte ägnade sig den centrala frökontrollanstalten åt självständig vetenskaplig forskning. Denna handlade framför allt

⁷⁶ Eriksson, *Kartläggarna*, 71; Lange, *Experimentalfältet*, 218–225; Mårald, *Jordens kretslopp*, 112–118; *Betänkande med utredning och förslag rörande organisationen av försöksverksamheten på växt- och trädgårdsodlingens område*, SOU 1934:4 (Stockholm, 1934), 14–15.

⁷⁷ Eriksson, *Kartläggarna*, 61; Mårald, *Jordens kretslopp*, 143–145.

om att utveckla frökontrollens arbetsmetoder och utreda frågor om utsädets olika egenskaper. Den centrala frökontrollanstalten inrymde renhets- och groningslaboratorier och den hade även jordarealer för kontrollodlingar till sitt förfogande.⁷⁸

Hushållningssällskapen var även pådrivande för organiseringen av lokal försöksverksamhet. I samarbete med Lantbruksakademien inrättades 1900 Centralanstalten för hushållningssällskapens lokala fältförsök som förlades till Runby gård i Väsby där framför allt gödslingsförsök utfördes. Anstalten blev dock inte långlivad. I samband med att den statliga Centralanstalten för försöksväsendet på jordbrukets område bildades 1907 (se nedan) övertog den hushållningssällskapens lokala försöksverksamhet.⁷⁹

I *Kartläggarna* (1978) beskriver Gunnar Eriksson framväxten av en institutionstyp som baserade sig på olika slags privata sammanslutningar.⁸⁰ På det lantbruksvetenskapliga området etablerades två framträdande forskningsutförande institutioner av detta slag under 1880-talet: Svenska mosskulturföreningen och Sveriges utsädesförening. Drivande bakom Föreningen till mosskulturens befrämjande inom mellersta och södra Sverige som den hette de två första åren efter sin tillkomst 1886 var föreståndaren för den kemiska stationen i Jönköping, Carl von Feilitzen. Föreningens syfte var dels att sprida kunskap om och praktiskt verka för uppodlandet av myrmarker, dels att genomföra vetenskapliga försök. Mårald pekar på att föreningens inrättande var nära sammanhängande med införandet av konstgödsel inom jordbruket. Med konstgödseln hade det plötsligt blivit praktiskt möjligt att odla upp de omfattande svenska myrmarkerna. Föreningen växte snabbt, vid sekelskiftet hade den flera tusen medlemmar, och blev snart rikstäckande (därav namnbytet). Forsknings- och försöksverksamheten blev med tidens mått mätt ovanligt omfattande med anställda kulturingenjörer, kemister, botaniker och torvgeologer. Sedan 1894 ägde föreningen en försöksgård i Flahult i Småland med stora försöksfält (en så kallad försöksmosse) och 1903 tillkom en egen institutionsbyggnad i Jönköping. Vid institutionen inrättades såväl ett kemiskt som ett botaniskt laboratorium. Mårald noterar att vid sekelskiftet var Mosskulturföreningen en forskningsinstitution väl jämförbar med Experimentalfältet. Mosskulturföreningens snabba expansion hade att göra med de stora förhoppningar som tillmättes myrodling i det fortfarande övervägande agrara samhälle som Sverige var vid sekelskiftet.⁸¹

Samma år som Svenska mosskulturföreningen i Jönköping inrättades tog godsägaren Birger Welinder initiativ till bildandet av Sydsvenska föreningen för odling och förädling av utsäde. För försöksverksamheten upplät han delar av sin gård Heleneborg i byn Svalöf. Föreningen fick tidigt ett omfattande statligt stöd och bidrog ekonomiskt gjorde även hushållningssällskapen vilka gick in som medlemmar. Genom en sammanslagning med en liknande förening i Örebro 1892 bildades Sveriges utsädesförening. De första åren leddes växtförädlingsarbetet av en tysk ingenjör, men efter några år tog lundadocenten Nils Hjalmar Nilsson över ledningen av förädlingsarbetet och under sina drygt trettio år vid Svalöf bidrog han till att ge verksamheten en tydligt vetenskaplig profil. Internationell ryktbarhet fick växtförädlingsanstalten i Svalöf i och med Herman Nilsson-Ehles vetenskapliga

⁷⁸ Kempe, *Studier angående de svenska hushållningssällskapen*, 206f.; Lange, *Experimentalfältet*, 199–201; Hernfrid Witte, *Statens centrala frökontrollanstalt: Några upplysningar* (Stockholm, 1930), 4ff. Se även *Statens centrala frökontrollanstalt: Betänkande*, Jo 1964:9 (Stockholm, 1964).

⁷⁹ Pehr Bolin, *Hushållningssällskapens lokala fältförsöksverksamhet 1900–1920: En återblick* (Stockholm, 1921); *Betänkande med utredning och förslag rörande organisationen av försöksverksamheten på växt- och trädgårdsodlingens område*, 16.

⁸⁰ Eriksson, *Kartläggarna*, 66.

⁸¹ Leif Runefelt, "Svenska Mosskulturföreningen 1886–1939", i *Svensk mosskultur: Odling, torvanvändning och landskapets förändring 1750–2000*, red. Leif Runefält (Stockholm, 2008), 53–96; Erland Mårald, "Far och son von Feilitzen och Svenska Mosskulturföreningens gyllene år 1886–1921", i *ibid.*, 97–112; idem, "En katalysator för det moderna jordbruket: Mossodlingens betydelse för konstgödselns genombrott 1880–1920", i *ibid.*, 129.

arbeten där och som 1915 resulterade i en professur i botanik vid Lunds universitet och två år senare en personlig professur i ärftlighetslära. År 1925 förlades Nilsson-Ehles professur i ärftlighetslära till Svalöf där han samtidigt ledde anstaltens växtförädlingsprogram. Därmed cementerades Svalöfs roll som en institution av nationellt intresse. Till detta bidrog det så kallade filialsystemets utveckling. För att kunna ta fram växtsorter som passade för odling även i andra delar av landet än de sydligaste var det nödvändigt att genomföra växtförädlingsförsök under skiftande klimaktiska och jordmånsförhållanden. För detta ändamål inrättade Sveriges utsädesförening 1897 en filial i Ultuna. Det blev inledningen på ett långvarigt samarbete med lantbruksinstitutet i Ultuna, Lantbrukshögskolans föregångare. På Ultunafilialen följde etableringen av en räckta filialer, ofta i nära samarbete med de regionala hushållningssällskapen. Filialen i Luleå inrättades 1906 i samarbete med Kemisk-växtbiologiska anstalten där. Därefter följde filialer i Östergötland (1914), Västernorrland (1917), Jämtland (1918), Värmland (1918) och Kalmar (1921).⁸²

I och med Kungl. Lantbruksstyrelsens tillkomst 1890 och inrättandet av ett jordbruksdepartement tio år senare sker en påtaglig tyngdpunktsförskjutning inom det framväxande systemet för lantbruksvetenskaplig forskning från Lantbruksakademien och hushållningssällskapen till staten. I denna tredje fas av försöksstationsrörelsens utveckling togs Lantbruksakademiens förvaltningsuppgifter över av Lantbruksstyrelsen. I samband med att Lantbruksstyrelsen blev ny tillsynsmyndighet på lantbrukets område kom den också att kontrollera de kemiska stationerna.⁸³ Med Theodor Odelberg som överdirektör för den nya myndigheten börjar en tydligare statlig politik på området att kunna skönjas. Även om Lantbruksakademiens glansdagar definitivt var över togs de viktigaste initiativen till en vidare utbyggnad av de lantbruksvetenskapliga institutionerna under det tidiga 1890-talet dock fortsatt av akademien som var mån om att vidmakthålla och konsolidera sin ledande position som forskningsutförande organ på lantbrukets område. Akademien ville se en förstärkning av institutionerna på Experimentalfältet genom anläggande av en anstalt för försök på boskapskötselns och mejerihanteringens område. Senare föreslog den även anläggandet av en entomologisk anstalt vid Experimentalfältet. Förslagen skulle innebära en påtaglig koncentration av den vetenskapliga forskningen på lantbrukets område till Experimentalfältet. Som Mårald noterar gick dock Lantbruksstyrelsen under sin första tid närmast programmatiskt emot sin föregångare med resultatet att det första förslaget lades i malpåse. En entomologisk anstalt var Lantbruksstyrelsen däremot för under förutsättning att styrelsen själv tog hand om anstaltens förvaltning. 1896 års riksdag gick på Lantbruksstyrelsens linje och 1897 inrättades med statliga medel en entomologisk försöksanstalt. Denna placerades i omedelbar anslutning till Experimentalfältet.⁸⁴ När Theodor Odelberg efter tio år på sin post som överdirektör för Lantbruksstyrelsen utsågs till jordbruksminister och chef för det nyinrättade jordbruksdepartementet tillsatte han en utredning för att utarbeta ett förslag på en centralanstalt för jordbruksförsöksväsendet förlagd till Experimentalfältet. I och med riksdagsbeslutet 1905 att etablera Centralanstalten för försöksväsendet på jordbrukets område reducerades Lantbruksakademiens inflytande över den lantbruksvetenskapliga forskningen dramatiskt. Under Centralanstalten inordnades Experimentalfältets försöksavdelningar, hushållningssällskapens lokala fältförsök och den entomologiska försöksanstalten. När Centralanstalten 1907 inledde sin verksamhet bestod den av fem avdelningar: jordbruk (sedermera jordbruk och växtodling), husdjur (sedermera husdjurskötsel och mejerihantering), lantbrukskemi, lantbruksbotanik respektive lantbruksentomologi. 1912 tillkom en sjätte avdelning, den bakteriologiska. Att centralanstalten uppfattades arbeta på vetenskaplig grund framgår av att samtliga avdelningsföreståndare bar eller kom

⁸² *Sveriges utsädesförening 1886–1936: Svalöv: En minnesskrift* (Malmö, 1936); Sven Widmalm, "Den stora växtförädlingsanstalten: Svalöv, Weibullsholm och vetenskapens samhällsroll under mellankrigstiden", i *Vetenskapsbärarna: Naturvetenskapen i det svenska samhället, 1880–1950* (Hedemora, 1999), 234–237. Se även Tunlid, *Ärftlighetsforskningens gränser*, 34–90.

⁸³ Eriksson, *Kartläggarna*, 60f.; *Kungl. Lantbruksstyrelsen 1890–1939* (Stockholm, 1939).

⁸⁴ Mårald, *Jordens kretslopp*, 136f.

att bära professorstitel. Totalt hade anstalten 1914 ett trettio-tal personer anställda inklusive vetenskapliga medhjälpare samt teknisk och administrativ personal. Anstalten bildade en för tiden ”rätt imponerande vetenskaplig miljö” skriver Mårald. Däri ingick nya institutionsbyggnader och personalbostäder. Men även om den vetenskapliga verksamheten var samlad till Frescati så ombesörjdes en stor del av de praktiska försöken av hushållningssällskapen, lantbruks- och lantmannaskolor och vid ett tiotal fasta försöksgårdar. Det handlade framför allt om gödslingsförsök men även växtodlingsförsök samt utfodrings- och avelsförsök.⁸⁵

Med inrättandet av Centralanstalten hade staten tagit ett första samlande grepp på försöksverksamheten. Samtidigt fortsatte nya självständiga forskningsutförande institutioner på lantbrukets område att etableras. Som vi ska se var upphovsmännen av skiftande slag. Statens maskin- och redskapsprovninganstalter (sedermera Statens maskinprovningar) som påbörjade sin verksamhet 1897 kan kategoriseras som en forskningsutförande institution även om forskningsmomenten i anstaltens verksamhet var av det mer rutinartade slaget. I takt med att jordbrukets mekanisering framskred hade behovet av redskapsprovningar ökat. Under det tidiga 1800-talet ägde provningar rum vid Experimentalfältet och från och med 1800-talets mitt skedde de även vid de återkommande allmänna lantbruksmötena samt i hushållningssällskapens regi. I syfte att kunna prova redskap under längre tid beviljade Lantbruksakademien under 1870-talet tillfälliga medel till Ultuna lantbruksinstitut för att utföra provningar. Frågan om en mer permanent provningsverksamhet dryftades därefter vid de allmänna lantbruksmötena, akademien samt av riksdagen. Avgörande för Statens maskin- och redskapsprovninganstalters tillkomst var dock en donation år 1896 från mejeriindustriföretaget AB Separator till Lantbruksstyrelsen för att under tio års tid driva permanenta provninganstalter för maskiner och redskap inom lantbruket vid lantbruksinstitutet vid Alnarp och Ultuna. Med donationen som bas bildades så anstalterna efter riksdagsbeslut samma år. Inköp av avancerad mätutrustning skulle garantera att provningen vid anstalterna blev ”noggrann och vetenskapligt ordnad”. Under 1910-talet utvidgades verksamheten till att innefatta även mejeriprovningar.⁸⁶

På växtförädlingsområdet fick Sveriges utsädesförenings växtförädlingsanstalt i Svalöv en närliggande konkurrent under 1900-talets första decennium. Familjeföretaget Weibull som sedan tidigt 1800-tal bedrev fröförsäljning vid sin egendom Weibullsholm började nämligen under seklets sista decennier bedriva en mer systematisk förädlingsverksamhet i syfte att bredda sortimentet. I början av 1900-talet inrättade företaget ett eget laboratorium och en egen frökontrollavdelning. En botanist med doktorsgrad anställdes 1907 och efterföljande år bytte företaget namn till Weibullsholms växtförädlingsanstalt. Flera framstående forskare var under perioder knutna till anstalten.⁸⁷ Inrättandet av Svenska betes- och vallföreningen 1916 skedde av allt döma på ett enskilt initiativ. Upphovsmannen var den handlingskraftige agronomen och föreståndaren för Sveriges utsädesförenings filial i Ultuna Anders Elofson. Ett viktigt motiv till föreningens bildande var att minska de svenska jordbrukarnas beroende av importerat kraftfoder. Uppfödningen och vinterutfodringen av mjölkkor

⁸⁵ Se bl.a. Christian Barthel, *En mejeriforskare minns* (Stockholm, 1954), 96–110; *Centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet*, 4:e uppl. (Stockholm, 1930); *Jordbruksförsök under 50 år: Historik, referat av Meddelanden åren 1907–1938, förteckningar över utgivna skrifter och författarregister åren 1907–1957* (Uppsala, 1957); Mårald, *Jordens kretslopp*, 134–139.

⁸⁶ Jan-Olov Jansson & Per Thunström, *Traktorer, mjölkmaskiner, hästräfsor, motorsågar och Statens maskinprovningar: Maskin- och redskapsprovningarnas betydelse för Sveriges jordbruks- och skogsbrukstekniska utveckling 1896–1996* (Stockholm, 2012), kap. 1–4; Harald A:son Moberg, *Jordbruksmekanisering i Sverige under tre sekel* (Stockholm, 1989).

⁸⁷ Se bl.a. [Harry Weibull & William Weibull], *Weibullsholm 70 år: En minnesskrift* (Landskrona, 1941); Jörgen Weibull, red., *Weibullsholm 1870–1970* (Landskrona, 1970) samt Widmalm, ”Den stora växtförädlingsanstalten”, 237–240.

skulle förbättras genom att utveckla den inhemska betes- och ängsskötseln. För detta ändamål bedrev den till Ultuna lokaliserade föreningen försök, kurser och upplysningsverksamhet.⁸⁸

Även Jordbrukstekniska föreningen som hade bildats i samband med 1927 års lantbruksvecka bedrev forskningsverksamhet. (Föreningen Lantbruksveckan var en informell sammanslutning för lantbrukets föreningar och organisationer och dess årligen återkommande sammankomster kom så småningom att ersätta de allmänna lantbruksmötena.) Jordbrukstekniska föreningen kan beskrivas som en avknoppning till Svenska motokulturföreningen vilken hade bildats 1912 med syftet att främja jordbrukets mekanisering och motorisering, främst genom introduktionen av traktordrift. Den snabba tekniska utvecklingen under 1910- och 1920-talen, inte minst inom elektrotekniken, fick motokulturföreningens sammanhållande gestalt, professorn i fysik och redskapslära vid Ultuna lantbruksinstitut Gustaf Timberg, att ta initiativ till en ny förening som även kunde ta sig an de nya tekniska utvecklingslinjerna. Att Jordbrukstekniska föreningen som lokaliserades till Ultuna bildade en viktig brygga mellan jordbruk och industri understryks av att en av den svenska industrins förgrundsgestalter Ingenjörsvetenskapsakademiens ordförande Axel F. Enström från och med 1930 var dess ordförande. Föreningen genomförde bland annat arbets- och kvalitetsstudier av sädesbärgning och rotfruktsarbeten och bidrog därmed att introducera denna nya metodik inom jordbruket. Föreningen inrättade även en elektrisk sektion som senare ombildades till Jordbrukets elektrotekniska forskningsinstitution. I nära samarbete med Kungl. Vattenfallsstyrelsen bedrev föreningen bland annat elektrifieringsförsök vid speciella demonstrationsgårdar. Jordbrukstekniska föreningen samarbetade även med Centralanstaltens husdjursavdelning i syfte att utveckla metoder för foderkonservering.⁸⁹

Knut och Alice Wallenbergs stiftelse som hade grundats 1917 med ändamålet ”att främja vetenskaplig forskning och undervisnings- eller studieverksamhet av landsgägnelig innebörd” kom att under 1920-talet etablera sig som en viktig finansiär av lantbruksvetenskaplig forskning. Stiftelsens ordförande K. A. Wallenberg hade en önskan om att stödja modernäringarna (jordbruk, skogsbruk och fiske) och han vände sig till generaldirektören för Lantbruksstyrelsen för att få råd. På förslag av Lantbruksstyrelsen donerade därigenom stiftelsen medel till inrättandet av Institutet för husdjursförädling. (Senare skulle särskilt Herman Nilsson-Ehle och Sveriges utsädesförening i Svalöf komma att gynnas av generösa donationer från stiftelsen som bland annat ledde till inrättandet av ett antal laboratorier.)⁹⁰ Institutet som påbörjade sin verksamhet 1928 bedrev ärftlighetsforskning på husdjursavels område och det motiverades i ekonomiska termer. Enligt stadgarna skulle det ”genom vetenskapliga och praktiska forskningarna söka ständigt förbättra de inhemska husdjurens egenskaper ur ekonomisk synpunkt”. Institutet förlades till Wiad söder om Stockholm. Under senare hälften av 1930-talet uppfördes där en ny institutionsbyggnad samt en modern försöksgård som inrymde ett åttiotal djur. Avelsforskningen vid institutet och dess praktiska tillämpning (det vill säga husdjursförädling) omfattade nötkreatur, svin, får, fjäderfä samt laboratoriedjur (bananflugor och möss).⁹¹

⁸⁸ [Johs. Borg], ”Anders Elofson och Svenska Betes- och Vallföreningen”, i *Anders Elofson: Ett storartat livsverk* (Uppsala, 1940), 12–19; Magne Tuveesson, ”Vallodlingens betydelse inom mosskulturen”, i *Svensk mosskultur*, 122f.

⁸⁹ *Jordbrukstekniska föreningen 25 år* (Uppsala, 1952); Per Thunström, *Till herrar motorplogägare! Svenska motokulturföreningen och den tidiga traktoreringen i Sverige (1908–1926)* (Stockholm, 2001). För Lantbruksveckans betydelse som arena, se Tore Johansson & Ronny Pettersson, *Upplysning, arbete, samarbete: Lantbruksveckan 1911–2007* (Stockholm, 2013).

⁹⁰ Gunnar Hoppe, ”Stiftelsens anslagsbeviljande verksamhet”, i Gunnar Hoppe, Gert Nylander & Ulf Olsson, *Till landets gagn: Knut och Alice Wallenbergs stiftelse 1917–1992* (Stockholm, 1993), 123–215, särskilt 161–178. För växtförädlingsanstaltens laboratorier, se *Sveriges utsädesförening 1886–1936*.

⁹¹ *Institutet för husdjursförädling: Vägledning 1932: Jämta orientering över organisationen* (Stockholm, 1932); Sven Skärman, *Institutet för husdjursförädling: Avelsforskningen på Wiad 1929–1974* (Uppsala, 1975), 3–4, 6.

Hur såg det då ut med utbildningsdelen i lantbruksvetenskapliga systemet för forskning och högre utbildning? Etableringen av högre utbildning på det lantbruksvetenskapliga området fram till Lantbrukshögskolans invigning 1935 involverar inte tillnärmelsevis inte lika många aktörer även om den för den skull inte är en okomplicerad historia. När diskussionen om etableringen av skolor för praktisk jordbruksutbildning började skjuta fart under 1820-talet var den trevande beträffande hur teorianknuten undervisningen borde vara. Tongivande blev den tidigare nämnde Albrecht Thaers idéer om det rationella jordbruket så som de lärdes ut vid dennes lantbruksinstitut i Möglin. De första förslagen om ett statligt lantbruksinstitut förverkligades dock inte. Istället blev det Edward Nonnen, som utbildat sig vid Thaers Möglin under 1820-talet, som kom att inrätta Sveriges första lantbruksinstitut. Efter att ha inköpt egendomen Degeberg i Västergötland påbörjade han 1834 undervisningsverksamheten där. Att initiativet uppfattades som angeläget visas av att Nonnen beviljades statsstöd för sitt företag. Utbildningen som gavs vid Degeberg var praktisk till sitt innehåll. Samtidigt fanns det som Torstendahl uppmärksammar element av ”vetenskaplighet” i det rationella jordbrukets program i det att man teoretiskt systematiserade erfarenheter vunna vid försök. Det var systematiseringen snarare än naturvetenskaplig metodik och teori som utgjorde det ”vetenskapliga” eller det ”teoretiska”. Fram till verksamheten upphörde 1852 utexaminerades 187 agronomer vid Nonnens institut i Degeberg.⁹²

Frågan om lantbruksundervisningen skulle bedrivas i enskild eller statlig regi väcktes på allvar i samband med att Uppsala läns landshövding Robert Fredrik von Kræmer 1839 i en skrivelse till Kungl. Maj:t föreslog inrättandet av ett statligt lantbruksinstitut förlagt till Ultuna. Att staten skulle bedriva lantbruksundervisning var dock långtifrån självklart vid denna tid. Som Torstendahl påpekar verkade två faktorer komplicerande. För det första var det inte givet att staten skulle utbilda en yrkeskategori som inte trädde in i statlig tjänst. För det andra hade lantbruksinstitut dubbla funktioner i det att de både bedrev undervisnings- och företagsverksamhet, och misstron mot statlig företagsamhet var utbredd under 1840-talet. En majoritet slöt dock upp bakom uppfattningen att lantbruksundervisning var ett allmänintresse och därmed en uppgift för staten. Eftersom undervisning var det tilltänkta institutets huvudsakliga funktion tippade pendeln över i det von Kræmerska förslagets favör och riksdagen beslutade i enlighet därmed. En kommitté under ordförandeskap av landshövdingen fick i uppgift att utarbeta stadgar för institutet. Dessa antogs den 18 februari 1846 och samtidigt utsågs det nya institutets styrelse. Docenten i botanik vid Uppsala universitet Johan Arrhenius blev den första föreståndaren för institutet. Två år senare, 1848, antogs de första eleverna, men den första ordinarie elevkullen anlände först året därefter, och undervisningsverksamheten kunde påbörjas. Även om kritiken mot företagsverksamhet i statlig regi skulle återkomma (först 1892 skildes Ultuna lantbruksinstitut från Ultuna egendom), innebar inrättandet av Ultuna lantbruksinstitut som Torstendahl skriver att statens uppgift i lantbruksundervisningen hade vunnit erkännande.⁹³ Följaktligen blev etableringen av det andra helstatliga lantbruksinstitutet 1862 en relativt oproblematiserad affär som inte föregicks av någon debatt beträffande statens roll i lantbruksundervisningen.

Upprinnelsen till Alnarps lantbruksinstitut var nedläggningen av den högre undervisningen i Degeberg 1852. Vid de allmänna lantbruksmötena de efterföljande åren restes frågan om ytterligare ett lantbruksinstitut, ”helst i södra delen af riket”. Efter ett förberedande arbete av bland andra Skånska hushållsföreningen föreslog landshövdingen i Malmöhus län Samuel G. von Troil i en skrivelse 1856 till Kungl. Maj:t att ett lantbruksinstitut inrättades vid Alnarps kungsgård. Efter riksdagsbeslut 1857

⁹² Se Torstendahl, *Teknologins nytta*, 44–55. För Nonnens institut i Degeberg, se Peep Koorts *Lantmannaskolans grundkurser: En inventering och några riktlinjer* (Uppsala, 1958) samt Karl Rydås *Boken och plogen: Lantbrukets skolor under 150 år* (Stockholm, 1981).

⁹³ *Ultuna Landbruksinstitut 1848–1898* (Uppsala, 1899); Lars Frykholm, ”Den högre lantbruksundervisningen vid Ultuna”, i *Ultuna: Hundra år* (Stockholm, 1949), 18–24; Torstendahl, *Teknologins nytta*, 131–142.

kunde en interimsstyrelse utses. Organiseringen av undervisningsverksamheten och egendomen drog ut på tiden på grund av svårigheter att få ekonomin att gå ihop, men 1862 kunde institutet inleda sin verksamhet. Till institutets förste föreståndare med professors namn förordnades Hjalmar Nathorst. Nathorst hade genomgått Degebergs lantbruksinstitut, men hade inga akademiska meriter i övrigt. Han kvarstod på sin post under knappt 25 år, till och med 1886.⁹⁴

1859 års stadgar för Alnarps lantbruksinstitut samt 1868 års stadgar för Ultuna lantbruksinstitut ger vid handen att verksamheten vid de två instituten hade ett bestämt praktiskt syfte. Stadgarna för Alnarpsinstitutet hade inte någon riktningsgivande portalparagraf, men bestämmelsen för Ultuna lantbruksinstitut löd: ”att bibringa de lärljungar, som wid detsamma vinna inträde, de kunskaper, så i teoretiskt som i praktiskt hänseende, hvilka erfordras för ett lantbruks rätta skötsel [...] Till vinnande av detta syftemål bör Institutet följa landbrukets utveckling och framsteg inom alla dess områden så inom som utom landet, samt genom försök i dess olika grenar, i den mån, som tillgångar och öfriga förhållanden det medgiwfa, pröfwa och tillämpa hwad som i detta hänseende kan wara användbart.”⁹⁵ Den högre undervisningen var tydligt praktiskt orienterad vid de båda instituten. Av de på denna punkt tämligen likalydande stadgarna framgick att undervisningen skulle inkludera följande ämnen: lantbrukets naturvetenskapliga grunder, såsom fysik, kemi, geologi, mineralogi, botanik, zoologi, anatomi och fysiologi; jordbrukslära; boskapsskötsel; förädling av ladugårdens produkter; lantbrukets ekonomi, trädgårdsskötsel; skogshushållning; praktisk geometri, rit- och byggnadskonst samt mekanik; binärningar samt bokhålleri, ekonomisk rättskunskap och kameralistik. Vid Alnarpsinstitutet tillkom även undervisning i statsekonomiens grunder.⁹⁶

I sin analys av det tekniska utbildningsväsendets framväxt fram till 1870 noterar Rolf Torstendahl i *Teknologins nytta* att frånvaron av vetenskaplig forskningsverksamhet vid instituten även hade en rent praktisk aspekt. För bedrivandet av försöksverksamhet var jordegendomar nödvändiga och att införskaffa de erforderliga egendomar krävde ett inte oansenligt kapital. Han menar dock att det är ”uppenbart” att styrelsen för Ultuna lantbruksinstitut ville göra institutet till en forskningsinrättning. Bland annat argumenterade institutets förste och långvarige föreståndare Johan Arrhenius för att institutet inte bara skulle meddela undervisning utan även svara för ”fortsatta undersökningar av alla de frågor som stå i sammanhang med jordbrukets praktiska utövning”.⁹⁷ Debatten om lantbruksinstitutet under 1840- och 1850-talen visade dock att uppfattningen att instituten inte skulle bedriva forskning var den gängse. Lantbruksinstitutet fick inte bli för teoretiska och det fanns till och med röster, däribland tidningsmannen, företagaren och politikern Lars Johan Hierta, som ifrågasatte om det överhuvudtaget fanns något behov av högre utbildning jordbrukets område. Merparten av debattörerna var dock positiva till lantbruksvetenskaplig forskning men menade att den bäst bedrevs genom Lantbruksakademiens (eller universitetens) försorg. Undervisningsanstalterna fick inte bli experimentalfält. Istället borde de ta formen av mönsterjordbruk.⁹⁸

Gunnar Eriksson som med sin studie *Kartläggarna* tar vid där Torstendahl slutar menar att lantbruksinstitutet med ”någon tvekan” kan räknas in bland de institutioner som var vetenskapligt aktiva. Det har framför allt att göra med den ovan nämnda försöksstationen vid Ultuna lantbruksinstitut som existerade mellan 1861 och 1891 där läraren i agrikulturkemi och geologi Hampus von Post som 1868

⁹⁴ Hugo Winberg, *Landbruks- och mejeriinstitutet vid Alnarp samt Alnarps egendom under tiden 1862–1912* (Göteborg, 1913), 1–15.

⁹⁵ Citerat efter §1, SFS 1868, no. 27, Kongl. Maj:ts förnyade Stadgar för Ultuna Landbruks-Institut (Stockholm, 1868). För Alnarps mer öppet formulerade stadgar, se SFS 1859, no. 12, Stadgar för Alnarps Landbruks-Institut (Stockholm, 1859).

⁹⁶ §19, SFS 1859, no. 12; §19, SFS 1868, no. 27.

⁹⁷ Arrhenius citerad efter Torstendahl, *Teknologins nytta*, 192.

⁹⁸ *Ibid.*, 192–198.

efterträtt den ovan nämnde Carl Erik Bergstrand som försöksstationens föreståndare utförde undersökningar vid ett mindre laboratorium.⁹⁹ Det ska dock understrykas att försöksstationen inte formellt sorterade under Ultuna lantbruksinstitut.

Sammanfattningsvis var den vetenskapliga verksamheten vid lantbruksinstitutet inte omfattande. I den mån vetenskaplig forskning förekom vid institutet skedde det de facto vid självständiga forskningsutförande institutioner förlagda till institutets närhet som Ultuna försöksstation och Statens maskin- och redskapsprovningar. 1912 års stadgar för lantbruksinstitutet var de första som nämnde forskning. Dessa fastställde att undervisningen vid institutet skulle ha vetenskaplig grund: ”Institutet har till ändamål att meddela en på vetenskaplig forskning grundad undervisning i landthushållning.”¹⁰⁰ Men även om forskning skrevs in i statuterna för Ultuna och Alnarp och lärarna vid institutet i samband därmed uppraderades till professorer så lyste den i stort med sin frånvaro i institutets dagliga verksamhet.¹⁰¹ Från och med 1910-talet fick dock frågan om en högskola på lantbrukets område en allt centralare plats på statsmakternas agenda. Men högskolans inrättande kom att bli en utdragen process. Eftersom Henrik Björck redogör för denna process i ett kommande arbete ska jag inte närmare gå in på dessa händelser här.¹⁰²

Men när Lantbrukshögskolan slutligen etableras 1932 blir det som den centrala komponenten i det lantbruksvetenskapliga systemet för forskning och högre utbildning. Det har framför allt att göra med att Centralanstalten, systemets tidigare tyngdpunkt, styckades upp. Centralanstaltens avdelningar för lantbrukskemi respektive lantbruksbakteriologi överfördes i sin helhet till högskolan. Även den lantbruksbotaniska avdelningen, dock med undantag för den del som sysslade med växtpatologi, införlivades med högskolan. Dessutom bröts avdelningen för lantbruksentomologi ut och tillsammans med den med växtpatologi sysselsatta delen av den lantbruksbotaniska avdelningen införlivades den i Statens växtskyddsanstalt som hade påbörjat sin verksamhet 1932. Av centralanstaltens återstående två avdelningar i jordbruk och husdjurskötsel delades den senare upp i två självständiga avdelningar: husdjurskötsel respektive mejerihantering. Under namnet Statens mejeriförsök flyttades den sistnämnda 1937 över till Alnarps lantbruks-, mejeri- och trädgårdsinstitut.¹⁰³ Framtiden för de återstående delarna av centralanstalten utreddes under 1930-talet, och i proposition nr 167 till 1936 års riksdag föreslogs att två särskilda anstalter, en för jordbruksförsök och en för husdjursförsök, skulle inrättas vid högskolan från och med 1939. I och med verkställandet av detta upphörde centralanstaltens verksamhet. Husdjursförsöksanstaltens flytt från Frescati till Ultuna ägde rum 1943 och jordbruksförsöksanstaltens sex år senare.¹⁰⁴

Uppstyckningen av Centralanstalten för försöksväsendet på jordbrukets område och införlivandet av den stora merparten av de resulterande delarna med Lantbrukshögskolan samt Alnarps lantbruks-, mejeri- och trädgårdsinstitut var resultatet av en allt aktivare statlig politik på det lantbruks-

⁹⁹ Eriksson, *Kartläggarna*, 30–32.

¹⁰⁰ §1, SFS 1912, N:r 172, Kungl. Maj:ts förnyade nådiga stadgar för lantbruksinstitutet vid Ultuna (Stockholm, 1912) samt §1, SFS 1912, N:r 173, Kungl. Maj:ts förnyade nådiga stadgar för lantbruks- och mejeriinstitutet vid Alnarp (Stockholm, 1912).

¹⁰¹ Eriksson, *Kartläggarna*, 30f. Se även Frykholm, ”Den högre lantbruksundervisningen vid Ultuna”, 9–82.

¹⁰² Se Björck, ”Agronomerna”. För en närmare beskrivning av Lantbrukshögskolan, se Frykholm, ”Den högre lantbruksundervisningen vid Ultuna”; Ewert Åberg, ”Lantbrukshögskolan 1932–77”, i *Lantbrukets högskola 50 år*, 13–69. För Alnarps lantbruks-, mejeri- och trädgårdsinstitut, se ”Alnarp efter agronomkursens upphörande”, *Alnarps elevkår 1862–1933: Minnesskrift* (Åkarp, 1938), 173–178.

¹⁰³ *Högre utbildning, forskning och försök på lantbrukets område*, SOU 1960:2 (Stockholm, 1960), 10f. Se även Ingemar Pettersson, ”Mejeriforskningens separering: Statens mejeriförsök 1932–1967”, i *Heteronomins dilemma: Institutionsformeringar och gränsdragningsproblem inom lantbruksvetenskaperna i 1900-talets Sverige*, red. Karl Bruno & Per Lundin (kommande på Arkiv förlag).

¹⁰⁴ *Högre utbildning, forskning och försök på lantbrukets område*, 11.

vetenskapliga området. Ett viktigt syfte med denna politik var att motverka ”splittring” och ”dubbelarbete” på området genom organisatorisk såväl som geografisk koncentration. Som en statlig utredning under det tidiga 1930-talet noterade hade mångfalden av forskningsutförande institutioner på lantbruksvetenskapens område inneburit en omfattande ”specialisering, men samtidigt också ofta av därmed förknippad splittring i försöksarbetet”.¹⁰⁵

Hur denna aktiva politik bedrevs illustreras i det följande. I och med att stora delar av försöksverksamheten på växtodlingens område (däribland Svenska mosskulturföreningen, Svenska betes- och vallföreningen, Kemisk-växtbiologiska anstalten och Jordbrukstekniska föreningen) med åren kom att uppbära betydande statsanslag kunde den också i ökad utsträckning kontrolleras och styras av staten, och under 1930-talet drev Jordbruksdepartementet en politik som syftade till att koncentrera den lantbruksvetenskapliga forskningen till de akademiska institutionerna, företrädesvis Lantbrukshögskolan i Ultuna. Ett led i denna politik var 1931 års utredning angående en mera enhetlig organisation av försöksverksamheten på växtodlingens och trädgårdsodlingens område. I sitt betänkande SOU 1934:4 föreslog utredningen bland annat att Svenska mosskulturföreningen och Svenska betes- och vallföreningen slogs samman.¹⁰⁶ I och med att Svenska vall- och mosskulturföreningen bildades 1939, tog den nya föreningen över den tidigare betes- och vallföreningens lokaler i Ultuna. Efter att 1943 års riksdagsrevisorer uppmärksammat den splittrade organisationen av försöksverksamheten på jordbrukets område, fick fem sakkunniga i uppgift att utreda ytterligare föreningens verksamhet. I korten låg föreningens förstatligande och inordnande under det statliga försöksväsendet, en åtgärd som redan 1931 års utredning föreslagit som önskvärd. De sakkunniga rekommenderade i enlighet därmed. Efter att frågan behandlats av Kungl. Maj:t och jordbruksutskottet, beslutade 1948 års riksdag om Svenska vall- och mosskulturföreningens förstatligande och inordnande under jordbruksförsöksanstalten. Därmed kunde jordbruksförsöksanstalten från och med 1949 lokaliseras till Ultuna, där den inrymdes i föreningens lokaler.¹⁰⁷

Institutet för husdjursförädling rönt ett liknande öde. Donationen av Knut och Alice Wallenbergs stiftelse täckte driften av institutet under dess första tio år. Institutets fortsatta framtid utreddes av 1945 års jordbruksförsöksutredning. På grundval av utredningens förslag beslutade 1949 års riksdag att förstatliga institutet och från och med 1950 inordnades det under Kungl. Lantbrukshögskolan och statens lantbruksförsök. Institutet ombildades sedermera till en försöksavdelning vid högskolans institution för husdjursförädling.¹⁰⁸

Från och med 1932 sker som framgått en påtaglig koncentration av den lantbruksvetenskapliga forskningen till de akademiska institutionerna, främst Lantbrukshögskolan. Denna utveckling är dock inte entydig som inrättandet av Statens växtskyddsanstalt visar. 1939 påbörjade dessutom Statens lantbrukskemiska kontrollanstalt sin verksamhet vid Experimentalfältet. Därtill etablerades Statens forskningskommitté för lantmannabyggnader 1943 och Jordbrukstekniska institutet två år senare.¹⁰⁹ Upprinnelsen till Statens forskningskommitté för lantmannabyggnader (som 1951 ombildades till

¹⁰⁵ *Betänkande med utredning och förslag rörande organisationen av försöksverksamheten på växt- och trädgårdsodlingens område*, 16.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 9f.

¹⁰⁷ *Betänkande angående organisationen av försöksverksamheten på jordbrukets område*, 8f.; *Högre utbildning, forskning och försök på lantbrukets område*, 13.

¹⁰⁸ År 1966 överfördes verksamheten även fysiskt till Ultunaområdet. *Högre utbildning, forskning och försök på lantbrukets område*, 15; Skårman, *Institutet för husdjursförädling*, 4–6.

¹⁰⁹ En bakgrundsteckning av de två institutionernas tillkomst ges i 1961 års jordbrukstekniska utrednings betänkande: *Jordbrukstekniska institutet och Statens forskningsanstalt för lantmannabyggnader: Betänkande*, SOU 1962:45 (Stockholm, 1962). Se även *Betänkande med förslag till inrättande av ett forskningsråd på jordbrukets område*, SOU 1944:43 (Stockholm, 1944); *Betänkande angående organisationen av försöksverksamheten på jordbrukets område*, 14.

Statens forskningsanstalt för lantmannabyggnader) var en skrivelse från Lantbruksförbundets byggnadsförening u.p.a. Kommittén hade inrättats på förslag av proposition nr 74 avgiven av Pehrsson-Bramstorp till 1943 års riksdag.¹¹⁰ Tillkomsten av Jordbrukstekniska institutet var ett resultat av 1942 års jordbrukskommittés arbete, vars verksamhet jag berör närmare i kapitel 5 nedan. Kommittén föreslog 1944 i ett betänkande inrättandet av ett jordbrukstekniskt institut. Det ledde till etableringen av Jordbrukstekniska institutet 1945 med Nils Berglund, professor i maskinlära vid Lantbrukshögskolan, som förste föreståndare och chef.¹¹¹

Två övergripande drag kan urskiljas för utvecklingen efter 1932. Ett återkommande mönster, även vissa undantag finns som ovan nämnda exempel visar, är akademisering. Resultatet är akademisk drift – den process av akademisering som vetenskapshistorikern Jonathan Harwood har analyserat beträffande de tyska lantbruksvetenskapliga institutionerna.¹¹² En innebörd är att forskning och högre utbildning samlas under samma paraply. Det andra återkommande mönstret är förstatligande. Karaktäristiskt för de institutionsetableringar som äger rum efter 1932 är att staten intar rollen som initiativtagare och huvudman. Beträffande befintliga institutioner föregås deras akademisering av ett förstatligande.

Hur omfattande var forskningen? Med undantag för 1936 års skogsutrednings redogörelse för den skogligen forskningens insatser och framtida uppgifter hade inte någon samlad översyn av forskning och högre utbildning på lantbrukets område genomförts vid 1940-talets ingång.¹¹³ Den första översikten togs fram av 1944 års utredning rörande inrättandet av ett jordbrukstekniskt forskningsråd. Utredningen sammanställde statsanslagen till forskning och högre undervisning på jordbrukets och skogsbrukets områden. Undantaget byggnadsarbeten och andra anslag gick 1 800 000 kr till jordbruks-, trädgårds- och mejeriforskning, 600 000 kr till skogsforskning, 100 000 kr till forskning på fiskets område, 2 100 000 kr till högre undervisning samt 2 500 000 kr till kontroll och upplysning m.m.¹¹⁴

På basis av min redogörelse för framväxten av det lantbruksvetenskapliga systemet för forskning och högre utbildning i Sverige kan fem sinsemellan sammanlänkade iakttagelser göras. För det första sker etableringen av forskningsimperativet mycket tidigt inom lantbruksvetenskaperna. De första försöksstationerna föregår rent faktiskt industrins forskningslaboratorier med närmare ett halvsekel. Som Torstendahl noterade i *Teknologins nytta*, ”jordbruksteknologierna gick i bräschen för en teoretisk-naturvetenskaplig orientering av teknologiuppfattningen”.¹¹⁵ Det innebär att den för oss välbekanta struktur med statliga departement och myndigheter inte är på plats vid etableringen av de första forskningsutförande institutionerna. Strukturen med departement vid Kungl. Maj:ts kansli skapas 1840 och jordbruksdepartementet tillkommer inte förrän sextio år senare, 1900. Och det är först i och med inrättandet av Kungl. Lantbruksstyrelsen 1890 som staten definitivt tar över tillsynen av de forskningsutförande institutionerna. För det andra etableras forskningsimperativet på bred front och i huvudsak utanför akademien. Det har dels att göra med frånvaron av staten som stark och aktiv aktör, dels med lantbruksvetenskapernas särart (praktiknära och lokalt platsbunden), dels med att universiteten och högskolorna vid tiden för forskningsimperativets formering i huvudsak var undervisande institutioner. Även om stadgar för universiteten och högskolorna som föreskriver

¹¹⁰ Kungl. Maj:ts proposition nr 74, *Bihang till Riksdagens protokoll vid lagtida Riksdagen i Stockholm år 1943*, första samlingen, sjätte bandet (Stockholm, 1943), 1–13.

¹¹¹ *Betänkande med förslag till åtgärder för den jordbrukstekniska forskningens och upplysningsverksamhetens ordnande*, SOU 1944:45 (Stockholm, 1944).

¹¹² Harwood, ”Understanding Academic Drift”.

¹¹³ *Utredning rörande skogsnärings ekonomiska läge med förslag till åtgärder för höjande av närings bärkraft*, 3 vol. (Stockholm, 1938–1943). Se främst utredningens betänkande SOU 1938:58.

¹¹⁴ *Betänkande med förslag till inrättande av ett forskningsråd på jordbrukets område*, Bilaga A.

¹¹⁵ Torstendahl, *Teknologins nytta*, 248.

vetenskaplig forskning antogs decennierna kring sekelskiftet 1900, skulle bodelningen mellan forskande och undervisande institutioner komma att leva kvar länge som en följd av det stigberoende som skapats. För det tredje varierar huvudmännen över tid. Under perioden fram till 1870 är Lantbruksakademien den enskilt viktigaste aktören. Under den efterföljande tjugooårsperioden kompletteras akademien av näringslivet och näringslivets organisationer, i synnerhet hushållningssällskapen, som drivande aktörer. Från och med 1890 då Kungl. Lantbruksstyrelsen inrättas blir de statliga aktörerna allt viktigare och så småningom helt dominerande. Detta innebär att en komplex väv med olika lager av aktörer bär upp systemet. En konsekvens är att för flera institutioner uppstår en situation med olika huvudmän och därmed en potentiell konflikt mellan olika lojaliteter. Det är egentligen inte någonting ovanligt för vetenskapliga institutioner som arbetar praktisknära. Den amerikanske statsvetaren Guston har till och med myntat ett särskilt begrepp för att beskriva den här typen av verksamheter, nämligen gränsorganisationer.¹¹⁶ Att den lantbruksvetenskapliga forskningen bedrivs vid ett flertal olika organisationer kontrollerade av olika huvudmän kom att bli en av de största utmaningarna för den aktiva lantbruksvetenskapliga politik som formerades under 1930-talet och framåt. Ett av dess viktigaste mål var att koncentrera forskningsverksamheten genom att förstatliga och akademisera den. Akademiseringen var dock inte en entydig trend som inrättandet av Statens växtskyddsanstalt och Statens mejeriförsök för att nämna ett par exempel visar. För det fjärde och som jag redan antytt kan det lantbruksvetenskapliga systemet för forskning och högre utbildning karaktäriseras som både praktisknära och praktikdrivet. Detta bidrar dels till att skapa den organisatoriska heterogeniteten, dels till den mer specifika gränsorganisationsproblematiken. För det femte är forskningen inte bara organisatoriskt fragmenterad utan även geografiskt fragmenterad. Denna geografiska fragmentering har att göra med lantbruksvetenskapernas speciella karaktär som fältvetenskaper.¹¹⁷ Olika jordmåner och klimat kräver unika undersökningar och skapar en platsbunden forskning; forskningen måste ske i närheten till fältet.¹¹⁸ Lantbruksvetenskaperna kom därför att organiseras distributivt: försöksstationer, mönstergårdar och försöksfält behövde på grund av lantbruksvetenskapernas särart med nödvändighet spridas ut över landet.

Sammantaget understryker dessa iakttagelser systemets särart i förhållande till det övergripande systemet för forskning och högre utbildning. Denna tidiga och organiska framväxt av institutioner gjorde att behoven av samordning blev större och mer utmanande än inom forskning och högre utbildning överlag.

¹¹⁶ David H. Guston, "Stabilizing the Boundary between US Politics and Science: The Role of the Office of Technology Transfer as a Boundary Organization", *Social Studies of Science* 29, no. 1 (1999), 87–111. Gränsorganisationer på det lantbruksvetenskapliga området uppmärksammas bl.a. av uppsatserna i Karl Bruno & Per Lundin, red., *Heteronomins dilemma: Institutionsformeringar och gränsdragningsproblem inom lantbruksvetenskaperna i 1900-talets Sverige* (kommande på Arkiv förlag).

¹¹⁷ Christopher R. Henke, "Making a Place for Science: The Field Trial", *Social Studies of Science* 30, no. 4 (2000), 483–511; Robert E. Kohler & Jeremy Vetter, "The Field", i *A Companion to the History of Science*, red. Bernard Lightman (Chichester, 2016), 282–295.

¹¹⁸ Se Mårald, *Jordens kretslopp*. För mer generella resonemang, se Adi Ophir & Steven Shapin, "The Place of Knowledge: A Methodological Survey", *Science in Context* 4, no. 1 (1991), 3–21.

2. Kampen om agronomutbildningens innehåll

Redan i konstruktionen av Lantbrukshögskolan manifesterades en spänning mellan två olika verksamhetsmål: utbildning och forskning.¹¹⁹ Svårigheterna att lösgöra sig från lantbruksinstitutens praktiskt inriktade verksamhet och gå i riktning mot en mer forskningsbaserad dito illustreras av kampen om agronomutbildningens innehåll och försöken att bredda Lantbrukshögskolans utbildning till att innefatta även forskarutbildning. I det här avsnittet behandlar jag debatten om agronomutbildningens inriktning. I den tidigare litteraturen behandlas utbildningens roll för jordbrukets högskolor styvmoderligt, om den överhuvud uppmärksammas. Nästan utan undantag, även i översikter av den tidigare perioden, är det forskningen som framhävs, och detta trots att forskning inte på långt när hade samma omfattning och betydelse som idag.¹²⁰ Som framgått av mina inledande kapitel var landets universitet och högskolor främst utbildningsinstitutioner under 1900-talets första hälft. Och Lantbrukshögskolan kommer jag att förfäktat var inget undantag därvidlag. Att meddela undervisning hade varit lantbruksinstitutens centrala uppgift. I 1912 års stadgar fastställdes för första gången att undervisningen skulle ha vetenskaplig grund: "Institutet har till ändamål att meddela en på vetenskaplig forskning grundad undervisning i landthushållning."¹²¹ Även om uppmärksammandet av vetenskaplig forskning i stadgarna var revolutionerande som Gunnar Eriksson med rätta understrukt i *Kartläggarna* (1978), så var vägen till forskningsuniversitetet så som vi känner det idag mycket lång. Detta gällde även den nyinrättade Lantbrukshögskolan. Forskning kom i bästa fall i andra hand. Även om forskningsuppgiften vunnit insteg och placerades jämtes i 1932 års stadgar: "Lantbrukshögskolan har till uppgift att genom vetenskaplig forskning främja lantbrukets utveckling samt att meddela på vetenskaplig grund vilande undervisning i för lantbruket viktiga ämnen," så kvarstod i praktiken undervisning som den främsta uppgiften.¹²² Som 1927 års sakkunniga hade uttryckt saken:

Lantbrukshögskolan bör hava till uppgift dels att meddela undervisning åt blivande befattningshavare för konsulent- och lärarverksamheten m.m. inom jordbruket ävensom åt blivande vetenskapsmän på jordbrukets område, dels att utgöra en härd för lantbruksvetenskaplig forskning.¹²³

¹¹⁹ 1927 års sakkunniga uttryckte det som en "dualism i syftemålet". *Betänkande med förslag till den högre lantbruksundervisningens ordnande*, SOU 1927:32 (Stockholm, 1927), 20.

¹²⁰ Snarare än att vara representativ för högskolans verksamhet speglar dessa framställningar upphovsmännens kamp för att etablera forskning som en av högskolans centrala uppgifter. Historiebeskrivningen blir en del av denna kamp. Jfr Dhondt, "Introduction", 2.

¹²¹ §1, SFS 1912, N:r 172, Kungl. Maj:ts förnyade nådiga stadgar för lantbruksinstitutet vid Ultuna (Stockholm, 1912) samt §1, SFS 1912, N:r 173, Kungl. Maj:ts förnyade nådiga stadgar för lantbruks- och mejeriinstitutet vid Alnarp (Stockholm, 1912).

¹²² §1, SFS 1932, nr 580, Kungl. Maj:ts stadgar för lantbrukshögskolan (Stockholm, 1932).

¹²³ *Betänkande med förslag till den högre lantbruksundervisningens ordnande*, 48.

Att agronomutbildningen var högskolans centrala uppgift innebar att frågan om dess inriktning i mångt och mycket blev en fråga om högskolans inriktning. Skulle utbildningen vara bred eller djup, allsidig eller specialiserad? Skulle den vara praktisk eller teoretisk? Frågan debatterades flitigt under högskolans första decennier. Debatten blottlägger det spänningsfyllda förhållande som rådde mellan dessa två ståndpunkter. Båda sidornas företrädare innefattade föreställningen om nyttans primat. Det handlade alltså inte om en spänning mellan ett heteronomt och ett autonomt ideal – båda sidorna slöt upp bakom det förra. Uppfattningen att de agrara vetenskaperna skulle tjäna näringen var utbredd. Men hur skulle de bäst kunna göra det? Det var på denna punkt åsikterna gick isär. Förespråkare för en mer allsidig och praktiskt orienterad utbildning hade dock svårt att se den omedelbara nyttan av en mer vetenskapligt grundad utbildning.

Ett viktigt ledmotiv i debatten om agronomutbildningen var frågan om högskolans och högskoleagronomernas identitet. Skulle denna i första hand definieras i relation till lantbruket eller till akademien? Som vi ska se var svaret långtifrån självklart.

Sist men inte minst tangerade debatten en bredare konflikt mellan två jordbruksideal: å ena sidan det traditionella småbruket/mindre bondejordbruket som centrerade sig kring den mångsysslade jordbrukarfamiljen, å andra sidan det moderna, storskaliga och industrialiserade jordbruket som krävde en långtgående specialisering av arbetsuppgifterna. Vilket ideal som skulle vara jordbrukspolitikens mål var en central politisk stridsfråga i Sverige under 1930- och 40-talen.

En genväg till studentvärdigheten? En verklig högskola?

Agronomutbildningen vid de två statliga lantbruksinstituten i Ultuna (1849) och Alnarp (1862) hade varit tvåårig. Den hade inte varit specialiserad. Dock hade det sedan 1912 funnits möjlighet att efter agronomexamen genomgå en ettårig konsulentkurs med specialisering på tre linjer: jordbruk, husdjur och mejeri. För att antas till utbildningen hade det antingen krävts att andra ringen vid läroverk genomgåtts med godkända betyg *eller* att realskoleexamen avlagts och minst två års lantbrukspraktik genomförts.¹²⁴ Undervisningen var praktiskt orienterad på ett annat sätt än vid Tekniska högskolan och Chalmers. De tre huvudsakliga karriärvägarna för de institututbildade agronomerna hade antingen varit att bedriva egen jordbruksverksamhet eller att ta tjänst som konsulent vid hushållningssällskapen eller lärare vid den lägre lantbruksundervisningen (det vill säga lantbruks- eller lantmannaskolor).¹²⁵

I och med Lantbrukshögskolans tillkomst 1932 lades de två lantbruksinstituten i Ultuna respektive Alnarp ned. Den tvååriga agronomutbildningen som givits vid instituten ersattes dels av en treårig agronomutbildning vid Lantbrukshögskolan i Ultuna, dels av en ettårig driftsledarkurs som förlades till det nyinrättade Alnarps lantbruks-, mejeri- och trädgårdsinstitut. Därmed gjordes en boskillnad mellan utbildningen av ”vetenskapsmän och lärare” å ena sidan och ”praktiska jordbrukare” å den andra. Dessutom skiljdes den högre mejeriundervisningen från agronomutbildningen i det att en treårig högre mejerikurs inrättades vid Alnarpsinstitutet. Vid den högre mejerikursen meddelades ”en på vetenskaplig forskning grundad undervisning i mjölkhushållning”. Vid Alnarpsinstitutet, slutligen,

¹²⁴ SFS 1912, N:r 172 och SFS 1912, N:r 173. Frykholm, ”Den högre lantbruksundervisningen vid Ultuna”, 42.

¹²⁵ ”Vad Alnarpare blivit”, i *Alnarps elevkår 1862–1933*, 91–98; Ivar Johansson, ”Agronomutbildningen under diskussion”, *Ultunesaren*, juni 1942, 3

etablerades även en tvåårig högre trädgårdskurs, den första av sitt slag i Sverige.¹²⁶ Den nya treåriga agronomutbildningen delades upp i tre linjer: jordbruk, husdjur och ekonomi. Som inträdeskrav angavs godkänd studentexamen med matematik, fysik och kemi enligt fordringarna vid reallinjen. Dessutom krävdes tre års jordbrukspraktik, varav minst ett år vid mindre eller medelstort jordbruk.¹²⁷

1927 års sakkunniga underströk i sitt betänkande att en verklig högskola innebar studentexamen som inträdeskrav.¹²⁸ Socialdemokraternas jordbrukspolitiska talesman Per Edvin Sköld hade dock i Jordbruksutskottet argumenterat för att även ungdomar som vuxit upp vid lantbruk men inte haft möjlighet att avlägga examen vid läroverk borde kunna vinna inträde vid Lantbrukshögskolan. Skölds propå ledde till att en tvåårig specialkurs för lantbruksstuderande inrättades. Specialkursen förlades till Hvilans folkhögskola i Åkarp som låg i Alnarps omedelbara närhet, och hösten 1931 kunde den första kursen inledas.¹²⁹

Eftersom Hvilans specialkurs skulle komma att spela en stor roll för Lantbrukshögskolans rekrytering av agronomie studerande, och flera av dessa studenter så småningom skulle komma att inta ledande positioner inom såväl Lantbrukshögskolan som den svenska jordbrukarrörelsen ska jag ge en något fylligare utläggning om Hvilans roll för den lägre lantbruksundervisningen i Sverige. Lantbruksskolornas huvuduppgift var att utbilda arbetsbefäl för stora jordbruk. Spänningen mellan bönder och icke-bönder (godsägare) ledde till en motrörelse och lantmannaskolans skapande.¹³⁰ Hvilan hade etablerats 1868 som en av de tre första folkhögskolorna i Sverige. Initiativtagare var två skånska bönder och riksdagsmän, Sven Nilsson och Ola Andersson, samt prosten Carl Bergman och läraren vid Alnarps lantbruksinstitut Olof Pehrsson-Bendtz. Nilsson och Andersson hade argumenterat för förbättrade högre folkskolor avsedda för vuxen ungdom. De ville anpassa det danska folkhögskolesystemet till ”den skånske bondens speciella behov”, och Bergmans och Pehrsson-Bendtz kunskaper om det danska systemet var instrumentella därvidlag. Leonard Holmström utsågs till Hvilans förste föreståndare, en position han kom att upprätthålla till 1908, det vill säga i fyra decennier. Holmström som var docent i geognosi vid Lunds universitet kan närmast beskrivas som en samhällsreformator. Som föreståndare för Hvilan blev han en av den svenska folkhögskolerörelsens förgrundsgestalter. Därtill var Holmström en av den svenska lantmannaskolans upphovsmän. År 1876 hade han låtit inrätta en övre avdelning med teoretisk undervisning i jordbrukets fackämnen vid Hvilan. Denna lantmannaavdelning kom att bilda mönster för den lantmannaskola som senare föreslogs av 1882 års lantbruksundervisningskommitté. Holmström satt med i kommittén, och det var han som väsentligen gav lantmannaskolan dess form. Hvilans lantmannaavdelning ombildades 1887 till en lantmannaskola. Till yttermera visso var Holmström även delaktig i etableringen av lantbrukets ekonomiska föreningsväsende. På hans förslag inrättades 1880 Nordens första andelsmejeri och 1897 den första svenska kontrollföreningen. Det var mot bakgrund av dessa pionjärinsatser som Ludvig Nannesson beskrev Leonard Holmström som en ”vägledare och folkfostrare” för stora ungdomsskaror, och han menade att det var svårt att överskatta dennes inflytande: ”Åt den svenska bondeklassens

¹²⁶ ”Alnarp efter agronomkursens upphörande”, 173–178. Driftsledarkursen fick sedermera namnet lantmästarutbildningen. För en historik över lantmästarutbildningen vid Alnarp, se Birger Isacson, *Alnarp – en utbildning i tiden: Sveriges Lantmästarförbund 1937–1987* (Stockholm, 1987).

¹²⁷ Jfr stadgan § 26, SFS 1932, nr 580 samt §1, SFS 1933, nr 526, Kungl. Maj:ts stadga angående agronomexamen vid lantbrukshögskolan (Stockholm, 1933).

¹²⁸ *Betänkande med förslag till den högre lantbruksundervisningens ordnande*, 48.

¹²⁹ Enoch Ingers, ”En krönika om Hvilan”, i *Hvilan: 75 år*, red. Gustav Ågren, m.fl. (Lund, 1943), 42; Nils Hansson, *Sextio år i lantbrukets tjänst: Minnesanteckningar* (Stockholm, 1941); Jan Danielsson & Bo Wahlund, *Hvilan: Historia om en skola* (Åkarp, 1998). Se även Hjelm, *Lärdom på Ultuna*, 77–79.

¹³⁰ Se särskilt Koort, *Lantmannaskolans grundkurser*. Rydås *Boken och plogen* bygger i stora drag på Koorts framställning.

höjande till större andlig vakenhet, ideell livssyn, medborgerlig och facklig duglighet ägnade han sina bästa krafter.”¹³¹

Holmström förkroppsligade de djupa ideologiska banden mellan folkhögskolan och lantmannaskolan. Båda institutionerna bidrog till att forma det svenska folkbildningsidealet, och Hvilan spelade i central roll i denna utveckling. Som den norske historikern Francis Sejersted påpekat fick demokratin i Skandinavien mycket av sin prägel från de stora folkrörelserna (arbetarrörelsen, nykterhetsrörelsen och väckelserörelserna) vilka utformade och inarbetade den demokratiska tankegången och allmänliggjorde den demokratiska tekniken. Folkligheten, skriver Sejersted, blev en ”demokratiskt präglade kraft”.¹³² En viktig pusselbit i etableringen av en demokratiskt folklighet utgjorde det folkbildningsideal som bland annat Hvilan representerade.

Framför allt under 1930- och 40-talen utgjorde Hvilans specialkurs en viktig inkörsport till Lantbrukshögskolans agronomutbildning. Av de 170 inskrivna studenterna mellan 1932 och 1940 hade 78 examen från Hvilans specialkurs.¹³³ Denna kraftiga inströmning skulle i grunden komma att förändra studentkårens sociala sammansättning. Andelen agronomie studerande från de enklare förhållanden som var typiska för familjejordbruken ökade markant. Mellan 1934 och 1938 kom 58 procent av de studerande från lantbrukarhem. Av dessa lantbrukarsöner (den första kvinnliga studenten vid Lantbrukshögskolan, Anneka Rudberg, antogs först 1941) kom ungefär tre fjärdedelar från småbruk och mindre bondejordbruk, det vill säga bruk där familjen utgjorde den huvudsakliga arbetskraftsresursen, och följaktligen endast en fjärdedel från större jordbruk.¹³⁴ I jämförelse med andra universitet och högskolor skiljde Lantbrukshögskolan ut sig i åtminstone två hänseenden. För det första hade högskolan inte särskilt överraskande den i särklass högsta andelen studenter med lantbrukarbakgrund. Som jämförelse hade 34 procent av Veterinärhögskolans studenter och 16 procent av Lunds universitets studenter motsvarande bakgrund vid 1930-talets början. De övriga universiteten och högskolorna uppvisade i sin tur en andel på 10 procent eller lägre. För det andra kom över 40 procent av dess studenter från enklare förhållanden, vilket kan jämföras med riksgenomsnittet som under det aktuella decenniet låg på 18–20 procent.¹³⁵

Den kraftiga inströmningen till agronomutbildningen från Hvilans specialkurs var dock inte utan sina problem. De två statliga lantbruksinstituten hade varit typiska högre ståndsmiljöer under 1800-talet och även om en viss social utjämning skett med tiden kvarstod delar av detta arv.¹³⁶ Under högskolans första år rådde skarpa motsättningar mellan de agronomie studerande med examen från läroverk å ena sidan och från Hvilans specialkurs å den andra.¹³⁷ Sannolikt var dessa i stor utsträckning klassrelaterade. Den överväldigande andelen av studenterna vid de svenska läroverken kom från överklassen eller medelklassen (borgerligheten), medan eleverna vid Hvilans specialkurs huvud-

¹³¹ Koort, *Lantmannaskolans grundkurser*; L[udvig] N[anneson], ”Leonard Holmström”, *Landtmannen: Tidskrift för Landtmän* 2, no. 22 (1919), 369–370.

¹³² Sejersted, *Socialdemokratins tidsålder*, 59f.

¹³³ Herman Flodkvist, ”Agronomutbildningen – några synpunkter: Föredrag vid Sveriges Agronomförbunds, Svenska Lantbrukstjänstemannaföreningens, Sveriges lantbrukslärareförbunds, Samarbetsdelegationens för husdjurshygien m.fl. föreningars sammankomst den 17 mars 1941”, *Handlingar till Lantbruksveckan* (1941), 256.

¹³⁴ Gunnar Nilsson, ”Nyrekryteringen till Lantbrukshögskolan”, *Ultunesaren*, nr 2, november 1939, 3–4. För definition av småbruk och småbondejordbruk, se Morell, *Jordbruket i industrisamhället*, 36–37.

¹³⁵ Lindroth, *Uppsala universitet*, 228; Sten Wicksell & Tage Larsson, *Utredning rörande de svenska universitets- och högskolestudenternas sociala och ekonomiska förhållanden*, SOU 1936:34 (Stockholm, 1936), 53.

¹³⁶ *Matrikel över styrelsemedlemmar, lärare och elever vid Ultuna lantbruksinstitut 1848–1932*, utgiven av Ultuna elevkår (Uppsala, 1932).

¹³⁷ Se t.ex. ”Studentkåren – 10 år”, *Ultunesaren*, november 1942, 14.

sakligen kom från familj jordbruk, det vill säga från förhållanden som närmast motsvarade arbetarklassens.¹³⁸ Vidare hade eleverna från Hvilan utbildats och fostrats vid en av den svenska folkhögskolans högborgar, och de demokratiska ideal som folkhögskolan representerade och förmedlade delades inte alltid av läroverken.

En incident som hade Uppsalas studenter som upphovsman spädde på det laddade förhållandet grupperna emellan. Som vi ska se fick den också betydelse för formeringen av akademisk identitet. Enligt Kungl. Maj:ts beslut hade Lantbrukshögskolans studenter rätt att inskriva sig i nationerna vid Uppsala universitet. Det bakomliggande motivet var att de skulle kunna undervisas och tenteras i ämnen som inte fanns representerade vid Lantbrukshögskolan vid tidpunkten för dess inrättande, nämligen nationalekonomi, statistik och ärftlighetslära. Filosofiska fakulteten vid Uppsala universitet hade i ett yttrande uttalat att ”universitetet borde lämna sin medverkan i dessa avseenden”. Detta väckte ont blod bland Uppsalas studenter. Framförallt reagerade de på att det skulle vara möjligt för ”lantbrukshögskoleeleverna utan studentexamen”, det vill säga de som hade examen från Hvilans specialkurs, att skriva in sig vid universitetet. Den fristående studenttidningen *Ergo* bestod den skarpaste kritiken.¹³⁹

Att här gå in på halten av den förutbildning som lantbrukshögskoleeleverna utan studentexamen genomgått torde vara onödigt. Den sidan av saken har stötts och blötts vid ett par tillfällen i dagspressen, och det kan räcka med att erinra om att föreståndaren för Hvilans folkhögskola, där denna utbildning meddelas, själv betecknat den som för de flesta elevers vidkommande oduglig som genväg till lantbrukshögskolan. Men som genväg till universitetet duger den! [---] Allt som allt: Det finns ingen som helst anledning för nationerna att, då frågan kommer upp till behandling inom dem, ställa sig välvilliga till detta mera beskäftiga än välbetänkta förslag, som till på köpet ej ens emanerat från vare sig lantbrukshögskolans lärare- eller elevkår. [---] Här rör det sig om att universitetet framgent varje år skall få mottaga ett antal alumner med alldeles otillräckliga kvalifikationer. [---] De lantbrukselever som avlagt studentexamen ha naturligtvis rätt att inskriva sig vid universitetet, om de så önska, vilket för undvikande av varje missförstånd slutligen må nämnas.¹⁴⁰

Uppsalastudenternas våldsamma reaktion hade föregåtts av att 1934 års studentriksdag uppmärksammat universitetens överbefolkning och varnat för att en proletarisering av akademikeryrket var på väg att äga rum. Bakgrunden var trettiotalskrisen som hade inneburit försämrade framtidsutsikter för många akademikergrupper. Ett av de önskemål som framförts med mest skärpa vid studentriksdagen hade varit kravet på en begränsning av tillströmningen till universiteten. Att då ytterligare öka studentantalet genom ”att nu för all framtid lämna tillstånd åt en helt ny kategori, som till på köpet ej genomgått det stadgade examensprovet” uppfattade *Ergo* som ”närmast groteskt”. Tidningen befarade att ett sådant beslut skulle bilda ett prejudikat för folkskollärare – vilka länge energiskt bultat ”på universitetets hittills stängda dörr” – och andra ”spekulanter på studentvärdigheten”.¹⁴¹ Därtill kom en mer direkt konsekvens av den ökade studenttillströmningen, och det var en hårdare konkurrens om de stipendiemedel som universitet och nationerna förfogade över, och som vid 1930-talets början var den

¹³⁸ Christina Florin & Ulla Johansson, ”Där de härliga lagrarna gro...”: Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914 (Stockholm, 1993).

¹³⁹ ””Ultunastudenterna”, *Ergo: Tidning för Uppsala studenter* 11, no. 2 (1934), 23. Om *Ergo*, se Timo Kärnekull, red., *Ergo 40: Speglingar av uppsaliensisk studentdebatt under 40 år* (Stockholm, 1964), särskilt Erland Hofstens bidrag.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ ”Och efter dem kan man vänta sig att även andra skola anmäla sig som spekulanter på studentvärdigheten.” ””Ultunastudenterna”, 23.

enda ekonomiska stödform som stod att uppbringa för mindre bemedlade studenter. I medeltal räckte stipendierna i Uppsala endast till 89 kronor om året per student,¹⁴² och Uppsalastudenterna hade förstås inget intresse av att även ”Ultunastudenterna” skulle göra anspråk på denna för dem viktiga försörjningskälla. *Ergos* redaktion skrev uppbragt: ”Man kan tänka sig med hur pass hjärtliga känslor dessa påtvungna landsmän skulle mottagas inom nationerna.” Med formuleringen syftade den på ”olägenheterna” som en ”skärpt konkurrens om stipendier” skulle innebära.¹⁴³ Samman med en önskan om att bevara exklusivitet och därmed status framstår pekuniära motiv som den underliggande orsaken till *Ergos* aggressiva påhopp.

Ergos redaktion talade dock inte för alla Uppsalastudenter. Till de som intog en annan ståndpunkt hörde Arne Fredga, tidigare ordförande för Uppsala studentkår. Fredga menade att frågan om Ultunastudenternas tillträde till universitetets undervisning i realiteten redan var avgjord i och med statsmakternas beslut. Dessutom påpekade han att i propositionen som föregått beslutet, hade filosofiska fakulteten vid Uppsala universitet ”förklarat sig anse, att ’samarbete mellan universiteten och den föreslagna lantbrukshögskolan vore av stor betydelse’”. Och i propositionen hade även det föredragande statsrådet framfört ”såsom motivering för lantbrukshögskolans förläggning till närheten av Uppsala att detta ’med största visshet’ skulle ’leda till organiserat samarbete i rätt stor utsträckning’”. Enligt Fredga grundade sig således Ultunastudenternas rätt till undervisning på att de ”vunnit inträde vid en vetenskaplig högskola, upprättad med tanke på ett organiserat samarbete med universitetet”. Att folkskollärarna, som *Ergo* antytt, skulle ha nytta av ett sådant prejudikat hade han därför svårt att se. Avslutningsvis vände sig Fredga mot tendensen att hålla ”specialhögskolorna” på avstånd. Tillämpandet av ”mera exklusiva principer” från universitetets sida hade inte alltid präglats av ”tillräckligt framsynthet eller i längden kommit att verka till universitetets nytta”.¹⁴⁴

Redaktionen för *Ergo* menade dock att Fredga bortsåg från den viktiga stipendiefrågan i sitt inlägg, och den avvek inte från sin aggressiva linje:

Hela denna historia bottnar ytterst i den bedrövliga studentmösseromantik som ställer till så mycket ohägn här i landet, och som det snart vore på tiden att avskaffa. Här produceras redan alldeles för många ’riktiga’ studenter, och det finns absolut ingen anledning att öka tillströmningen till universiteten med några epa-studenter.¹⁴⁵

Redan efterföljande år intog *Ergo* dock en betydligt mer försonlig hållning. Om det hade något samband med att redaktionens sammansättning förändrats under året må vara osagt.¹⁴⁶ I vilket fall inbjöd redaktionen ordföranden för Lantbrukshögskolans studentkår, Erik Wingren, att i *Ergo* närmare presentera Lantbrukshögskolan och dess studenter. I sitt inlägg uppmärksammade Wingren särskilt specialkursen och dess elever. Detta eftersom förhållandet att elever med examen från Hvilans specialkurs för lantbruksstudierande hade rätt att skrivas in vid Lantbrukshögskolan, och att studenter inskrivna vid Lantbrukshögskolan i sin tur hade rätt att skriva in sig vid Uppsala universitet, allt enligt Kungl. Maj:ts beslut, väckt ”en del rabalder i denna goda stad”. Även om ”opinionen redan har lugnat sig i denna fråga”, ville han dock framhålla ”att farhågorna för att på denna väg få in personer med mindervärdig examen aldrig varit grundade”. Wingrens menade att termen ”lantbruksgymnasium” vore en mer rättvisande beskrivning än specialkurs. Examen från den tvååriga specialkursen avlades

¹⁴² Svante Nycander, ”Världen i Fyriperspektiv: Uppsalastudenterna 1930–1945”, i *Världen i Uppsalaperspektiv: Uppsala studentkår 1930–1990*, red. Torgny Nevéus (Uppsala, 1998), 23f.

¹⁴³ ”Ultunastudenterna”, 23; ”Redaktionens kommentar”, *Ergo: Tidning för Uppsala studenter* 11, no. 5 (1934), 98.

¹⁴⁴ Fil.lic. Arne Fredga, ”Ultunastudenterna”, *Ergo: Tidning för Uppsala studenter* 11, no. 5 (1934), 84, 97–98.

¹⁴⁵ ”Redaktionens kommentar”, 98.

¹⁴⁶ Måns Dalsjö efterträddes av Erland von Hofsten.

nämligen med studentkompetens i reallinjens ämnen med uteslutande av ämnet kristendom och ett främmande språk. Skillnaden mellan denna examen och studentexamen var därför ”hårfin” och vägdes väl upp Hvilanelevernas ”större mognad”. Wingren öppnade avslutningsvis upp för ett utökat utbyte med Uppsala studenter. Han såg gärna att kårens medlemmar anslöt sig till olika studentföreningar i Uppsala och att de skrev in sig i sina respektive nationer:

För oss borde det kunna vidga vyerna att komma i kontakt med studenter med andra och skiftande framtidsmål. Kanske skulle vi också kunna ha något att ge. Universiteten ha gång efter annan försuttit möjligheten att till sig knyta de vetenskapsgrenar, som mera direkt tjäna livet utanför deras egen stilla värld. Lantbrukshögskolan har universitetet nu åtminstone fått inom räckhåll.¹⁴⁷

Även om bråket kring agronomstudenternas rätt att skriva in sig vid Uppsala universitet lade sig, dröjde sig epitet som ”epa-studenter” kvar och gav en bitter eftersmak. Uppsalastudenternas hållning fortsatte dessutom att vara avvisande. Wingrens invit fick inte heller någon nämnvärd respons. Fortfarande 1945 konstaterade en krönikör i *Ultunesaren*, studentkårens tidskrift, uppgivet: ”Med Uppsala ha vi f.ö. försökt att umgås. För vilken gång i ordningen är svårt att säga.”¹⁴⁸ Besvikelsen över det uteblivna umgänget med Uppsalastudenterna satte djupa och varaktiga spår. Så sent som 2006 drog sig agronomen Jacob Bjärsdal till minnes Uppsalastudenternas nedlåtande attityd.¹⁴⁹ I sina memoarer antydde han att Lantbrukshögskolans studenter formades till en modern kår i sina försök att hävda sig gentemot de ”oerhört överlägsna grannarna i Universitets studentkår”.¹⁵⁰

En paradoxal konsekvens av skärmytslingen med Uppsala studenter var att den kom att leda till ett enande av Lantbrukshögskolans splittrade studentkår. Initialt förstärkte den dock motsättningarna mellan de agronomie studerande med studentexamen och de med examen från Hvilans specialkurs, emedan de förra var benägna att lägga skulden på de senare för den uppkomna situationen. Men om de agronomie studerande som bar studentmössa i kraft av sin läroverksutbildning till en början känt sig mer befreundade med sina mössbärande bröder och systrar vid Uppsala universitet än med sina mösslösa kurskamrater, kom Uppsalastudenternas raljanta hållning snart att ändra på detta förhållande. Under den nya kårordföranden Erik Wingren kunde motsättningarna mellan de två grupperingarna så småningom överbryggas. Ett viktigt symboliskt steg togs 1935 när alla studenter vid Lantbrukshögskolan fick rätt att bära studentmössa.¹⁵¹ Beslutet signalerade på ett visuellt påtagligt sätt att de två studentgrupperna var likvärdiga.

Ytterligare en konsekvens av Uppsalastudenternas avvisande hållning var att Lantbrukshögskolans studenter kom att utvidga sitt utbyte med studenterna vid Skogis och Stutis – Skogshögskolan respektive Veterinärhögskolan – i Stockholm. Hos ”dessa vår ’kusiner’ fanns heller ingen nedlåtenhet”, som Jacob Bjärsdal uttryckte det.¹⁵²

¹⁴⁷ Erik Wingren, ”Lantbrukshögskolans studentkår”, *Ergo: Tidning för Uppsala studenter* 12, no. 15 (1935), 229–231.

¹⁴⁸ ”Krönika”, *Ultunesaren*, sommaren 1945, 17. I viss utsträckning bidrog Lantbrukshögskolans studenter själva till att forma bilden av raljanta Uppsalastudenter genom att återkommande uppmärksamma nedlåtande kommentarer. T.ex. skrev ett par studenter i *Ultunesaren*: ”Ganska vanligt är ju även, att studenterna inne i Uppsala fråga oss, om vi börja med att ta rättarplatser, när vi plöjt slut härute.” Se ”Ljus i mörkret! Några reflektioner av ett par ultunesare”, *Ultunesaren*, november 1943, 8–12.

¹⁴⁹ Jacob Bjärsdal, *Från Halland ut i världen: Jacob Bjärsdal berättar om sin livsresa* (Varberg, 2006), 54, 59–60.

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ ”Studentkåren – 10 år”, 14; Wingren, ”Lantbrukshögskolans studentkår”.

¹⁵² ”Krönika”, 17. Se även Bjärsdal, *Från Halland ut i världen*, 60.

Varför var relationen till Uppsala universitet så känslig? Varför var det så viktigt att alla av Lantbrukshögskolans studenter skulle ha rätt att bära studentmössa? Att framhäva medlemskapet i SFS? Att med egen fana få en plats i studenttåget till Slottsbacken under Valborgsmässöfirandet?¹⁵³ Problemet var egentligen detsamma som studerande vid äldre fackhögskolor hade haft att brottas med under det föregående århundradet. Precis som för medicine och teknologie studerande före dem, handlade det för studenterna vid den unga högskolan om att etablera en egen akademisk identitet och att erhålla akademisk legitimitet. Att sätta Lantbrukshögskolan på kartan såg de som en av sina mer angelägna uppgifter. Lantbrukshögskolan ”är alltjämt den ojämförligt minst kända av våra högskolor” noterade ett par Ultunastudenter frustrerat en bit in på 1940-talet, och särskilt illa var det att pressen vid upprepade tillfällen blandat samman Lantbrukshögskolan med folkhögskolorna.¹⁵⁴ Studenterna lade en del av skulden på lärarkåren som de menade inte stod upp till försvar för den nya högskolan: ”Tibland får man till och med det intrycket, att de som själva svara för vår utbildning tvivla på, att denna är av tillräckligt god beskaffenhet”. Studenternas kritik var förmodligen inte utan grund. Flera av de nya professorerna saknade lantbruksvetenskaplig grundutbildning och deras lantbruksvetenskapliga identitet var svag. Av de tolv professorerna hade ingen en på svensk lantbruksvetenskaplig utbildning doktorsgrad. Deras koppling till svensk lantbruksforskning var svag.¹⁵⁵ Dessutom, påpekade studenterna, fanns det exempel på att man i ”kretsar, som stå högskolan synnerligen nära, ännu inte ha klart för sig, att exempelvis en agr. lic. i naturvetenskapliga ämnen från kunskapssynpunkt är jämbördig med en fil. lic. med samma studieinriktning”. Det borde vara centralt, menade studenterna, att ”klargöra att Lantbrukets högskola verkligen är en *Högskola*”.¹⁵⁶

Satt i ett större sammanhang bildar denna kamp för akademisk legitimitet och upptagenhet av identitet ett led i den akademisering av agronomutbildningen som övergången från institut till högskola innebar. Den understryker också att striden om agronomutbildningens innehåll inte kan reduceras till ett val mellan två utbildningsideal – den handlade i lika stor utsträckning om identitet, för studenter såväl som lärare.

Men att denna identitet i första hand skulle vara akademisk var inte på något sätt självklart. Var det inte kanske viktigare att högskola och studenter skulle tjäna näringen och vara till gagn för lantbrukaren i gemen än att försöka jämställa sig med andra universitet och högskolor? Kanske skulle lantbruket, och inte akademien, vara kärnan i identitetsformeringen?

Vid lantbruksinstitutet hade en akademisering av verksamheten inte varit något eftersträvarvärt. Förvisso hade 1912 års stadgar fastställt att undervisningen skulle vara grundad på vetenskaplig forskning. I samband därmed hade adjunkturerna avskaffats och ersatts med lektorat. Och 1918 omvandlades de senare till professurer.¹⁵⁷ Men någon forskningsverksamhet att tala om bedrevs inte. Snarare framhölls det praktiska. Studenterna vid lantbruksinstitutet odlade snarare en miss-tänksamhet mot den intellektuelle; akademikern var inte något ideal som omhulldes. Studenterna talade lätt föraktfullt om ”den halvt förtorkade plughästen”, vilken de uppfattade som en anomali i det moderna samhället. Idealet var istället den handlingskraftige och praktiskt lagde lantbrukaren.¹⁵⁸ Som Bjärdsdal påpekat i sina memoarer ärvde Lantbrukshögskolan många av de attityder och

¹⁵³ Se t.ex. Wingren, ”Lantbrukshögskolans studentkår”, 229–231.

¹⁵⁴ ”Ljus i mörkret!”.

¹⁵⁵ Ewert Åberg, ”Lantbrukshögskolan 1932–77”, 18f.

¹⁵⁶ ”Ljus i mörkret!”.

¹⁵⁷ Frykholm, ”Den högre lantbruksundervisningen vid Ultuna”, 46f.

¹⁵⁸ *Ultuna Landbruksinstitut 1848–1898* (Uppsala, 1899); Winberg, *Landbruks- och mejeriinstitutet vid Alnarp samt Alnarps egendom under tiden 1862–1912; Alnarps elevkår 1862–1933: Minnesskrift* (Åkarp, 1938), 172; G[ideon] Sæmund & T[orsten] Lagerstedt, *Traditionens ande talar ...: En bok om Ultuna och ultunesarna* (Stockholm, 1945).

traditioner som varit förhärskande vid lantbruksinstitutet.¹⁵⁹ Ett exempel är initieringsriterna för de nya årskullarna av studenterna, bland annat den hårdhänta ”livningen”, vilket närmast motsvarar dagens nollning.¹⁶⁰ Den skulle vara fostrande och skapa kamratanda genom att ”slipa av kanterna” på studenterna.

Allsidiga eller specialiserade agronomer?

Agronomstadgan som antagits 1933 drog upp riktlinjerna för agronomutbildningen vid Lantbruks-högskolan. Den kom dock tidigt att kritiseras. Kritiken kom framför allt från två håll: å ena sidan högskolans studenter, å den andra företrädare för den lägre lantbruksundervisningen. Studentkåren framstod tidigt som stadgans kanske främsta vedersakare, och redan hösten 1937 presenterade den ett förslag till ny agronomstadga. Förslaget tillstyrktes av högskolans lärarråd. Styrelsen valde dock att bordlägga ärendet med hänvisning till att det var för tidigt att utvärdera effekterna av stadgans tillämpning. Endast fyra år hade ju passerat sedan den antagits.¹⁶¹ Även 1936 års lantbruksunder- visningskommitté som hade att utreda den lägre lantbruksundervisningen tog tillfället i akt att ur den allmänna lantbruksundervisningens synpunkt rikta kritik mot agronomutbildningen.¹⁶²

Som vi ska se kom de att inta nästintill diametralt motsatta ståndpunkter. En tydlig majoritet av högskolans studenter och lärare ville se en akademisering av verksamheten. Andra åter ville slå vakt om agronomutbildningens särart. Till den senare gruppen hörde främst företrädare för den lägre lantbruksundervisningen, men även företrädare för jordbruksnäringen. Symptomatiskt är att kritikerna av verksamhetens akademisering nästan utan undantag hade den äldre agronomexamen, och den närde en djupt rotad misstänksamhet mot den vetenskapliga grund på vilken den nya utbildningen skulle bygga.

Studentkåren å sin sida uttryckte tidigt ett missnöje över 1933 års agronomstadga. Schemat var alltför ”hårt belastat och splittrat” vilket skapade jäkt i studierna. Kåren hade upprepade gånger framfört önskemålet om att reducera antalet föreläsningar utan att få gehör för detta. Vidare menade den att specialiseringen på tre linjer var otillräcklig. Oavsett val av linje skulle drygt tjugo ämnen genomtröskas på tre år.¹⁶³ Gunnar Nilsson, kårens kurator 1939–40, menade att intentionerna om att ge studierna en mera högskolemässig prägel som 1927 års sakkunniga gett uttryck för inte hade förverkligats. Pluggskolan hade vunnit på högskolans bekostnad.¹⁶⁴

Ett annat problem som kåren tidigt uppmärksammade var den svaga rekryteringen till utbildningen. Vid decennieskiftet stod det klart för allt fler rekryteringsfrågan var på väg att bli utbildningens akilleshäla. Trots att 25 platser funnits tillgängliga hösten 1939 hade endast 18 studenter antagits. I jämförelse med andra fackhögskolor uppvisade Lantbrukshögskolan en avvikande trajektoria. Såväl Skogshögskolan som Veterinärhögskolan hade i likhet med de tekniska högskolorna två till tre sökande per utbildningsplats. Kåren pekade ut inträdeskravet på tre års jordbrukspraktik som det

¹⁵⁹ Bjärsdal, *Från Halland ut i världen*, 54f.

¹⁶⁰ Se bl.a. Sæmund & Lagerstedt, *Traditionens ande talar ...*; Bjärsdal, *Från Halland ut i världen*; Bengt Lindhé, *Vägen till Ultuna* (Skara, 2004).

¹⁶¹ Förslag till skrivelse, bil. §7a till styrelseprotokoll, 26 oktober 1942, Landsarkivet i Uppsala, Lantbruks- högskolans arkiv, Sekreteraravdelningen A1a:14.

¹⁶² *Betänkande med förslag angående den fasta lantbruksundervisningens ordnande*, SOU 1937:33 (Stockholm, 1937), 156.

¹⁶³ Se §6, SFS 1933, nr 526.

¹⁶⁴ Gunnar Nilsson, ”Studier och examina vid Lantbrukshögskolan”, *Uttunesaren*, maj 1941, 3–5.

kanske främsta rekryteringshindret. Dels riskerade den långa praktiktiden att avskräcka de studenter som uppfyllde kvalifikationerna i övrigt men inte var beredda att investera i tre års praktiktjänst innan de sökte till utbildningen, dels innebar den att den sammanlagda utbildningstiden blev lång. Av de agronomer som utexaminerats fram till 1941 hade den totala utbildningstiden i snitt uppgått till sju år. Den långa utbildningstiden innebar i sin tur att medelåldern på de utexaminerade agronomerna var hög. Av de 83 agronomer som utexaminerats mellan 1932 och 1937 låg medelåldern på 29,1 år. I förhållande till andra professioner var lönenivåerna dessutom låga. Framför allt stod de inte i paritet till den långa utbildningen. Studentkåren trodde även att de begränsade framtidsutsikterna för agronomer bidrog till rekryteringssvårigheterna. Som redan berörts hade de huvudsakliga karriärvägarna för agronomer traditionellt varit tre till antalet: lärare vid lantbruks- eller lantmannaskolor, jordbruks- eller husdjurskonsulent vid hushållningssällskapen eller jordbrukare i egen regi. Men efter att den separata driftsledarutbildningen inrättats i Alnarp hade den sistnämnda karriärvägen i princip fallit bort. Kvar återstod lärar- och rådgivarrollen. Ett sätt att öka attraktiviteten och antalet karriärvägar var specialisering.¹⁶⁵ Nya potentiella verksamhetsområden hade uppstått för agronomer i samband med den ekonomiska föreningsrörelsens framväxt och de därmed sammanhängande prisregleringarna på jordbruksområdet. Det handlade främst om befattningar som tjänstemän inom lantbruksförvaltningen eller det lantbruksekonomiska föreningsväsendet. Till andra verksamhetsområden hörde det framväxande och expanderande försöks- och specialanstaltsväsendet. Men om agronomerna skulle vara ett attraktivt alternativ för dessa befattningar krävdes en mer långtgående specialisering.

Här ska det understrykas att studentkåren inte stod helt och hållet enad bakom kravet på en reformering av utbildningen i riktning mot ökad specialisering och minskad praktik. Det fanns enstaka studenter som i specialiseringen såg en "farlig tendens". Främst handlade det om agronomie studerande med siktet inställt på en lärartjänst vid någon av landets lantbruks- eller lantmannaskolor. En av dem, David Andersson, invände: "Under de många och långa år, man läser om potentialer och integraler och vad det nu kan vara, glider dock det yttre jordbruket förbi en." Istället för specialisering efterfrågade han en bredare, mer allmän utbildning: "Man behöver nog all praktik man kan få. Helst bör man vara född bondebarn för att kunna förstå bönderna helt och fullt".¹⁶⁶ I likhet med Andersson kom många av de studenter som sökte sig till lärarposter inom den lägre lantbruksundervisningen från lantbrukarhem, ofta småbruk eller mindre bondejordbruk.¹⁶⁷ Familjejordbruket var en viktig del av deras identitet. Att "vara född bondebarn" innebar att man hade en känsla och förståelse för det praktiska. Därifrån var inte steget långt till att se mångsyssleriet som ideal och omvänt specialisering som något främmande och opraktiskt.

Såväl de studenter som argumenterade för en ökad specialisering som de som ville se en bredare, mer allmän agronomutbildning hade en sak gemensam och det var att de var missnöjda med utbildningen i dess rådande form. För lite specialisering och för mycket allmänutbildning tyckte förra lägret. För mycket specialisering och för lite allmänutbildning menade det senare. Båda lägren förenades i synen på utbildningen som en "halvmesyra".¹⁶⁸

¹⁶⁵ Sigurd Eriksson, "Några synpunkter på agronomkårens rekrytering", *Meddelande från Sveriges Agronomförbund*, mars 1940, 6–7; Nilsson, "Studier och examina vid Lantbrukshögskolan"; Erik Wennberg, "Var äro högskoleagronomerna anställda?", *Meddelande från Sveriges Agronomförbund*, mars 1941, 7. För siffror, se även "Agronomernas utbildning bör göras allsidigare", *Lantmannen* 26 (1942), 267.

¹⁶⁶ David Andersson, "Agronomexamen", *Ultunesaren*, december 1941, 6–7. Se även Björn Åbjörnsson, "Tankar kring specialiseringen", *Ultunesaren*, december 1941, 4–5, samt Östen Porse, "Högskoleagronomer som lantmannaskolelärare", *Meddelande från Sveriges Agronomförbund*, december 1941, 11–12.

¹⁶⁷ Jan Danielsson & Bo Wahlund, *Hvilan: Historia om en skola* (Åkarp, 1998), 77–80; Jacob Bjärdsdal, red., *Sveriges agronomer 1900–1952: 2.800 biografier över agronomer i Sverige* (Stockholm, 1953).

¹⁶⁸ Uttrycket är återkommande i debatten och speglar på ett kärnfullt sätt studenternas uppfattning. Se t.ex. Åbjörnsson, "Tankar kring specialiseringen", 4.

De ökade kraven på en reformering av agronomutbildningen föranledde Herman Flodkvist att vid 1941 års lantbruksvecka – den i särklass viktigaste och årligen återkommande sammankomsten på lantbrukets område – framlägga ett antal synpunkter på agronomutbildningen.¹⁶⁹ Flodkvist var professor i hydroteknik vid Lantbrukshögskolan. Sedan 1940 var han också högskolans rektor. I sitt föredrag uppmärksammade Flodkvist de två stora knäckfrågorna, nämligen det obligatoriska inslaget av jordbrukspraktik före inträdet vid Lantbrukshögskolan och specialiseringen i olika linjer vid agronomutbildningen. Praktiken kunde delas upp i tre olika slag: jordbruksarbetar-, arbetsledar- och driftsledarpraktik. Det var angeläget, påpekade Flodkvist, att eleverna fick ta del av samtliga moment, särskilt driftsledning, i sin praktiska utbildning. Vid mindre jordbruk förekom mera sällan inslag arbetsledning och driftsledning. Praktik vid dessa jordbruk var därför ofta bristfällig. Flodkvist argumenterade för en kortare, men mer kvalificerad praktisk utbildning. En praktiktid på två år istället för de stipulerade tre vore tillfyllest om den bestod av ett års kvalificerad praktik vid jordbruk – gärna under Lantbrukshögskolans kontroll – samt ett år av praktiskt arbete och teoretiska studier vid lantbruksskola eller lantmannaskola med tillräckligt stort jordbruk.¹⁷⁰ Flodkvist gick därefter över till att diskutera specialiseringen. Han kritiserade de som förfäktade ”att en agronom skall vara kompetent att lämna råd till höger och vänster i alla detaljfrågor inom lantbrukets skilda områden”. Det var en ”farlig princip” som riskerade urholka förtroendet för fackmannen eftersom ingen kunde vara ”verkligt sakkunnig på jordbrukets alla områden”.¹⁷¹ Flodkvists kritik hade en tydlig adressat, nämligen den förutnämnda 1936 års lantbruksundervisningskommitté som i sitt betänkande påpekat att det ur den allmänna lantbruksundervisningens synpunkt var viktigt att inte specialiseringen av agronomutbildningen drevs för långt.¹⁷² Flodkvist försvarade agronomutbildningens uppdelning i tre linjer med att det måste krävas en ”viss specialisering” av lärare och rådgivare till de praktiska jordbrukarna. Av de 126 agronomer som 1938 var anställda vid hushållningssällskapen arbetade 55 som jordbrukskonsulenter, 26 som husdjurskonsulenter och 26 som sekreterare. Eftersom den ekonomiska linjen i första hand avsåg utbildning av vissa tjänstemän inom de centrala ämbetsverken, sekreterare i hushållningssällskapen och tjänstemän inom jordbrukets föreningsrörelse, menade han att linjeuppdelningen åtminstone var tämligen väl anpassad till specialiseringen av arbetet vid hushållningssällskapen, som ju vid sidan om lantbruks- och lantmannaskolorna var den största arbetsgivaren för agronomer.¹⁷³

Att Flodkvist såg hushållningssällskapen som en av agronomutbildningens viktigaste avnämare var givet hans bakgrund inte förvånande. Innan han tillträdde sin professur vid Lantbrukshögskolan hade han verkat som jordbrukskonsulent vid Örebro läns hushållningssällskap i drygt två decennier. Hans inlägg retade dock upp företrädare för den lägre lantbruksundervisningen, inte minst som siffror visade att andelen högskoleagronomer med anställning som lärare vid lantbruks- eller lantmannaskolor vida översteg den med konsulenttjänst,¹⁷⁴ och vid den efterföljande 1942 års lantbruksvecka ifrågasatte Kurt Vieweg i ett uppmärksammat föredrag om högskoleutbildningen av agronomer ”i sin nuvarande form” verkligen motsvarade de krav ”som med hänsyn till agronomernas kommande verksamhet som lärare, konsulent eller praktisk jordbrukare borde kunna uppställas”.¹⁷⁵ Som rektor för Bjärka-Säby

¹⁶⁹ För Lantbruksveckans betydelse som arena för det svenska lantbrukets föreningar och organisationer, se Johansson & Pettersson, *Upplysning, arbete, samarbete*.

¹⁷⁰ Flodkvist, ”Agronomutbildningen – några synpunkter”, 250–252. För referat av föredrag med efterföljande diskussion, se ”Synpunkter på agronomutbildningen”, *Lantmannen* 25 (1941), 279–280.

¹⁷¹ Flodkvist, ”Agronomutbildningen – några synpunkter”, 252–253.

¹⁷² *Betänkande med förslag angående den fasta lantbruksundervisningens ordnande*, 156.

¹⁷³ Flodkvist, ”Agronomutbildningen – några synpunkter”, 253–256.

¹⁷⁴ Wennberg, ”Var äro högskoleagronomerna anställda?”, 7.

¹⁷⁵ Karl Vieweg, ”Några synpunkter på agronomernas utbildning: Föredrag vid Sveriges Lantbrukslärareförbunds och Sveriges Agronomförbunds gemensamma sammanträde den 16 mars 1942”, *Handlingar till*

lantbruksskola representerade Vieweg just den lägre lantbruksundervisningen. Han ställde sig frågande till den förlängning av studietiden som skett sedan högskolans inrättande. Om den treåriga jordbrukspraktiken inräknades uppgick den stipulerade studietiden till sex år. En sammanställning visade dock att de agronomer som intill sommaren 1941 avlagt avgångsexamen i realiteten hade haft en medelstudietid på ca fyra år och därmed en total studietid på ca sju år. Han menade att det tog alldeles för lång tid innan agronomerna kom ut i ”den praktiska verksamheten”. Vieweg var av åsikten att den tvååriga utbildning som givits vid de gamla lantbruksinstituterna hade varit tillfyllest:

Väl medveten om de brister, som voro förknippade med våra gamla lantbruksinstitut, och även med risk för att kallas gammalmodig vågar jag därför påstå, att högskolan, när det gäller utbildningen av lantbrukslärare och konsulenter, skjutit betänkligt över målet. Vi få ej glömma bort, att jordbrukarens yrke i första hand är ett praktiskt yrke och att den lantbrukslärare och konsulent, som skall kunna göra sig gällande på detta område – förutom ett lämpligt mått av teoretiskt och om jordbruket allsidigt vetande – framförallt måste ha en tillräcklig praktisk utbildning.¹⁷⁶

Vieweg var inte principiellt mot Flodkvists förslag att skära ned på praktiktiden, men han menade att det räckte med att minska den till två och ett halvt år. För lantbrukarsöner ”som så att säga har jordbruket i blodet och som under sin uppväxttid under ferierna deltagit i jordbruket” kunde därtill en ytterligare nedskärning medgivas. Försvaret av en långt gående specialisering på tre linjer (jordbruk, husdjur och ekonomi) vände han sig däremot kraftigt emot. Specialiseringen var en ”föga lycklig åtgärd” som riskerade att leda till ”betänkliga missförhållanden”. Vieweg ansåg att ”alltför ensidigt utbildade” agronomer lätt förlorade sinnet för proportionerna mellan de olika grenarna inom jordbruket, något som inom konsulentverksamheten kunde leda till ”tråkiga ekonomiska konsekvenser”. (Vilka dessa konsekvenser var preciserade han dock inte närmare.) Vidare hävdade han att det vetenskapliga arbetet vid högskolan prioriterats på bekostnad av agronomutbildningen. Högskolan tenderade att bli ett ”självändamål” istället för att ”fylla sin främsta uppgift nämligen att utbilda agronomer i den praktiska upplysningens tjänst”. Specialisering var nödvändigt för vissa arbetsuppgifter inom jordbruket, medgav Vieweg, men den borde äga rum efter agronomexamen, inte före. Den nuvarande undervisningen, fortsatte han, var ”säkerligen till nytta för dem, som skola fortsätta med vetenskapliga studier, men icke för det stora flertalet, som skola gå ut i undervisningens och det praktiska jordbrukets tjänst”. Agronomerna måste istället få ”en så allsidig praktisk utbildning som möjligt”. Mot bakgrund av att högskolan valt att fästa så stor vikt vid vetenskaplig forskning, pläderade Vieweg för att den lyckligaste utgången vore att en skilsmässa kom till stånd mellan agronomutbildningen och ”den rent vetenskapliga specialiseringen”.¹⁷⁷

Viewegs rungande kritik av agronomutbildningen var, driven till sin spets, ett grundskott mot Lantbrukshögskolans konstruktion, och vid den efterföljande diskussionen skulle det visa sig att han hade ett brett stöd för sina kritiska synpunkter. En representant för hushållningssällskapen framhöll att deras tjänstemän måste vara allsidiga i sitt vetande och förutskickade att den långt gående specialiseringen i agronomutbildningen skulle bli ”ett verkligt problem” för dem i framtiden. Och en byråchef vid Lantbruksstyrelsen påpekade ”att man börjar få kännning med vissa olägenheter, som sammanhånga med agronomutbildningen”. Men det var från den lägre lantbruksundervisningens företrädare som han – kanske inte så överraskande – skulle komma att få störst medhåll. Lantmannaskoleförestandaren Ernst Ernest, som även var ordförande för Svenska lantmannaskolornas lärareförening, noterade att

Lantbruksveckan (1942), 79–90. För referat av föredrag med efterföljande diskussion, se ”Agronomernas utbildning bör göras allsidigare”, 267–269.

¹⁷⁶ Vieweg, ”Några synpunkter på agronomernas utbildning”, 79–90, citat på sidan 81.

¹⁷⁷ *Ibid.*, 84–89.

Vieweg gett uttryck för en uppfattning som i stort sett var den rådande inom lantmannaskolekretsar. Rektorn för Hvilans folkhögskola höll med: Vieweg stod för ”ett ovanligt stort mått av förnuft”. Andra rektorer hävdade att specialiseringen var ”verklighetsfrämmande” med resultatet att de högskoleutbildade agronomernas användbarhet inte var så stor.¹⁷⁸

Några månader senare skulle Ernest bidra till att ytterligare skärpa tonläget genom sitt inledningsanförande vid lärareföreningens årsmöte. Han erkände att ”de nya agronomerna” från Lantbruks-högskolan i många fall var väsentligt bättre utbildade än de gamla institutsagronomerna, men konstaterade samtidigt att de hade uppvisat så ”väsentliga brister” när de tjänstgjort som lantbrukslärare att det lett till ”dåliga erfarenheter”. Ernest fastslog att det var hög tid att agronomutbildningen bättre anpassades till den lägre lantbruksundervisningens behov.¹⁷⁹

Det var framför allt de yngre agronomerna – vilka ju fått klä skott för Viewegs och Ernests kritik – som gick i svaromål.¹⁸⁰ ”Skräcken för den nuvarande specialiseringen är säkerligen åtskilligt överdriven”, påpekade Karl Rydå som 1940 utexaminerats från högskolans husdjurslinje. Med den omfattning vetenskapen fått borde det väl ligga i öppen dag att en ”viss specialisering är ofrånkomlig”. Man måste helt enkelt sovra bland ämnena. Tyvärr hade dock uppfattningen att agronomexamen ”i sin nuvarande utformning icke skulle kunna vara till någon nytta [...] för det stora flertalet, som skola gå ut i undervisningens och det praktiska jordbrukets tjänst” vunnit stor spridning, trots att det inte handlade om någonting annat än ett ”löst påstående”. Rydå menade att det främst var agronomer av den äldre skolan, det vill säga med institutsexamen, som uppträtt med inlägg och bestått den hårda kritiken, och med en formulering vars ironi knappast gick att ta miste på undrade han om det inte vore på sin plats om ”några av den nyare skolans – dessa misslyckade – agronomer” gjorde sin röst hörd.¹⁸¹

Med undantag för professorn i husdjurens avels- och raslära Ivar Johansson – som inte drog sig för hårda meningsutbyten – höll Lantbrukshögskolans lärarkår en låg profil i debatten om agronomutbildningen. Att det var just Johansson som gick i genmäle berodde dock inte bara på att han var stridbar. Som ordförande för Sveriges Agronomförbund företrädde han de yngre, högskoleutbildade agronomerna. Under en längre tid hade han dessutom propagerat för att Agronomförbundet skulle slås samman med Sveriges Lantbrukslärareförbund, vilket organiserade en majoritet av de äldre, institutsutbildade agronomerna, i syfte att överbrygga intressemotsättningar och skapa en starkare agronomkår. Resultatet var att Sveriges Agronom- och Lantbrukslärareförbund (SALF) kom att konstituerats våren 1942 – ironiskt nog just innan Viewegs och Ernests angrepp på utbildningen av högskoleagronomer – och det var naturligtvis angeläget för honom att visa att de yngre agronomerna skulle ha något att säga till om även i det nya, gemensamma förbundet.¹⁸²

Johansson menade att förslaget om ett slopande av specialiseringen vore en återgång till de gamla lantbruksinstituten. Och en sådan utveckling vore olycklig. Den gamla agronomexamen som inte innehållit någon specialisering hade varit ”relativt lätt att förvärva”. Under sina sju lärarår vid Ultuna lantbruksinstitut, erinrade sig Johansson, hade inte en enda kuggning förekommit. ”Men den lätt

¹⁷⁸ ”Agronomernas utbildning bör göras allsidigare”, 269.

¹⁷⁹ ”Agronomutbildningens omläggning diskuteras”, *Lantmannen* 26 (1942), 711; Ernst Ernest, ”Agronomutbildningen och lärartjänsten”, *ibid.*, 767–768; ”Lantmannalärarnas sommarmöte”, *ibid.*, 766–767.

¹⁸⁰ Se t.ex. diskussionsinläggen av Sigurd Eriksson och Björn Åbjörnsson i anslutning till Viewegs föredrag i ”Agronomernas utbildning bör göras allsidigare”, 269.

¹⁸¹ Karl Rydå, ”Specialisering eller ej”, *Ultunesaren*, juni 1942, 12–13.

¹⁸² Ivar Johansson, ”Frågan om sammanslagning av agronomförbundet och Lantbrukslärareförbundet”, *Meddelande från Sveriges Agronomförbund*, mars 1940, 4–6; idem, ”Ett starkt agronomförbund”, *Meddelande från Sveriges Agronomförbund*, december 1941, 4–6; idem, ”Anmälan”, *Meddelande från Sveriges Agronom och Lantbrukslärareförbund*, december 1942, 3.

förvärvade examen värdesattes också lågt på den intellektuella marknaden.” Även om agronomerna som utexaminerats vid lantbruksinstitutet ”visserligen luktat på litet av varje ifråga om jordbrukets teori”, fortsatte han, hade de ”inga grundliga kunskaper på något område”. Johansson höll med om att det var betydelsefullt att agronomernas utbildning gjordes så allsidig att de förvärvade ”en viss helhetssyn på jordbruket”, men han menade att denna helhetssyn lika väl kunde införskaffas före inträdet vid högskolan om kurs vid lantbruks- eller lantmannaskola blev ett inträdeskrav. Att slopa specialiseringen skulle ”helt omöjliggöra bedrivandet av en högskolemässig undervisning”. Ämnenas mångfald skulle bli för stor och studietiden för varje ämne för kort. Johansson skrädde inte med orden:

Vill man helt utplåna utbildningens högskolemässighet (grundlighet), så skall man både öka antalet ämnen och minska studietidens längd.¹⁸³

Det allt hätskare meningsutbytet förde med sig att Lantbrukshögskolans styrelse som 1937 bordlagt frågan om en ny stadga för agronomutbildningen fick allt svårare att skjuta på dess utredande, och sommaren 1942 beslutade den att utarbeta ett förslag till ”viss omläggning av agronomutbildningen”. För ärendet utsåg styrelsen en särskild kommitté bestående av åtta sakkunniga. Godsägarna David Andersson (Ljura, Norrköping) och David Svensson (Björnås, Långås) samt förvaltaren Bertil E. Hj. Eklundh (Hamra, Tumba) representerade det praktiska jordbruket. Direktören A. Einar Engström (Linköping) och sekreteraren E. Adolf Granström (Umeå) representerade i sin tur hushållningssällskapen. Slutligen representerade rektorerna Hjalmar Nilsson (Alnarp), J. Axel Olsson (Sala lantmannaskola) och O. V. Kurt Vieweg (Bjärka-Säby) den lägre lantbruksundervisningen.¹⁸⁴ Således var bara de traditionellt sett viktigaste avnämarna för agronomer företrädda i kommittén. Därtill hade flera av de utsedda sakkunniga utmärkt sig som skarpa kritiker av den nya, specialiserade högskoleutbildningen av agronomer. Mest artikulerad i sin kritik hade förstås Kurt Vieweg varit, men även rektorn för Hvilans folkhögskola Hjalmar Nilsson och sekreteraren i Västerbottens läns hushållningssällskap Adolf Granström hade ifrågasatt värdet av den specialiserade agronomutbildningen.¹⁸⁵ De avnämare för agronomer som ökat i betydelse de närmast föregående decennierna, till exempel statlig förvaltning, forsknings- och försöksverksamhet och ekonomisk föreningsrörelse, och som delvis motiverat inrättandet av en specialiserad högskoleutbildning var inte alls företrädda i kommittén.

Men även om den särskilda kommittén var instrumentell i utarbetandet av förslaget, så överlade styrelsen också med byråcheferna vid Lantbruksstyrelsen O. Arne P:son Arnegren och Gustav H. Ytterborn, Lantbruksakademiens sekreterare Thure V. E. Björkman, förvaltaren vid Ultuna egendom C. Gottfrid E. Carlsson, jordbrukskonsulenten Albin Norrgård, agronomen Karl O. E. Rydå, elevkårens prokurator agronomie studerande J. E. Barkman samt representanter för lärarrådet. Även i denna skara framskyntade åtminstone en kritisk röst, nämligen Lantbruksstyrelsens Arne Arnegren.¹⁸⁶ Arbetets upplägg speglade dock ett ojämnt styrkeförhållande mellan den specialiserade utbildningens förvarare och kritiker.

Styrelsen överlade således med representanter för studentkåren och lärarrådet, men dessa hade inte plats i den särskilda kommittén och spelade därmed en underordnad roll vid överläggningarna. Arbetets upplägg reflekterade sålunda ett högst ojämnt styrkeförhållande mellan de argumenterade för en mindre högskolemässig utbildning och de som tvärtemot önskade att den skulle vara mer

¹⁸³ Johansson, ”Agronomutbildningen under diskussion”, 3–8.

¹⁸⁴ Förslag till skrivelse, bil. §7a till styrelseprotokoll, 26 oktober 1942.

¹⁸⁵ ”Agronomernas utbildning bör göras allsidigare”, 269.

¹⁸⁶ Förslag till skrivelse, bil. §7a till styrelseprotokoll, 26 oktober 1942.

högskolemässig. Detta ojämna styrkeförhållande spelades ut med full kraft vid överläggningarna som ägde rum under tre dagar vid månadsskiftet juni/juli.

Två frågor uppmärksammades vid överläggningarna: dels längden på den jordbrukspraktik som ställdes som krav för inträdessökande till högskolan, dels agronomutbildningen såsom den bedrevs vid högskolan. Beträffande kravet på minst tre års väl vitsordad jordbrukspraktik varav minst ett år vid mindre eller medelstort jordbruk för att vinna inträde vid högskolan argumenterade styrelsen för att praktiktiden borde kunna kortas med ett år.¹⁸⁷ Det centrala var inte praktiktidens längd utan dess kvalitet. Men att ställa upp generella regler för den obligatoriska jordbrukspraktiken lät sig inte göras resonerade styrelsen eftersom man här hade att göra med ett ”starkt varierande klientel”. Det handlade om allt från personer som till och med förvaltade egna jordbruk till dem som ”uppvuxna i städerna, kanske påbörjat praktiken först efter avlagd studentexamen”. Styrelsen menade att ”vissa regler” kunde vara nödvändiga för den sistnämnda kategorin. För övriga studerande löste frågan nog sig ”mera av sig självt”. Ett allmänt önskemål från styrelsens sida var dock att de studerande skulle ha genomgått lantbruksskola eller en med skoljordbruk utrustad lantmannaskola, och att genomgången skola finge inräknas i praktiktiden. Eftersom det förelåg en bred konsensus bland de sakkunniga om att förkorta den totala studietiden för agronomer restes inte några principiella invändningar mot styrelsens förslag vid överläggningarna.

Även behovet av en omläggning av agronomutbildningen stöddes enhälligt av de sakkunniga. Dessa var ense om att specialiseringen drivits ”väl långt” samt att ”kravet på en allsidig agronomisk utbildning under inga förhållanden fick eftergivnas”. Men beträffande hur omläggningen borde ske ”voro åter meningarna delade”. Även om en majoritet av kommittén ville behålla möjligheten till specialisering på ett tidigt stadium, framkastade vissa tanken på en återgång till den vid de gamla lantbruksinstituten gällande ordningen med en gemensam tvåårig grundläggande allmän agronomisk utbildning och en specialiserad påbyggnad som ett alternativ. Styrelsen erkände att kritiken till viss del var berättigad. På grund av bortvalsmöjligheten samt i någon mån även begränsningen av antalet ämnen inom de olika studielinjerna hade ”vissa agronomer [...] kommit att sakna den allsidiga agronomiska orientering, som bör fordras av en agronom”. Detta förhållande hade bland annat medfört svårigheter att ordna undervisningen vid lantmanna- och lantbruksskolorna. Samtidigt underströk styrelsen att ”befintliga brister [i utbildningen] i hög grad överdrivits”. Bortvalsmöjligheten undantagen visade en jämförelse att undervisningen vid högskolan var ”avsevärt bredare” än vid de gamla lantbruksinstituten. Styrelsen hyste ”den bestämda uppfattningen” att det förelåg ett behov av agronomer med speciell utbildning i vissa ämnen. Som exempel härpå framhöll den konsulentbefattningarna vid hushållningssällskapen, lärarna vid de större lantmannaskolorna, tjänstemän vid jordbrukets ekonomiska föreningsrörelse, befattningshavare vid jordbrukets bokförläggningsbyråer samt forskare och försökmän. Men ”säkerligen” fanns också ett behov av mindre specialiserade, mera allsidigt utbildade, agronomer. Enligt styrelsen handlade det främst om befattningshavare vid den statliga administrationen och särskilt egnahemsorganisationen samt flertalet lärare vid lantbruks- och lantmannaskolorna. Därtill framhöll de sakkunniga i den särskilda kommittén, sannolikt representanterna för det praktiska jordbruket, att även förvaltare av större jordbruk hade ett behov av att till viss del utbildas vid högskolan, och de uppmärksammade ”såsom en stor brist” att högskolan inte erbjöd utbildningsmöjligheter för dem.

För att råda bot på det förefintliga behovet av mer allsidigt utbildade agronomer föreslog styrelsen inrättandet av en fjärde linje, ”en allmän linje, utan mera specialiserad utbildning i något ämne”. Till yttermera visso menade styrelsen att en omläggning av utbildningen vid de befintliga linjerna var

¹⁸⁷ I realiteten hade styrelsen också ”i stor utsträckning begagnat sig av” möjligheten av att i särskilda fall medgiva förkortning av praktiktiden.

nödvändig. Oavsett vid vilken linje en agronom utbildats skulle denne ha erforderliga kunskaper för att dels kunna undervisa i alla jordbruksämnen, dels som förvaltare kunna handha skötseln av större jordbruk. Utrymme måste därför lämpligen beredas ”för samtliga nuvarande ämnen å alla linjer samtidigt som bortvalsrätten till väsentligaste del borttages”. Att öka studietidens längd var dock ”under inga förhållanden önskvärt”. Utvidgningen i arbetsbördan måste därför motsvaras av en begränsning i kurserna i vissa ämnen. Detta skulle i första hand ske genom ett minskat antal föreläsningstimmar och i andra hand genom slopandet av kvalificerade betyg i vissa ämnen. Styrelsen föreslog vidare att första studieåret skulle bestå av ämnen gemensamma för samtliga linjer – detta för att möjliggöra en senareläggning av linjeval till det andra året. Avslutningsvis och med hänsyn till skogsbrukets ”framträdande betydelse för flertalet jordbruk i vårt land” föreslog styrelsen att obligatorisk undervisning i skogsskötsel infördes vid den ekonomiska respektive den föreslagna allmänna linjen.¹⁸⁸

Styrelsen förslag remitterades dels till Svenska Lantmannaskolornas Lärareförening, dels till Lantbrukshögskolans studentkår. Föga överraskande kom de två remissinstanserna att inta diametralt motsatta positioner i förhållande till de föreslagna stadgeförändringarna. Lantmannaskolornas Lärareförening lät genom sin ordförande Ernst Ernest meddela att förslaget presenterade ”många betydande förbättringar”. Även om föreningen tillstyrkte inrättandet av en fjärde, allmän, linje, antydde den att en dylik nog snarare lämpade sig för utbildning av förvaltare vid storjordbruk än för lärare vid lantbruks- eller lantmannaskolor. Som framgått månade föreningen om allsidighet i utbildningen, och den ville därför att skogsskötsel infördes vid samtliga linjer. En av de viktigaste förutsättningarna för att göra agronomutbildningen grundligare vad dock jordbrukspraktik under sakkunnig ledning. Föreningen argumenterade därför för att en genomgången lantbruks- eller lantmannaskola gjordes obligatorisk för inträde vid Lantbrukshögskolan samt att praktiktiden sattes till lägst två och ett halvt år givet att genomgången lantbruks- eller lantmannaskola räknades in i tiden.¹⁸⁹

Som väntat ställde sig studentkåren starkt kritisk till förslaget. Framför allt reagerade kåren mot förslaget på ett inrättande av en fjärde allmän linje. Den fann det ”synnerligen märkligt” att denna linje ”vars logiska följd borde vara en ytterligare specialisering å övriga linjer, tvärtemot detta fört med sig, att även dessa linjer utvidgats”. Och för att inte studietiden skulle öka, innebar denna utökning av antalet ämnen att kurserna måste ”nedskäras inom alla linjer”. Förslaget riskerade att leda till en agronomkår med ”ytliga kunskaper i många ämnen”. För högskolan var förslaget ett steg tillbaka:

Inför påtryckning från agronomer av den gamla skolan [...] är högskolan på väg mot sin gamla karaktär av institut eller seminarium.

Kåren menade att styrelsen som motvikt borde ha föreslagit införandet av en agronomie kandidatexamen. Att så inte hade skett var en ”betänkelig svaghet”. ”I mindre välorienterade kretsar överdrives in absurdum den faktiska graden av specialisering”.¹⁹⁰

Kåren stödde styrelsens föreslagna förkortning av praktiktiden från tre år till två, men menade att det endast var en del av ett större problem. Framför allt pekade kåren ut rekryteringen av studerande som ett av högskolans nyckelproblem. Kåren uppmärksammade att antalet inträdessökande starkt reducerats samtidigt som kvaliteten på de sökandes praktik och betyg påtagligt försämrats. Vad var orsakerna till detta? Förutom den långa praktiktiden – vars nedkortning till två år kåren välkomnade –

¹⁸⁸ Förslag till skrivelse, bil. §7a till styrelseprotokoll, 26 oktober 1942.

¹⁸⁹ Yttrande från Svenska Lantmannaskolornas Lärareförening, 2 september 1942, bil. §7b till styrelseprotokoll, 26 oktober 1942, Landsarkivet i Uppsala, Lantbrukshögskolans arkiv, Sekreteraravdelningen A1a:14.

¹⁹⁰ Yttrande från Lantbrukshögskolans studentkår, 23 oktober 1942, bil. §7c till styrelseprotokoll, 26 oktober 1942, Landsarkivet i Uppsala, Lantbrukshögskolans arkiv, Sekreteraravdelningen A1a:14.

lyfte den fram tre ytterligare faktorer. För det första pekade den på att de ekonomiska förhållandena nog spelade en viss roll. Även om villkoren hade förbättrats så var agronombanan, i förhållande till andra jämförbara högskoleutbildade professioner, inte ett lönsamt val. En viktigare faktor var dock agronomens status:

Agronomtitelns klang och agronomens ställning på den sociala rangskalan kan också tänkas spela en viss roll. Det måste med beklagande konstateras, att agronomtitelns klang tidigare ej alltid varit den bästa. Orsaken härtill måste nog delvis sökas däri, att bland de från instituten massvis utexaminerade agronomerna förekommo enstaka individer, vilkas insatser inom samhället enbart bestodo i rent negativa sådana. De voro dock synnerligen måna om att bära agronomtiteln. Av de största flertalet av dem som nått högre på den sociala rangskalan och vilka gjort verkligt positiva insatser, har titeln agronom snabbt fått vika för andra titlar såsom godsförvaltare, godsägare, rektor, konsulent och direktör.¹⁹¹

Kåren konstaterade att för att ”bortarbete agronomtiteln i vissa fall dåliga klang finnes ej annan väg än den enskilde individens ärliga strävan att städse handla så, att det länders agronomkåren till heder”. Men även om ekonomi, lång praktiktid, social status alla var viktiga faktorer, menade kåren att den viktigaste orsaken helt enkelt var ”okunnighet om existensen av Lantbrukshögskolan och agronomens verksamhet”. Här menade man hade propagandan en utomordentlig arbetsuppgift framför sig:

förslaget giver intryck av alltför stor brådska under utarbetandet och möjlig påtryckning från sådant håll, för vilket de gamla institutens undervisningsform står som idealet. Förslaget innebär sålunda ett markerat steg bakåt i utvecklingen och ett äventyrande av Lantbrukshögskolans karaktär av en högskola.¹⁹²

Studentkåren menade att det ”ur alla synpunkter” var felaktigt att omorganisera med det enda syftet att ”tillfredsställa lantbruks- och lantmannaskolornas nuvarande krav på mindre specialiserade men mera allsidigt utbildade agronomer”. Snarare, lade den till, var det dessa skolor som borde omorganiseras för att ”effektivt utnyttja högskoleagronomernas fulla kapacitet”. Kåren hyste den bestämda förhoppningen om att det framlagda förslaget inte skulle komma till utförande och att frågan om agronomutbildningens omorganisation ”må upptagas till förnyad grundlig prövning”. I samband därmed borde även frågan om införandet av en agronomie kandidatexamen bringas till en slutlig lösning.¹⁹³

Efter *hörande* av lärarrådet utarbetade styrelsen dels ett förslag till en smärre revidering av 1938 års stadga för lantbrukshögskolan (inträdeskrav), dels en ny stadga angående agronomexamen vid lantbrukshögskolan.¹⁹⁴ Det är inte helt lätt att förstå varför lärarrådet accepterade förslaget som ju innebar en avakademisering av agronomutbildningen. En förklaring är att rådet var splittrat, inte enigt. En annan att det ställdes inför fullbordat faktum.

Det slutgiltiga förslaget visar på styrelsens lyhördhet inför kraven på en mer allsidig agronomisk allmänbildning som de sakkunniga framförde. Något hårdraget fick avnämarna som de ville. Det

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ Ibid.

¹⁹⁴ Protokoll, §7, 26 oktober 1942, Landsarkivet i Uppsala, Lantbrukshögskolans arkiv, Sekreteraravdelningen AIa:14; Skrivelse med förslag till viss omläggning av agronomutbildningen, 26 oktober 1942, bil. §7d till styrelseprotokoll, 26 oktober 1942, Landsarkivet i Uppsala, Lantbrukshögskolans arkiv, Sekreteraravdelningen AIa:14.

praktiska jordbrukets företrädare fick en allmän linje. Den lägre lantbruksundervisningens företrädare fick den mera allsidiga agronomutbildning de önskade. I förstone kan det tyckas överraskande att styrelsen så tydligt gick på avnämarnas linje. De reformkrav som studentkåren och högskoleagronomer samt vissa lärare framfört låg ju betydligt mer i linje med de intentioner som Lantbrukshögskolans inrättande var ett uttryck för. Men här är det viktigt att förstå att Lantbrukshögskolan styrdes på ett annat sätt än universiteten. Högskolan leddes av en styrelse; i övrigt handhades dess angelägenheter av rektor. Högskolans samtliga professorer bildade ett lärarråd. Det ska betonas att detta var just ett råd; dess inflytande över högskolans ledning var begränsat. Enligt gällande stadgar bestod styrelsen av sju ledamöter. Av dessa utsåg regeringen ordföranden och ytterligare fyra ledamöter. Bland de sålunda utsedda borde det enligt stadgarna finnas representanter för Uppsala universitet och för det praktiska jordbruket. Självskrivna ledamöter var högskolans rektor och chefen för Lantbruksstyrelsen.¹⁹⁵ Av ledamöterna regeringen utsåg var ordföranden av hävd (sedan institutstiden) Uppsala läns landshövding. År 1942 representerade resterande fyra ledamöter Uppsala universitet (Gunnar Hägg), Statens centrala frökontrollanstalt (Hernfrid Witte), Jordbruksdepartementet (Albert von Bergen) och det praktiska jordbruket (Albin Andersson). Till skillnad från universitetens konsistorier som bestod av idel representanter från de ingående fakulteterna under ordförandeskap av rektor och därför gav universiteten autonomi, var möjligheten till ett motsvarande självstyre obefintlig vid Lantbrukshögskolan. Som framgått var fakultetens, det vill säga lärarrådets, enda styrelserepresentant högskolans rektor. Fakultetens direkta inflytande över högskolans styre var därmed mycket begränsat. Studenternas var obefintligt. (Sagda förhållanden innebar dock inte att lärare och studenter inte fick komma till tals. Som vi har sett involverades de i omläggningen av agronomutbildningen, men det var framför allt genom remiss- och hörandeförfarande.)

Att styrelsen så oförblommerat gick på avnämarnas linje väckte studenternas förbittring, inte minst som styrelsen inte valt att beakta studentkårens kompromiss. Dessa gick till storms mot stadgeförslaget som de uppfattade som snabbt och lättvindigt hopkommet. Förslagets upphovsmän, menade de, hade utan närmare reflektion tillmötesgått synpunkterna från den lägre undervisningens företrädare. I ett försök att tillgodose kravet på allsidighet hade de "utan samvetskväl avsevärt utökat antalet ämnen". Innebörden, menade studenterna, var inget annat än en "återgång till det forna mångläseriet och därmed ett *effektivt förhindrande av grundligare studier*."¹⁹⁶ Det måste komma till ett slut på "tusenkonstnärssystemet". Varför skulle inte specialiserade studier kunna bedrivas vid Lantbrukshögskolan när sådana för närvarande bedrevs vid andra högskolor och universitet? Hade inte jordbruket också behov av specialister? De påpekade att det fanns ett stort intresse av djupare studier i vissa ämneskombinationer bland många av Lantbrukshögskolans studenter. Dessa "i viss utsträckning förefintliga möjligheter" skulle dock effektivt motverkas om schemat belastades med ett ytterligare antal obligatoriska småämnen: "Då äro de stolta orden om fri forskning och egna initiativ definitivt mogna att strykas för Lantbrukshögskolans studenters vidkommande." Studenterna uppmärksammade bland annat förslaget att införa ämnet skogsskötsel på vissa linjer. Behövdes verkligen detta ämne? Tillgången på jägmästare och annat skogsutbildat folk ute i landet var ju god. De påpekade något maliciöst att det i så fall nästan vore lika motiverat att inkludera trädgårdsskötsel och brunnsborrning i utbildningen.¹⁹⁷ Studenterna avslutade sin våldsamma kritik av stadgeförslaget med följande ord:

¹⁹⁵ Nya stadgar fastställdes i och med SFS 1938, nr 668, Kungl. Maj:ts stadgar för lantbrukshögskolan (Stockholm, 1938). Delar av dessa, dock inte paragraferna om högskolans styre, ändrades i och med SFS 1940, nr 18, Kungl. Maj:ts kungörelse angående ändring i vissa delar av stadgarna den 28 oktober 1938 (nr 668) för lantbrukshögskolan.

¹⁹⁶ "Nya agronomstadgeförslaget: Några funderingar", *Ultunesaren*, november 1942, 7.

¹⁹⁷ *Ibid.*, 9.

Till sist önska vi innerligt att stadgeförslaget i sin nuvarande form icke föranleder någon åtgärd. Vår högskola står inför sitt tioårsjubileum. Må den i fortsättningen få förbli en högskola och icke degraderas till en korvstoppningsfabrik!¹⁹⁸

Men studenterna fick inte gehör för sin kompromisslösa linje. Remissinstanserna valde att tillstyrka stadgeförslaget. Det betyder inte att de såg detta som invändningsfritt. Sveriges Lantbruksförbund (SL) noterade till exempel att det innebar ”att man accepterar en mera ytlig översikt över ett större ämnesområde på bekostnad av de mera specialiserade studierna, och att detta kan innebära ett avsteg från de vid högskolans grundande uppställda linjerna för dess verksamhet”. Förvisso låg det ”i sakens natur” att en lantbrukshögskola i ett så litet land som Sverige ”måste påtaga sig den dubbla uppgiften både att tjäna den djupblickande forskningen och vetenskapen och att tillgodose det aktuella praktiska livets krav”, men att det nya stadgeförslaget i första hand tog sikte på senare uppgiften gick det knappast att blunda för. Förbundet ville därför understryka att ”de mycket angelägna, mera långsiktiga forskningsuppgifterna av teknisk och ekonomisk art” måste ha Lantbrukshögskolan som en fast centralpunkt, och det undrade om tiden inte var mogen för inrättande av en agronomie kandidatexamen. Därigenom skulle specialiseringen kunna drivas längre och ämneskombinationer genomföras i stor frihet.¹⁹⁹

Också SALF, det nyinrättade förbundet, uttalade viss tveksamhet, framför allt ”beträffande lämpligheten av att inrätta en allmän linje”, men valde trots detta att i princip tillstyrka förslaget. Förbundet ansåg att den föreslagna omläggningen av undervisningen vid de existerande linjerna gav möjlighet till både ”den för vissa agronomer erforderliga specialiseringen och den för andra kategorier behövliga allsidigt lagda agronomiska utbildningen”. Inrättandet av en allmän linje var därför – även om tanken ”tvivelsutan förefalla tilltalande” – egentligen onödig. Om linjen infördes så menade SALF att studenterna borde få rätt att välja bort vissa ämnen på de specialiserade linjerna för att därigenom öka möjligheten till fördjupning i andra.²⁰⁰ Att det förbund som formellt representerade såväl agronomie studerande som högskoleagronomer valde att stödja förslaget antyder att det kontrollerades av de äldre, mer etablerade institutsagronomerna vilka utgjorde en tydlig majoritet av lantbruks- och lantmannaskolelärarna.

Stadgarna ändrades den 1 mars 1943.²⁰¹ Därmed infördes en fjärde ”allmän” linje, och praktiktiden sänktes till två år. Antalet ämnen per linje utökades med ca en tredjedel från 21–22 till 27–28.²⁰²

Att inte agronomie studerande och yngre agronomer fått gehör för sina många gånger väl grundade synpunkter fick känslorna att på sina håll svalla höga. Framför allt kände flera av dem sig svikna av sitt eget förbund. En intern konflikt inom SALF var under uppsegling. I syfte att rätta till missuppfattningar och ge uppslag till förbättringar initierade förbundet sommaren 1943 en diskussion om linjeuppdelningen och dess tillämpning vid tillsättandet av platser vid lantbruks- och lantmannaskolor. Debatten blev intensiv, bitvis hätsk, och den gav närmast vid handen att meningsskiljaktigheterna mellan yngre högskoleagronomer å ena sidan och äldre institutsagronomer å den andra i stort kvarstod. Högskoleagronomen Yngve Elfving som var verksam vid en lantmannaskola i Skellefteå ansåg att

¹⁹⁸ Ibid., 10.

¹⁹⁹ ”Agronomutbildningens omläggning: Ett yttrande av Lantbruksförbundet”, *Lantmannen* 27 (1943), 48f.

²⁰⁰ ”Agronomutbildningen: Förbundets yttrande”, *Meddelande från Sveriges Agronom- och Lantbrukslärareförbund*, januari 1943, 11–12.

²⁰¹ Styrelseprotokoll, 22 mars 1943, §2, Landsarkivet i Uppsala, Lantbrukshögskolans arkiv, Sekreteraravdelningen A1a:15.

²⁰² SFS 1943, nr 68, Kungl. Maj:ts kungörelse om ändrad lydelse av §29 stadgarna den 28 oktober 1938 (nr 668) för lantbrukshögskolan; SFS 1943, nr 69 Kungl. Maj:ts stadga angående agronomexamen vid lantbrukshögskolan.

specialiseringen blivit missuppfattad av många, och han undrade om ”vederbörande kritiker” verkligen hade kännedom om kurserna som studenterna läste vid Lantbrukshögskolan. Han underströk att utbildningen var långtifrån så ensidig som kritikerna gjort gällande. Och inte kunde det väl vara något fel att en högskoleagronom hade fördjupade kunskaper i vissa ämnen? Elfving ställde sig frågande till kraven från den lägre lantbruksundervisningen på allmänbildade agronomer som ”vissa rektorer” framfört. Var inte det detsamma som att säga att ”man vill ha bort agronomer med fördjupade kunskaper i vissa ämnen”? Elfving menade att den lägre lantbruksundervisningen borde anpassa sig till den nya agronomutbildningen istället för tvärtom.²⁰³

Sigurd J:son Pontén, föreståndare för Klagstorps lantbruksskola och tillika institutsagronom, menade å sin sida att ingen knappast kunde bestrida att det funnits fog för de anmärkningar som riktats mot utbildningen av högskoleagronomer. ”Att agronomutbildningen vid högskolan inte helt passat ihop med lärarbehovet vid lantbrukets lägre skolor är så omvitnat, att det står utom allt tvivel.” Det var dock ”inte osannolikt”, tillade han något överslätande, att felet till att så var fallet stod att finna på bägge sidor. Pontén var för sin del övertygad om att specialiseringen av studierna vid högskolan verkligen var behövlig. För det första var det nödvändigt för att ”tränga på djupet i jordbruksvetenskapen” och för det andra så skulle andra specialisera sig i agronomernas ställe, ”och då blir det i framtiden inte agronomerna, som får gå i spetsen, när jordbruket skall föras framåt”. Men han ville samtidigt hålla med dem som gjort gällande att de specialiserade högskoleagronomerna inte alltid fyllde lärarbehovet vid de lägre lantbruksundervisningsanstalterna och i synnerhet inte vid lantbruksskolorna. Pontén ställde dock hoppet till att inrättandet av den allmänna linjen skulle resultera i lärare ”med lämplig utbildning”. Pontén trodde dock att det i framtiden skulle bli omöjligt att bedriva studier vid Lantbrukshögskolan utan ”en ganska långt driven specialisering” och då måste lantbrukets lägre skolor ”reda sig med specialiserade agronomer”. I förlängningen, lät han antyda, skulle nog den lägre lantbruksundervisningen bli tvungen att reformeras, till exempel genom inrättandet av större skolor med plats för fler specialister, för att bättre dra nytta av en specialiserad agronomutbildning.²⁰⁴

Man skulle kunna tro att Ponténs avslutning skulle bidra till att slå en brygga mellan de två lägren. Men icke. Högskoleagronomen Julius Edwardsson vid Södermanlands läns hushållningssällskap menade att meningsutbytet ”stundom fått en frän ton”, och att det inte kunde tillvitas ”de yngre” som ”allt för ofta fått höra hur odugliga de äro och hur lite de tack vare specialiseringen begripa av svenskt jordbruk”. Edwardsson påminde om att Pontén vid 1942 års lantbruksvecka givit uttryck för uppfattningen att ”all specialisering var förkastlig”. Att denne nu ett och ett halvt år senare skulle ha ”insett specialiseringens nödvändighet” uppfattade han mest som ett utslag av regeln att ”man är väl inte sämre karl, än att man kan ändra sig”.²⁰⁵ Edwardsson gick till storms mot den patriarkala attityd som företrädarna för uppfattningen att ingen specialisering borde tillåtas återkommande gav uttryck för:

Höga vederbörandes uppfattning, att de nyintagna kandidaterna vid Lantbrukshögskolan utgöres av en obestämd och konturlös massa, som under tre till fyra år skola differentieras och ombildas till tre till fyra grupper [det vill säga specialiseringarna] var

²⁰³ Andra, som högskoleagronomen och läraren vid Ulfhalls lantbruksskola i Strängnäs Karl Rydå, försökte diplomatiskt gjuta olja på vågorna. Karl Rydå & Yngve Elfving, ”Linjeindelningen”, *SALF: Organ för Sveriges agronom- och lantbrukslärarförbund*, juni 1943, 9–13.

²⁰⁴ Sigurd J:son Pontén, ”Linjeindelningen: Lantbruksskol föreståndaren”, *SALF: Organ för Sveriges agronom- och lantbrukslärarförbund*, augusti 1943, 7–10.

²⁰⁵ Julius Edwardsson, ”Linjeindelningen”, *SALF: Organ för Sveriges agronom- och lantbrukslärarförbund*, oktober 1943, 12–15, citat på sidan 12; Karl Rydå, ”Linjeindelningen: En replik”, *SALF: Organ för Sveriges agronom- och lantbrukslärarförbund*, december 1943, 15–16.

och en lika homogen och odifferentierad, som hela klumpen tidigare varit. Man kan inte föreställa sig, att massan består av individer, som var och en är besjälad av en längtan att få utbilda sig på sitt speciella sätt för att så kunna göra vårt jordbruk den största nyttan. Därför kan man inte heller föreställa sig någon annan utbildningsform än bestämda linjer, efter vilka en grupp individer skola matas med ett bestämt mått av kunskaper för att på så sätt göras användbara för en på förhand given plats i samhället.²⁰⁶

Mogna studenter, som Lantbrukshögskolans, borde tillåtas välja ämneskombinationer av ”eget intresse”. Edwardsson såg ingen anledning att begränsa specialiseringen till tre, fyra, fem eller sex linjer. Han gav uttryck för en i sammanhanget tämligen radikal uppfattning, närmast ett slags Humboldtskt Lernfreiheitsideal, nämligen att studenterna själva fritt skulle ”få studera de ämnen, som de ha intresse av och själva anse sig ha den största nyttan av”.²⁰⁷

Även om Edwardssons inlägg måste ses som en smula grälsjukt var det i sak i stort sett representativt för de yngre agronomernas hållning. Till exempel klagade 1935 års kurs samfällt på den nya agronomstadgan när den sammanstrålade i Ultuna för sitt tioårsjubileum. Kursen menade att stadgan ”i stället för en allmän och tre specialiserade linjer, i stort sett betytt införandet av fyra allmänna linjer”. Den såg fördjupad kunskap som en ”utomordentlig styrka” och ville att specialiseringen skulle drivas längre.²⁰⁸ Men fortfarande förekom det att enstaka högskoleagronomer höjde rösten till försvar för en allsidig agronomutbildning. Framför allt var det agronomer aktiva inom det praktiska jordbruket – likt inspektorn vid Västerås stads lantegendomar Börje Nilsson – som tryckte på behovet av en mer praktisknära undervisning.²⁰⁹ Men som framgått hade inrättandet av driftsledarkursen i Alnarp inneburit att mycket få som riktade in sig på en framtid inom det praktiska jordbruket valde att studera till agronom; 1941 hade bara en av samtliga utexaminerade högskoleagronomer jobb som lantbrukare.²¹⁰

Överlag uppfattade de yngre agronomerna anslutningen till SALF som påtvingad och problematisk. Som högskoleutbildade utgjorde de en minoritet av förbundets agronomer. Närmare hälften av det gamla lantbrukslärareförbundets medlemmar hade dessutom utgjorts av icke-agronomer. Framför allt handlade det om lantbrukslärarinnor, hemkonsulenter och ungdomskonsulenter; grupper som alla valt att ansluta sig till det nya förbundet. De yngre agronomerna menade att anslutningen till SALF inte gagnade dem som högskoleutbildade akademiker. Inte minst hade de återkommande meningsutbytena med äldre institutsagronomer, i synnerhet föreståndare för lantbruks- och lantmannaskolor, givit dem vatten på sin kvarn. Flera av dem kände sig mer befryndade med andra högskole- och universitetsutbildade professioner som civilingenjörer, jägmästare, jurister, läkare och veterinärer än med lärare i lantbrukshållning. De pläderade därför för en utbrytning ur SALF och bildandet av ett yngre agronomers förbund och en eventuell anslutning till Sveriges yngre akademikers centralorganisation (SYACO).²¹¹ Men det rådde inte enighet bland de yngre agronomerna om detta var rätt strategi. Det fanns de som befarade att en anslutning till SYACO skulle föra bort dem från jordbruket, och de såg hellre att de högskoleutbildade agronomerna gjorde gemensam sak med jordbrukets övriga tjänstemän. Viktigare än att arbeta för högre löner åt jurister och läkare var att

²⁰⁶ Edwardsson, ”Linjeindelningen”, 13.

²⁰⁷ Edwardsson pläderade med andra ord för införandet av en agr.kand. Ibid.

²⁰⁸ Carl Gustaf von Hofsten, ”Agronomkårens organisation: Några reflektioner i samband med ett 10-årsjubileum”, *Ultunesaren*, november 1945, 7–10.

²⁰⁹ ”Högskoleagronomens yrkesproblem”, *Ultunesaren*, november 1945, 11–14.

²¹⁰ Wennberg, ”Var äro högskoleagronomerna anställda?”, 7.

²¹¹ SYACO hade inrättats 1943 och följdes fyra år senare av Sveriges akademikers centralorganisation (SACO). Bertil Östergren, ”Det fackliga genombrottet 1945–1950”, i *Sveriges förenade studentkårer under 40 år*, red. Bert Fredriksson (Stockholm, 1961), 47–59.

medverka till att jordbrukets tjänstemän fick löner i paritet med andra samhällsgruppers. De kritiserade dem som ansåg sig vara ”för ’fina’ för att gå ihop med kontrollassistenter, ladugårdsförmän eller trädgårdsmästare m.fl.” och menade att det var ett utslag av ”missriktad yrkesstolthet”.²¹² Utbrytningsförsöket rann ut i sanden, och de yngre agronomerna blev kvar i SALF, men diskussionen om förbundsstillhörighet visar att det rådde en kluvenhet om den professionella identiteten även bland de högskoleutbildade agronomerna. Valet mellan akademi eller jordbruk var inte självklart. Många eftersträvade dock den högre samhällsstatus i form av lön, position och exklusivitet som akademiker överlag åtnjöt. Priset var att ge avkall på jordbruksidentiteten.

Agronomutbildningen förpassas till bakgrunden

Med undantag för Ivar Johansson hade högskolans lärare inte varit särskilt talföra i debatten som föregått den nya agronomstadgan. Deras passivitet speglade en osäkerhet inför, men också oenighet om, vad som skulle vara tongivande vid meddelandet av undervisning: den praktiska grunden eller den vetenskapliga. Generellt vägde avnämarnas behov och önskemål tungt. Även om Flodkvist försvarat specialiseringen hade det inte varit med hänvisning till behovet av studier på vetenskaplig grund utan till de differentierade arbetsuppgifterna vid hushållningssällskapen. Ett antal av lärarna låg dessutom praktiken nära. Flodkvists egen karriär är indikativ.²¹³ Efter att 1901 ha avlagt agronomexamen vid Ultuna lantbruksinstitut var han under ett drygt decennium verksam som lärare vid den lägre lantbruksundervisningen. Som redan nämnts verkade han därefter som jordbrukskonsulent fram till han erhöll högskolans professur i agronomisk hydroteknik. Flodkvist hade därmed erfarenhet av de två dominerande karriärvägarna för agronomer under 1900-talets första hälft. Sin vetenskapliga bana påbörjade han däremot sent. Inte förrän 1930 kom han att försvara sin doktorsavhandling. Flodkvists lantbruksvetenskapliga meriter var högst begränsade, men däremot hade han ingående kännedom om agronomens praktiskt orienterade arbete.²¹⁴

Rektorsbytet hösten 1943 signalerade dock att en kursändring var på väg att äga rum. Den ålderstigne Herman Flodkvist efterträddes av den betydligt yngre Ragnar Nilsson. Till skillnad från Flodkvist hade inte Nilsson någon lantbruksvetenskaplig grundutbildning. Nilsson som var högskolans professor i mikrobiologi hade istället skolats vid Stockholms högskola. Där hade han 1930 disputerat i biokemi för nobelpristagaren Hans von Euler. Den erkänt krävande von Euler beskrev senare honom som en av sina ”dugligaste medarbetare”.²¹⁵ I jämförelse med sin företredare var Nilsson en etablerad vetenskapsman. Hans verksamhetsområde låg dock påtagligt närmare livsmedelsindustrin än jordbruket. Nilsson valdes till exempel in i Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA) några år innan han utsågs till ledamot av Lantbruksakademien. Nilsson ansåg att den moderna livsmedelsindustrin borde kunna ha användning av agronomer. Möjligen, trodde han, skulle en specialutbildning anpassad till livsmedelsindustrins behov kunna skapas. Han var övertygad om att en dylik specialisering skulle medföra ”goda framtidsutsikter” och leda till en bättre tillströmning av studerande till

²¹² ”Redogörelse för Sverige Agronom- och Lantbrukslärareförbunds verksamhet under år 1942”, *Meddelande från Sveriges Agronom- och Lantbrukslärareförbund*, mars 1943, 3–5; von Hofsten, ”Agronomkårens organisation”, 7–10.

²¹³ Se även karaktäristiken av Gunnar Torstensson som ”en praktikens försvarare” i Å[ke] E[riksson], ”Kan agronomaspiranterna praktik reformeras?”, *Ultunesaren*, december 1954, 12–14.

²¹⁴ För en tämligen nedsättande karaktäristik av Flodkvists vetenskapliga gärning, se Ivar Johansson, ”Minnesbilder från mina gångna år” (opublicerat manuskript).

²¹⁵ Hans von Euler-Chelpin, *Minnen* (Stockholm, 1969), 87, 107. Även den tyske nobelpristagaren Otto Warburg intygade att Ragnar Nilsson var en ”förstklassig forskare”. Utdrag ur intyg, Otto Warburg, 28 januari 1937, SLU:s arkiv, Mikrobiologiska institutionens arkiv, Ö2:2.

Lantbrukshögskolan.²¹⁶ Men när Nilsson uppmärksammade behovet av specialisering var det framför allt forskning som han hade i blickfånget:

Det är min uppfattning, att forskningen vid Lantbrukshögskolan skulle gynnas av en större möjlighet till specialisering och detta måste återverka på näringslivet i dess helhet. Målet ska vara en växelverkan mellan teknik och forskning av den art vi ha sett exempel på i de stora kulturländerna. Med teknik menar jag här såväl det praktiska lantbruket som produkternas förädling i livsmedelsindustrierna. Forskningen blir därför den praktiska framgångens grund och i det långa loppet den säkraste och genaste vägen till goda resultat.²¹⁷

Som vi ska se i nästa kapitel var Nilssons uppfattning av relationen mellan forskning och praktik starkt präglad av den så kallade linjära modellen som i IVA hade en stark företrädare.

I den programförklaring som Nilsson avgav som nybliven rektor målade han upp en framtidsbild av ”fullkomligt kontinuerlig kår”, bestående av dels väl utbildade agronomer för ”det allmännas behov”, dels ”specialister av alla utbildningsgrader upp till de högsta för olika krävande uppgifter inom såväl den direkta jordbruksproduktionen som de därmed intimt sammanhängande problemen beträffande jordbruksprodukternas lagring och förädling”. Nilsson gjorde det tydligt för studenterna att han inte planerat någon översyn av agronomutbildningen. Det hade han däremot för ”specialistutbildningen”:

Det måste nämligen vara så, när det gäller specialistutbildningen vid högskolan [...] att de hos oss utbildade specialisterna måste kunna uthärda konkurrensen med specialister utbildade vid andra läroanstalter. Det bör dessutom vara så, att de här utbildade specialisterna skola ha fått en sådan utbildning, att de inom sitt speciella område utan tvekan föredragas framför andra högskoleutbildade av det praktiska livet. Vad vi skola sträva mot här inom högskolan är, att vår insats och våra utbildningsformer, när det gäller jordbruks- och livsmedelsområdet skola bli de främsta, som landet har att bjuda. Detta är vårt naturliga verksamhetsområde.²¹⁸

Av Nilssons programförklaring framgick att han i stort sett var nöjd med agronomutbildningen; åtminstone hade han inte någon ambition att revidera den. Specialiseringen ville han istället lägga efter avgiven agronomexamen. Han uppfattade att agronomer respektive specialister (det vill säga forskare) svarade mot olika behov. Nilsson bådade därmed för en boskillnad mellan agronomkarriären och forskarkarriären.

Det var en tråd som Ewert Åberg kom att spinna vidare på när han hösten 1946 höll inledningsanförandet vid Agronomdagen på Ultuna. Åberg som var en av högskolans docenter i växtodlingslära sade sig vara medveten om att diskussionen om agronomutbildningens utformning i princip pågått sedan högskolans inrättande, och att i synnerhet studentkåren varit kritisk till att specialiseringen inte genomförts konsekvent. ”Man hör ofta sägas bland studenterna vid högskolan, att i själva verket finns det nu *fyra* allmänna linjer.” Även om detta tal var ”mycket överdrivet” höll han med om att specialiseringen av agronomexamen inte blivit så lyckad som man hade väntat sig. Åberg bedömde dock att den nuvarande agronomexamen ”i stort sett var tillfredsställande” för befattningar med uppgifter av ”allmän karaktär”, till exempel konsulent- eller lärarbefattningar. Däremot fungerade den

²¹⁶ ”Framtidsutsikterna!”, *Ultunesaren*, december 1941, 3, 5.

²¹⁷ *Ibid.*, 5.

²¹⁸ ”En programförklaring ...: Högskolans nye rektor Ragnar Nilsson talar vid småttingskivan”, *Ultunesaren*, november 1943, 4, 6.

mindre bra som grundval för specialutbildningen (det vill säga forskarutbildningen). Studenter som önskade specialisera sig efter agronomexamen var tvungna att läsa ämnen som gott kunde ha undvarats. ”Ett sådant slöseri med tid som i stället kunde använts för specialstudier, är naturligtvis synnerligen förkastligt.” Det var ett system som riskerade att avskräcka agronomer från fortsatta studier. Det var inte många av högskolans studenter som fortsatte till licentiatexamen eller doktorsgrad – hösten 1945 hade endast 10 av totalt 153 utexaminerade agronomer avlagt licentiatexamen eller disputerat, och ytterligare 12 bedrev licentiatstudier – och Åberg menade ”att något måste göras för att få flera studenter, som utbilda sig till vetenskapare”. Åberg trodde att den existerande agronomexamen mycket väl skulle kunna fungera som en grundläggande examen för de som ska utbilda sig till jordbruksforskare om ”uppläggningsen av denna göras friare och valet av ämnen, som skola ingå i examen i större utsträckning än nu kan få ske efter individens läggning och personlighet”.²¹⁹

Även om Nilsson och Åberg hade olika uppfattningar om hur de forskningsförberedande studierna bäst skulle läggas upp, är det tydligt att båda satte forskarutbildningen i första rummet. Det var en uppgift som eftersatts. Den hade också blivit mer aktuell efter att högskolan 1936 fått rätt att utexaminera agronomie licentiat och 1942 agronomie doktorer. De kopplade samman specialiseringen med forskarutbildningen, och menade att för andra karriärvägar kunde det gott räcka med en allmän agronomexamen.

Kanske var Viewegs önskan om en skilsmässa mellan agronomutbildningen och den rent vetenskapliga specialiseringen på väg att gå i uppfyllelse? Det är åtminstone värt att notera att vare sig Nilsson eller Åberg gick emot det synsätt som bland annat det praktiska jordbrukets och den lägre lantbruksundervisningens företrädare gett uttryck för. Specialiseringen, antydde Nilsson och Åberg, hörde till forskningens domän. Därmed kunde den ske efter genomförd agronomutbildning, och det var ju också vad kritikerna tyckte. Kanske var det taktiskt att inta en sådan position – inte minst som diskussionen om agronomernas yrkesproblem fortsatte att präglas av en närmast patologisk misstänksamhet mot specialisering. Kanske spelade också lärarrådets svaga ställning visavi styrelsen roll.

Vid 1940-talets mitt skulle nämligen även företrädare för den ekonomiska föreningsrörelsen komma att uttala en viss skepsis mot en alltför teoretiskt grundad agronomutbildning. Godsägaren, högermannen och tillika institutsagronomen Gösta Liedberg hörde till dem. Som ordförande i Svenska Lantarbetsgivareföreningen åren 1938–1958, ordförande i Lantbruksförbundet åren 1942–1946 och 1951–1961, ledamot i 1942 års jordbrukskommitté och en av högerns ledande jordbrukspolitiska talesmän hade Liedberg ett stort inflytande över både föreningsrörelse och politik.²²⁰ Liedberg menade att man inom jordbruket kunde identifiera två grupper: å ena sidan den stora massan praktiker, å andra sidan de mera teoretiskt inriktade. Den senare gruppen var dock i ständig tillväxt, både till volym och arbetsuppgifter. Nya funktioner uppstod löpande. Den tilltagande specialiseringen, antydde han, riskerade dock att fjärma teoretikerna från praktikens män och leda till bristande förståelse. Ett sätt att överbrygga den tilltagande klyftan var att ”teoriens män” bereddades tillfällen att bekanta sig med jordbrukets arbete och problem i det dagliga livet. Även om Liedberg formulerade sig i försiktiga ordalag gick det knappast att ta miste på att han uppfattade att agronomutbildningens uppdelning i tre specialiserade linjer och den nedkortade praktiktiden var ett steg i fel riktning.²²¹

²¹⁹ Dvs. en agr. kand. Ewert Åberg, ”Specialisering och fortsatt utbildning efter agronomexamen”, *Ultunesaren*, november 1946, 1–4, 6.

²²⁰ Fredrik Eriksson, ”Högern, jordbrukets föreningsrörelse och en man i dess mitt”, i *Jordbrukarnas kooperativa föreningar och intresseorganisationer i ett historiskt perspektiv*, red. Reine Rydén (Stockholm, 2004), 295–308.

²²¹ Gösta Liedberg, ”Kontakten mellan praktik och teori”, *Ultunesaren*, november 1945, 1–3.

Fem år senare varnade institutsagronomen och Lantbruksförbundets vd Einar Sjögren, ytterligare en central gestalt i den ekonomiska föreningsrörelsen och svenska jordbrukarhögern, för en alltför långt driven specialisering. I det levande livet vägde överblicken ofta tyngre ”än aldrig så djuplodande behärskning av detaljer”. Även om tjänsterna blivit mera specialiserade än förr, menade Sjögren att en stor grupp av agronomer fortsatt hade behov av ”en tillräckligt omfattande, allmän orientering inom jordbrukets mångskiftande område”.²²² I likhet med Liedberg formulerade sig Sjögren försiktigt. Båda var medvetna om att de representerade den mäktigaste jordbruksorganisationen och de uttryckte sig inte oöverlagt. Men just därför fick deras uttalanden desto större tyngd. Till skillnad från Liedberg antydde Sjögren att många nog skulle tycka att hans inlägg var ”fäviskt och kanske till och med kätterskt tal”.²²³ Vad som hade hänt mellan deras uttalanden var att en räkna reformer som djupgående skulle påverka undervisningen och forskningen på lantbrukets område hade satts. Genom inrättandet av Jordbrukets forskningsråd 1945 hade forskningsfinansieringen institutionaliserats. Universitets- och högskolesektorn var på väg att reformeras efter årtionden av stiltje i och med att 1945 års universitetsberedning påbörjade sitt arbete. I dess kölvatten sågs även jordbrukets högskolor över av 1946 års högskoleutredning. Och viktigast av allt – i och med 1947 års jordbrukspolitiska beslut stakades riktlinjerna för efterkrigstidens jordbrukspolitik ut.

I och med de stora utredningarnas tidevarv förflyttades initiativet från högskola till utredningsväsende. Detta skifte skedde i samband med att 1946 års högskoleutredning som jag närmare ska undersöka i kapitel fyra lade fram sitt betänkande med förslag till en utbyggnad av lantbruks-, skogs- och veterinärhögskolorna.

Den vetenskapliga underbyggnaden och specialiseringen blev med tiden allt mindre kontroversiell,²²⁴ och en konsensus om att den var nödvändig etablerades i kölvattnet av det tidiga 1940-talets våldsamma meningsutbyten. I och med att agronomerna valde att stanna i SALF och de nya årskurserna av agronomie studerande i princip anslöt sig mangrant, skedde en naturlig förnygrings- och akademiseringsprocess.²²⁵ De stora strukturomvandlingarna innebar att färre hade sin utkomst som jordbrukare, och de gamla, dominerande grupperna var på tillbakamarsch. Yrken som hemkonsulenter, lantbrukslärare och lantbrukslärlingar minskade i betydelse. Lantmanna- och lantbruksskolorna minskade i popularitet, och det började bli tal om att slå samman dem till större enheter. SALF blev alltmer liktydigt med högskoleagronomer, och i *Ultunesaren* kunde man kosta på sig att skämta om den äldre generationens halsstarrighet.²²⁶

Samtidigt kvarstod agronomstadgan i sin lätt reviderade variant från 1951 (obligatorisk lantmannaskola, en femte linje). Och därmed agronomutbildningen. Att det inte var oproblemiskt blev tydligt av Carl-Henrik Nordlanders anförande vid Agronomdagen 1953. Nordlander var generaldirektör för Lantbruksstyrelsen och han hade varit huvudsekreterare för 1942 års jordbrukssakkunniga. Han höll det för osannolikt att agronomernas nuvarande arbetsområden skulle utvidgas. Det var andra kompetenser som eftersöktes. Däremot trodde han att det skulle komma att behövas folk med jordbruksutbildning för bedömandet av många sammanhörande jordbruks- och samhällsfrågor, men ”då måste det till en radikal omläggning av de nuvarande agr. utbildningen”.²²⁷ Större reformer av agronomutbildningen skulle dock dröja till omorganisation av Lantbrukshögskolan 1962.

²²² Einar Sjögren, ”Specialisering”, *Ultunesaren*, våren 1950, 3–4.

²²³ Ibid.

²²⁴ Se t.ex. ”Bör agronomexamen läggas om? Några reflektioner i anslutning till Studentkårens promemorior i undervisningsfrågor till 1946 års högskoleutredning”, *Ultunesaren*, vintern 1948, 1–6, 14.

²²⁵ Se t.ex. ”Vad gör SALF?”, *Ultunesaren*, sommaren 1949, 17–18.

²²⁶ Se t.ex. Å[ke] E[riksson], ”Kan agronomspiranernas praktik reformeras?”, *Ultunesaren*, december 1954, 12–14.

²²⁷ Idem, ”Från agronomdagen”, *Ultunesaren*, december 1953, 16–18.

Slutsatser

Den långdragna och stundom hätska debatten om agronomutbildningens form och innehåll belyser ett hårdnackat motstånd mot den akademisering som Lantbrukshögskolans inrättande implicerade. Debatten koncentrerades till frågan om utbildningen skulle vara specialiserad eller allmän. En majoritet av studenterna, dock inte alla, argumenterade för akademisering. Det gjorde även lärarkåren, men överlag höll den en anmärkningsvärt låg profil. De viktigaste avnämarna för högskolans agronomutbildning var hushållningssällskapens konsulentverksamhet och den lägre lantbruksundervisningen. I och med etableringen av jordbruksregleringarna och framväxten av jordbrukskooperationen under 1930-talets första hälft blev såväl den statliga förvaltningen som den ekonomiska föreningsverksamheten allt viktigare avnämare. I synnerhet företrädare för den lägre lantbruksundervisningen angrep utbildningen av högskoleagronomer som de ansåg vara alltför specialiserad och även om hushållningssällskapen inte var aktiva i debatten så förefaller det som om de delade denna uppfattning.²²⁸ Även representanter för den ekonomiska föreningsrörelsen uttryckte en likartad kritik. De flesta avnämarna såg med skepsis på den nya, vetenskapligt grundade utbildningen. De befarade att den skulle fjärma agronomerna från praktiken.

Detta motstånd visar hur långtifrån ett forskningsuniversitet Lantbrukshögskolan var under sina första två decennier. Motståndet mot en grundläggande komponent, den vetenskapsgrundade undervisningen, och utbildningen av forskare var mycket starkt, från vissa grupperingar kompakt.

Många studenter, före detta studenter och lärare insåg dock att karriärmöjligheterna för agronomer var begränsade. Avfolkningen av landsbygden och effektiviseringen av jordbruket innebar att antalet anställda inom lantbruket minskade. Ett ökat behov av agronomer kunde därför inte förväntas, snarare tvärtom. Det var därför nödvändigt att finna nya möjligheter. Den kanske viktigaste vägen skulle komma att bli forskningsbanan. Forskningen (specialiseringen) som karriärväg var dock långtifrån okontroversiell. Specialiseringen riskerade att hota agronomprofessionen, den långtgående splittring och specialisering som vetenskaplig forskning krävde riskerade att slå sönder den gemensamma utbildningsbasen.

Vad berodde denna polarisering på och varför blev debatten så hätsk? För det första uppstår ofta spänningar när etablerade normer, hävdvunna ideal och traditioner utmanas av en ny giv. En motsvarande våldsamt debatt föregick till exempel Teknologiska Institutets akademisering under 1800-talets senare hälft.²²⁹ I likhet med Teknologiska Institutet (sedermera KTH) etablerades Lantbrukshögskolan i spänningsfältet mellan två motstridande ideal – det teoretiska och det praktiska – och i Lantbrukshögskolans fall representerades dessa av akademien respektive lantbruket. Men därutöver tangerade debatten en mycket större fråga, där positionerna var lika starkt polariserade, nämligen frågan om det framtida svenska jordbrukets inriktning. I denna politiska stridsfråga stod två jordbruksideal mot varandra. Det ena omhuldade bonden och dess förespråkare menade att så många som möjligt skulle ha möjlighet att bruka jorden. Detta ideal var djupt rotat och hade många försvarare. Mot denna traditionella syn på jordbrukets roll i samhället reagerade de som förespråkade en modernisering (industrialisering) av jordbruket. Man kan säga att resultatet i och med 1947 års jordbrukspolitiska beslut blev en kompromiss. Denna kompromiss kom att sätta ramarna för

²²⁸ Se diskussionen efter Viewegs föredrag.

²²⁹ Nils Runeby, *Teknikerna, vetenskapen och kulturen: Ingenjörundervisning och ingenjörorganisationer i 1870-talets Sverige* (Uppsala, 1976); Torstendahl, *Teknologins nytta*.

jordbrukets modernisering och kunskapsbehov, och därmed också för Lantbrukshögskolans, Skogshögskolans och Veterinärhögskolans verksamhet. Framväxten och resultatet av denna kompromiss är föremål för kapitel 5.

En annan sannolik orsak till det utbredda motståndet från avnämarna tangerar resonemangen som kommer att föras i nästa kapitel. Inom tillverkningsindustrin motiverades forskningssatsningar med att de skulle leda till ökad produktion. Denna linjära modell av sambandet mellan vetenskap och industriell nytta kunde inte oproblematiskt tillämpas på jordbruket på grund av det jordbrukspolitiska ramverket som sade att produktionen inte kunde ökas över en viss gräns (självförsörjningsgraden). En vetenskapsbaserad modernisering av jordbruket skulle kunna effektivisera jordbruket, men det skulle givet produktionstaket leda till ett minskat arbetskraftsbehov och det var inte politiskt önskvärt.

Varför var striden om agronomutbildningens innehåll och vad och vem som ska lära ut så viktig? Ur professionsteoretisk synpunkt handlar det om att akademiska forskare och lärare konstituerar ”nyckelprofessionen” i det att de utbildar andra professioner; akademiska forskare och lärare kontrollerar källan till professionell legitimering, det vill säga produktionen och förmedlingen av kunskap.²³⁰

²³⁰ Rothblatt, ”The Writing of University History at the End of Another Century”, 155f.

3. Forskningsråden och den fria forskningen

Under det tidiga 1940-talet tog statsmakterna ett antal initiativ som syftade till att knyta forskningen till och styra den i riktning mot reformeringen av lantbruket i vid mening. Det enskilt viktigaste initiativet var inrättandet av Jordbrukets forskningsråd 1945. Andra uttryck för denna strävan var inrättandet Statens forskningskommitté för lantmannabyggnader 1943 och Jordbrukstekniska institutet 1945, nybildningar som jag berört i kapitel 1. Tillkomsten av Jordbrukstekniska institutet var ett resultat av 1942 års jordbrukskommittés arbete, vars arbete jag uppmärksammar i kapitel 5. I detta avsnitt fokuserar jag dock på den principiellt viktiga tillkomsten av ett forskningsråd på jordbrukets område. För att förstå dess tillkomst måste vi ta omvägen över industrins tidiga lobbying för teknisk forskning.

De första stegen mot att se forskning som en resurs togs från industrins sida. Under 1920- och 30-talen började en grupp forskare och vetenskapsmän med nära anknytning till industrin samt industrialister med anknytning till forskning och vetenskap – vi kan med ett gemensamt begrepp kalla dem forskningsindustrialister – allt tydligare argumentera för statliga satsningar på forskning och utbildning, främst teknisk och naturvetenskaplig sådan, till gagn för industrin.²³¹ Sedan 1890-talet hade staten antagit en alltmer interventionistisk hållning i samhällslivet. Denna samhällsideologiska förändring var inte knuten till en specifik politisk ideologi. Den tog närmast formen av en överideologi. Industrin motarbetade inte detta, då man menade att åtgärderna låg i industrins intresse.²³² Som vi ska se gick dessa forskningsindustrialister i bräschen för den tekniskt-vetenskapliga forskningens reformering och deras agerande kom att bli mönsterbildande för 1940-talets forskningspolitik.

Under 1940-talets första år började det fragmenterade forskningssystem som beskrivits i det första kapitlet att uppfattas som ett allt svårare problem och som ett direkt hinder för bedrivandet av effektiv forskning. Ledande företrädare för forskningen på det lantbruksvetenskapliga området uttryckte en oro för att splittringen, de oklara gränsdragningarna och den bristande samordningen skulle leda till

²³¹ Se fr.a. Thorsten Nybom, *Kunskap, politik, samhälle: Essäer om kunskapssyn, universitet och forskningspolitik 1900–2000* (Hargshamn, 1997), 20–34.

²³² Sigfrid Edström och Gösta Malm är exempel på forskningsindustrialister. En vetenskapsman med industrianknytning var kemisten Theodor (The) Svedberg som bl.a. publicerade essäsamlingen *Forskning och industri* (1918). Björck, *Staten, Chalmers och vetenskapen*, 217–240, särskilt 222. Rolf Torstendahl, *Bureaucratisation in Northwestern Europe, 1880–1985: Domination and Governance* (London, 1991), 79–123. Under 1930-talet blev det dock allt tydligare för industrin att den tilltagande statsinterventionismen riskerade att leda till socialism. Det blev därför viktigt för industrins företrädare att agera aktivt, att presentera en plan för den industriella utvecklingen, att industrins män tog ledningen. En nyordning sågs som ofrånkomlig. Se citat från SCA:s vd Torsten Hérnod i Niklas Stenlås, *Den inre kretsen: Den svenska ekonomiska elitens inflytande över partipolitik och opinionsbildning 1940–1949* (Uppsala, 1998), 73.

”dubbelarbete” och ineffektivitet. De ville att forskningen skulle ”ordnas” så som den tekniskt-vetenskapliga forskningen just var på väg att ordnas.

Utredningen rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande, den så kallade malmska kommittén, blev inte bara en förebild för ordnandet av forskningen på jordbrukets område. Dess viktigaste resultat var inrättande av Tekniska forskningsrådet (TFR) 1942. TFR blev det första forskningsstrategiska topporganet och kom som sådant att få en paradigmatiske betydelse för etableringen av den moderna forskningsrådsorganisationen i Sverige. Inom loppet av två år presenterade den malmska kommittén inte mindre än sex betänkanden:

- Den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande och främjande och statens medverkan därtill (SOU 1942:6)
- Den tekniskt-vetenskapliga forskningen på byggnadsområdet (SOU 1942:7)
- Skogsproduktionsforskningens ordnande (SOU 1942:12)
- Textilforskningens ordnande (SOU 1943:11)
- Järn- och metallforskningens ordnande (SOU 1943:16)
- Den geotekniska forskningens ordnande (SOU 1943:22)

Som kommer att framgå är det rimligt att se utredningen rörande inrättandet av ett jordbrukstekniskt forskningsråd närmast som ett led i den malmska kommitténs arbete.

Tillsättandet av den malmska kommittén hade föregåtts av ett intensivt lobby- och propagandarbete från i första hand Svenska Teknologföreningen (TF), Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA) och Industriförbundet (IF). Dessa organisationer menade att det var statens och näringslivets gemensamma ansvar att den tekniska högre utbildningen och forskningen reformerades. Som forsknings-industrialisten Gösta Malm kom att uttrycka det: ”Och då måste även staten göra en insats.”²³³ I sin plädering hänvisade man ”självklart” till den direkta industriella nyttoaspekten och därmed av avhängiga samhällsekonomiska vinster påpekar historikern Thorsten Nybom. Men det ekonomiska argumentet var inte centralt. Enligt Nybom uppfattades en väsentligt förbättrad samordning och övergripande styrning av forskningsresurserna och en genomgripande intern organisatorisk förnyelse som det allt överskuggande behovet.²³⁴ Mot 1930-talets slut växte sig ytterligare ett argument föga överraskande starkt: det nationella. Sverige skulle bli mer eller mindre självförsörjande i fråga om tekniskt och industriellt forsknings- och utvecklingsarbete. Som vi ska se begränsade sig autarkisträvandena inte bara till det industriella. Det nationella handlade dock inte enbart om att bli självförsörjande utan också framstående; det gällde att hävda sig i ”nationernas krets”.²³⁵

På förslag av Rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap inrättades Forskningens beredskapsorganisation (FBO) vid utgången av 1939. FBO organiserades som en underavdelning inom IVA. Till ordförande för FBO utsågs Gösta Malm.²³⁶ Den malmska kommittén tillsattes av

²³³ För citat, se Hans Weinberger, *Nätverksentreprenören: En historia om teknisk forskning och industriellt utvecklingsarbete från den Malmska utredningen till Styrelsen för teknisk utveckling* (Stockholm, 1997), 96.

²³⁴ Nybom, *Kunskap, politik, samhälle*, 42ff.

²³⁵ *Utredning rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande: I, Allmänna uppgifter angående den tekniskt-vetenskapliga forskningsverksamhetens nuvarande läge m.m.: Allmänna synpunkter rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningen: Erforderliga åtgärder för den tekniskt-vetenskapliga forskningens främjande och statens medverkan därvid*, SOU 1942:6 (Stockholm, 1942), 102–104.

²³⁶ W[aloddi] Weibull, ”Forskningens beredskapsorganisation”, i *Forskningens beredskapsorganisation vid Ingenjörsvetenskapsakademien* (Stockholm, 1939), 4–6; Edy Velander, ”Forskningens beredskapsorganisationens (FBO) syften och arbetssätt”, i *Göteborgsmötet 1940: Föredrag, meddelanden och diskussionsinlägg vid FBO-mötet i Göteborg den 15–16 november 1940* (Stockholm, 1941), 4–5. Se även Halvard Liander, ”Forskningens årtionde: IVA 1930–39”, i *Ingenjörsvetenskapsakademien 1919–1969* (Stockholm, 1970), 13–17; Gregory

Handelsdepartementet och fick, som dess namn antydde, Gösta Malm till ordförande. Malm hade under 1920-talet varit såväl handelsminister som socialminister. Han hade varit vd för Skanska cementgjuteriet (nuvarande Skanska) och generaldirektör Vattenfallsstyrelsen 1928–1938. Sedan 1933 var Malm ordförande för KTH:s styrelse och han hade även varit preses för IVA 1932–1935. Malm framstår som klippt och skuren för beteckningen forskningsindustrialist. Beträffande den malmska kommittén har idéhistorikern Henrik Björck ingående redogjort för dess utredningsarbete. Historikern Thorsten Nybom har i sin tur analyserat dess vetenskapsideologi.²³⁷ Utredningen är principiellt intressant för att den blev institutionellt och vetenskapsideologiskt formerande, och en närmare redogörelse för dess generella resonemang om den tekniskt-vetenskapliga forskningens karaktär, uppgifter och samhällsroll är därför på sin plats. Utredningen fastslog forskningens centrala roll för den samhällsekonomiska utvecklingen:

Den tekniskt-vetenskapliga forskningen har numera erhållit en så dominerande betydelse för det moderna samhällets näringsliv, att varje näringsgren för sin utveckling är beroende av forskningen inom sitt område. [...] Den grundläggande forskningens ekonomiska betydelse ligger huvudsakligen i, att den ger det underlag, från vilket tillämpningsforskningen utgår och arbetar fram sina resultat. Utan grundforskning når tillämpningsforskningen ganska snart gränserna för sina utvecklingsmöjligheter. [...] Man torde vara berättigad till påståendet, att den höjning av levnadsstandarden, som med undantag för vissa krigsår kontinuerligt pågått, till väsentlig del är en produkt av forskningen och att det kräves ständigt nya forskningsinsatser för att hävda vårt lands ställning i nationernas krets.²³⁸

Utredningen konstaterade följdriktigt att den tekniskt-vetenskapliga forskningen ”i dess egenskap av oundgänglig förutsättning för ett högt utvecklat näringsliv” bör betraktas som en ”viktig samhällsfunktion”. Den fortsatte med att fastslå att staten hade ett ansvar:

Ehuru det framdeles liksom hittills i främsta rummet tillkommer det enskilda näringslivets egna organ att bedriva och bekosta den tekniskt-vetenskapliga forskningen, måste det med hänvisning till det anförda vara uppenbart, att staten har ett viktigt intresse att bevaka och betydelsefulla uppgifter att fylla i denna fråga.²³⁹

Utredningen pekade ut fyra huvuduppgifter för statsmakterna:

- att avhjälpa bristen på forskarutbildad personal;
- att säkerställa en tillräcklig bredd inom forskningen;
- att svara för den långsiktiga basfinansieringen;
- att ansvara för den övergripande samordningen och styrningen av forskningen.

Utredningen koncentrerade sig på den sistnämnda punkten. Den konstaterade att forskningens finansiering och genomförande var uppsplittrat på nästintill alla fackdepartement och därtill en mängd centrala verk och myndigheter. Lösningen utredningen pläderade för var att dels samla det politiska ansvaret för den tekniskt-vetenskapliga forskningen till ett departement (företrädelsevis

Ljungberg, ”Krig och fred: IVA under 1940-talet”, i *ibid.*, 18–26. För Rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap, se Olle Månsson, *Industriell beredskap: Om ekonomisk försvarsplanering inför andra världskriget* (Stockholm, 1976).

²³⁷ Henrik Björck, *Staten, Chalmers och vetenskapen: Forskningspolitisk formering och sociala ingenjörer under Sveriges politiska industrialisering 1890–1945* (Nora, 2004), 429–455; Nybom, *Kunskap, politik, samhälle*, 46–52.

²³⁸ Citerat efter Nybom, *Kunskap, politik, samhälle*, 47.

²³⁹ *Ibid.*

Handelsdepartementet som ju ansvarade för näringslivsfrågor), dels inrätta ett statligt centralorgan för samordningen och effektiviseringen av den tekniskt-vetenskapliga forskningen, nämligen ett fristående statligt forskningsråd för tekniskt-vetenskaplig forskning.²⁴⁰

Den malmska kommittén, argumenterar teknikhistorikern Hans Weinberger, stod för en linjär syn på relationen mellan forskning och samhällsutveckling. Satsningar på grundläggande vetenskap ledde till teknisk utveckling, vilket i sin tur var en grundförutsättning för industrins växt. Och industriell utveckling resulterade i samhällsekonomisk utveckling. I ett snävare perspektiv innebar den linjära modellen att grundforskning blev en förutsättning för tillämpningsforskning.²⁴¹

Nybom menar att med inrättandet av TFR, och Statens kommitté för byggnadsforskning (SKBF) som tillkom parallellt, hade den ”moderna sektorsforskningen” sett dagens ljus, även om den skulle etableras som generell forskningspolitisk doktrin först vid 1970-takets början. (Sitt tydligaste uttryck fick denna vetenskapsideologiska yttring i etableringen av Försvarets forskningsanstalt, FOA, 1945.)²⁴² I TFR:s och SKBF:s kölvatten inrättades i rask takt en rad forskningsråd för grundforskning och sektorsforskning: Medicinska forskningsrådet (MFR) 1945, Naturvetenskapliga forskningsrådet (NFR) 1945, Jordbrukets forskningsråd (JFR) 1945, Samhällsvetenskapliga forskningsrådet (SFR) 1948 och Trafiksäkerhetsrådet (1949). Därtill ska läggas etableringen av de rådliknande organisationerna Atomkommittén (sedermera Rådet för atomforskning) 1945 och Matematikmaskinnämnden (MMN) 1948. Även om flera av de efterföljande forskningsråden, främst de grundforskningsorienterade, representerade en annan forskningsideologi än den malmska kommittén stod för, är det rimligt att betrakta inrättandet av TFR (och SKBF) som paradigmiskt. Det var det första steget i riktning mot den moderna forskningsrådsorganisationen.

Företrädare för andra forsknings- och vetenskapsområden tog intryck av den malmska kommitténs arbete och särskilt dess betänkande rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande. Efter en veritabel lobbykampanj ledd av professorn i fysiologi vid Lunds universitet Georg Kahlson tillsatte samlingsregeringens ecklesiastikminister Gösta Bagge i november 1943 en utredning rörande organisatoriska åtgärder för den medicinska forskningens främjande. Utredningen ledde till inrättandet av MFR drygt två år senare. I slutet av 1943 hade Bagge även tillsatt en utredning angående inrättandet av ett social-vetenskapligt forskningsråd, den så kallade heckscherska kommittén.²⁴³

Den malmska kommitténs arbete fick även representanter för forskningen inom lantbrukets område att agera. Lantbrukshögskolan tog det första initiativet. På uppdrag av Rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap hade som tidigare nämnts Forskningens beredskapsorganisation (FBO) inrättats vid

²⁴⁰ Ibid., 47–48. Problemet med bristande samordning med dubbelarbete, ineffektivitet och bristande enhetlighet som närmast oundviklig följd återkom även i betänkandet *Avseende förslag till åtgärder för främjande av den tekniskt-vetenskapliga forskningen på byggnadsområdet*, SOU 1942:7 (Stockholm, 1942). Nybom, *Kunskap, politik, samhälle*, 53ff. Här identifierades också en generell eftersläpning som förklarades av bristande samordning, heterogenitet och ren okunnighet. Vidare pekades en dålig kontakt mellan vetenskap och praktik ut.

²⁴¹ Weinberger, *Nätverksentreprenören*, 2–3. För en kritisk diskussion av den s.k. linjära modellen, se meningsutbytet mellan David Edgerton och David Hounshell om den linjära modellen i *The Science-industry Nexus*. Edgerton, ”’The Linear Model’ Did Not Exist”; David A. Hounshell, ”Industrial Research: Commentary”, i *The Science-industry Nexus*, 59–65. En bra sammanfattning av den kritiska diskussionen om den linjära modellen ges av Ingemar Pettersson, *Handslaget: Svensk industriell forskningspolitik 1940–1980* (Stockholm, 2012).

²⁴² Nybom, *Kunskap, politik, samhälle*, 60–63.

²⁴³ Den heckscherska kommittén ledde dock inte till ett samhällsvetenskapligt forskningsråd. Det var den efterföljande Socialvetenskapliga forskningskommittén som den socialdemokratiska ecklesiastikministern Tage Erlander tillsatt hösten 1945 som skulle leda till Samhällsvetenskapliga forskningsrådet inrättande 1948. Nybom, *Kunskap, politik, samhälle*, 83–98.

IVA. Forskningen inom lantbruket uppmärksammades inte inledningsvis av FBO, men med tiden bereddes den desto mer plats. Den 15–16 juni 1942 ägnade FBO under Gösta Malms ordförandeskap en konferens för jordbruksforskningen, det så kallade Skånemötet, och den 17 november 1942 organiserade FBO en mikrobiologidag med Ragnar Nilsson som inledningstalare.²⁴⁴ Vidare hade Lantbrukshögskolan utrett bildandet av en beredskapsorganisation inom jordbruksforskningen. Detta arbete ledde till att företrädare för de centrala institutionerna inom den naturvetenskapligt inriktade lantbruksforskningen den 19 maj 1942 sammanträdde i ett av Jordbruksdepartementets mötesrum. Bland mötesdeltagarna återfanns professorn och föreståndaren för Statens institut för folkhälsan Ernst Abramson, professorn och rektorn för Lantbrukshögskolan Herman Flodkvist, filosofie licentiaten och förädlingsledaren vid Weibullsholms växtförädlingsanstalt Olov Gelin, agronomen och statsgeologen vid Sveriges geologiska undersökning Simon Johansson, professorn och prorektorn vid Lantbrukshögskolan Henrik Lundegårdh, föreståndaren för Statens trädgårdsförsök Fredrik Nilsson, professorn och föreståndaren för Statens mejeriförsök i Alnarp Birger Platon, filosofie licentiaten och föreståndaren för Svenska vall- och mosskulturforeningen Gerhard Rappe, professorn och föreståndaren för Statens centrala frökontrollanstalt Hernfrid Witte samt professorn och föreståndaren för Sveriges utsädesförening i Svalöv Åke Åkerman. Syftet med mötet på Jordbruksdepartementet var att enas om en skrivelse till Kungl. Maj:t med en begäran om att ett forskningsråd på jordbrukets område skulle inrättas. Mötet uppdrog åt Herman Flodkvist och Henrik Lundegårdh, rektor respektive prorektor vid Lantbrukshögskolan, att författa skrivelsen.²⁴⁵

I skrivelsen till Kungl. Maj:t, daterad den 9 juni 1942, föreslog Flodkvist och Lundegårdh inrättandet av ett "jordbruksvetenskapligt råd". Författarna menade att jordbruket genom jordbruksforskningen nått betydande ekonomiska framgångar. Forskningsuppgifterna var dock stora och mångskiftande och forskningen på området var uppsplittrad på ett tiotal statsfinansierade forskningsinstitutioner. Detta hade gjort det svårt för den enskilde forskaren att skapa sig en överblick och att etablera kontakter. Genom inrättandet av ett organ för samverkan och samordning inom den jordbruksvetenskapliga forskningen, argumenterade Flodkvist och Lundegårdh, skulle "rena dubbelarbeten" kunna undvikas och landets befintliga institutions- och laboratorieresurser utnyttjas mer effektivt. Även om de medgav att en alltför stark centralisering var av "icke enbart gagnande", blev det rådande säkerhetspolitiska läget för dem ett viktigt argument till en centralisering av jordbruksforskningen:

Bristen på ett sådant organ gör sig kanske särskilt gällande i kritiska tider som de nu rådande, då alla krafter måste anspännas för att uppnå högsta effektivitet av jordbruksforskningen.²⁴⁶

Drygt ett år senare, den 13 oktober 1943, lade även Sveriges lantbruksförbund (SL), före detta Sveriges allmänna lantbrukssällskap (SAL), den svenska jordbrukskooperationens centrala organisation, fram ett förslag om inrättandet av "ett jordbrukets forskningsråd". SL uppfattade att det svenska jordbrukets framtid i väsentlig grad var beroende av möjligheten att uppnå en teknisk och ekonomisk standard i nivå med övriga näringsgrenars. För detta krävdes en "genomgripande tekniskt-ekonomisk rationalisering av själva jordbruksproduktionen, dels ock ett samtidigt rationaliserat och förbättrat tillvaratagande av lantbrukets råvaruproduktion". SL menade att behovet av forskning på dessa områden var "oerhört", och att det borde vara en uppgift "gemensam för jordbruket, industrien

²⁴⁴ *Skånemötet 1942: Föredrag, meddelanden och diskussionsinlägg vid FBO-mötet i Malmö den 15–16 juni 1942* (Stockholm, 1942); Ragnar Nilsson, "Mikrobiologisk forskning i näringslivets tjänst", i *Mikrobiologidagen 17 november 1942: Föredrag och diskussionsinlägg vid en konferens i Stockholm om mikrobiologisk forskning i näringslivets tjänst* (Stockholm, 1942), 3–14.

²⁴⁵ Se Riksarkivet, Utredningen rörande inrättandet av ett jordbrukstekniskt forskningsråd, vol. 1. Se även *Jordbrukets forskningsråd under 10 år: Verksamheten 1945–1955* (Stockholm, 1960), 9.

²⁴⁶ *Betänkande med förslag till inrättande av ett forskningsråd på jordbrukets område*, 70.

och det allmänna att skapa gynnsammast möjliga betingelser för en allsidig forskningsverksamhet på dessa områden”. Lantbruksförbundet argumenterade för ”tillskapandet av ett särskilt centralt organ, ett jordbrukets forskningsråd, med i stort sett samma uppgifter på dessa områden [teknisk tillämpningsforskning i fråga om skogs- och jordbruk med binäringar], som det redan inrättade tekniskt-vetenskapliga forskningsrådet har på övriga forskningsområden”. Förbundet underströk det nära släktskapet med den industriella forskningen: ”Ett centralt jordbrukets forskningsråd bör givetvis stå i intim kontakt med det redan inrättade tekniskt-vetenskapliga forskningsrådet och i samverkan med detta söka lösa problem, som beröra de båda centralorganen gemensamt.” SL:s förslag var betydligt mer långtgående än Flodkvists och Lundegårdhs. Förbundet föreslog att möjligheten att centralisera ”nu bedriven forskning” såväl som möjligheten att förlägga ny forskning till en central forskningsorganisation skulle utredas.²⁴⁷ På två viktiga punkter skiljde det sig: 1) centralisering, 2) betoningen av industriell forskning. Flodkvists och Lundegårdhs var mer säkerhetspolitisk betingat.

De båda skrivelserna ledde till att jordbruksministern i samlingsregeringen, bondeförbundaren Axel Pehrsson-Bramstorp, den 14 januari 1944 tillsatte en utredning rörande inrättandet av ett jordbrukstekniskt forskningsråd. Valet av bestämningen ”jordbrukstekniskt” till förfång för ”jordbruksvetenskapligt” var inte oväsentligt. En bidragande orsak till att Pehrsson-Bramstorp uppmärksammade skrivelserna var givetvis att ett antal forskningsråd redan inrättats (Statens uppfinnarnämnd, Statens tekniska forskningsråd och Statens kommitté för byggnadsforskning) eller var på väg att inrättas (råden för medicinsk forskning och social-vetenskaplig forskning var under utredning). I utredningsdirektiven angav Pehrsson-Bramstorp att en av huvuduppgifterna för det föreslagna forskningsrådet borde bli att samordna forskningsarbetena inom jordbruksnäringen och skogsbruket så att ”onödigt dubbelarbete undviks”. Utredningen fick även i uppgift att undersöka om det föreslagna rådet även borde erhålla särskilda anslagsmedel ”för den tekniska jordbruksforskningens understödjande” eller om rådet endast borde fungera som förslagsställande organ. Av stor vikt var även att en ”klar gräns” drogs upp mellan TFR och det föreslagna forskningsrådet och i den mån en gräns inte kunde dras upp borde riktlinjer för samarbete mellan de två forskningsråden fastställas. Pehrsson-Bramstorp angav därför i direktiven att samarbete borde upprätthållas med utredningen rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningen.²⁴⁸

Pehrsson-Bramstorp utsåg Gösta Malm till ordförande. Bland de övriga tio utredningsmännen återfanns överingenjören vid Svenska Jästfabriks AB Henry Brahmer, professorn vid Veterinärhögskolan Karl Eriksson, filosofie doktorn vid Sveriges slakteriförbunds laboratorieavdelning Hugo Fredholm, professorn och rektorn vid Lantbrukshögskolan Ragnar Nilsson, föreståndaren för Statens trädgårdsförsök Fredrik Nilsson, bondeförbundaren och ledamoten av riksdagens andra kammare Sam. B. Norup, dåvarande överassistenten för Statens skogsförsöksanstalt Manfred Näslund, godsägaren Nils Sahlström, agronomen och SL:s vd Einar Sjögren samt professorn och föreståndaren för Sveriges utsädesförening i Svalöv Åke Åkerman. Till sekreterare utsågs sedermera förste assistenten vid jordbruksförsöksanstalten I[var] H[erman] Bachér.²⁴⁹

Att Pehrsson-Bramstorp utsåg Gösta Malm till utredningens ordförande underströk betoningen av det jordbrukstekniska och det industriella framför det jordbruksvetenskapliga. Gösta Malm hade inte någon sakkunskap i jordbruksfrågor. Han var inte heller akademiker. Däremot hade Malm som tidigare nämnts varit handelsminister. Framförallt var han industrialist. I tillägg hade han, som han själv uttryckte det, blivit ”tränad på organiserade av forskning”. I och med att Malm utsågs till ordförande kom utredningsarbetet att modelleras på utredningen rörande den tekniskt-vetenskapliga

²⁴⁷ *Betänkande med förslag till inrättande av ett forskningsråd på jordbrukets område*, 70–71.

²⁴⁸ *Ibid.*, 7–8.

²⁴⁹ *Ibid.*

forskningens ordnande. Malm använde sig av samma arbetsprogram och vid utredningens första möte den 23 februari 1944 föredrog Malm delar av nyckelbetänkandet *Den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande och främjande och statens medverkan därtill* (SOU 1942:6).²⁵⁰ Därmed var den vetenskapsideologiska grunden för jordbruksforskningens ordnande i stora delar redan lagd.

En viktig anledning att Pehrsson-Bramstorp såg den malmska kommittén som mönsterbildande var den ämnes- och näringsmässiga närheten. Skiljelinjen mellan de tekniskt-vetenskapliga industrierna och lantbruket omförhandlades kontinuerligt i takt med industrialiseringen av skogs- och jordbruk. Den malmska kommittén hade till exempel utrett skogsproduktionsforskningens ordnande och den hade också uppmärksammat livsmedelsindustrin.²⁵¹ I sitt betänkande om den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande hade den pekat ut teknisk tillämpningsforskning i fråga om skogs- och jordbruk med binärningar som ett viktigt ”gränsområde”, och den hade där understrukit det nära sambandet näringsgrenarna emellan.²⁵² Det var denna närhet som Pehrsson-Bramstorp tog fasta på när han i direktiven fastslog att det var inrättandet av ett jordbrukstekniskt forskningsråd som skulle utredas.

Utredningen rörande inrättandet av ett jordbrukstekniskt forskningsråd arbetade snabbt och redan ett halvår efter sitt första möte kunde de sakkunniga presentera sitt betänkande. Deras argumentation var påfallande nytto- och näringslivsorienterad. De fastslog att ”den ekonomiska nyttan av jordbruksforskningen är av sådan storleksordning, att vårt land icke kan undvara en väl ordnad, effektivt arbetande forskning”. Men näringslivet skulle i sin tur tjäna ett högre syfte, att hävda Sveriges konkurrenskraft och förmåga till självförsörjning på jordbruksområdet. Med hänvisning till den malmska kommittén som framhållit ”nödvändigheten för vårt lands industri att kunna falla tillbaka på inhemsk tekniskt-vetenskaplig forskning”, konstaterade de sakkunniga att detta gällde ”i minst lika hög grad för jordbruket och skogsbruket, då utländska forskningsresultat [...] som regel ej utan vidare äga giltighet under i Sverige rådande förhållanden”.²⁵³

Det är därför inte överraskande att utredningen organiserade forskningen efter näringsområden snarare än vetenskapsområden. De sakkunniga menade att jordbruksforskningen tagen ”i dess vidaste bemärkelse” sönderföll i fem forskningsområden:

1. Egentlig jordbruksforskning
2. Trädgårdsforskning
3. Skogsforskning
4. Forskning på fiskets och jaktens områden
5. Forskning inom vissa delar av livsmedelsproduktionen (vilken ligger på gränsen till teknisk-industriell verksamhet).

Den egentliga jordbruksforskningen innefattade det vetenskapliga studiet av jordens brukning, växtodling, växtskydd, växtförädling, husdjursskötsel, jordbruksteknik, jordbruksekonomi och arbetsstudier inom jordbruket. Som egentlig jordbruksforskning inbegrep de sakkunniga även den veterinärvetenskapliga forskningen. De menade vidare att trädgårdsforskningen mycket väl kunde betraktas som en del av den egentliga jordbruksforskningen, men eftersom trädgårdsskötseln i stor utsträckning utvecklats till en egen näring var det berättigat att behandla den separat. De sakkunniga

²⁵⁰ Utredningen rörande inrättandet av ett jordbrukstekniskt forskningsråd, vol. 1. Gösta Malm, *I min krafts dagar* (Stockholm, 1963), 244–246. Tack till Karl Bruno för referenser.

²⁵¹ Se *Utredning rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande: III, Förslag till åtgärder för skogsproduktforskningens ordnande*, SOU 1942:12 (Stockholm, 1942).

²⁵² *Utredning rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande: I*, 8, 87–95.

²⁵³ *Betänkande med förslag till inrättande av ett forskningsråd på jordbrukets område*, 57.

uppfattade skogsforskningen som ett väl avgränsat område som behandlade dels skogsproduktiva problem, dels skogsteknologiska problem. De sakkunniga påpekade dock att det var ett forskningsområde ”utan närmare anknytning till målforskningen på jordbrukets område”, och de kom inte heller att inkludera området i det föreslagna rådets uppgifter. Orsaken var att skogsforskningen reformerats i och med 1936 års skogsutredning och den efterföljande utvidgningen och omdaning av Statens skogsförsöksanstalt till Statens skogsforskningsinstitut. Denna utsortering av skogsforskningen från det blivande forskningsrådets avnämning innebar att det skulle komma att prioritera jordbruk. Att fiske och jakt behandlades separat hade att göra med deras roll som traditionella binärningar till jord- och skogsbruk. De sakkunniga ägnade dock inte forskningen på detta område någon större uppmärksamhet. Beträffande livsmedelsforskningen, slutligen, menade de sakkunniga att problemen den hade att lösa primärt var av teknisk och näringshygienisk natur. Livsmedelsforskningen var dock av stort intresse för jordbruket eftersom livsmedelsindustrins råvaror ju huvudsakligen utgjordes av jordbruks- och trädgårdsprodukter.²⁵⁴

Det är värt att notera att livsmedelsforskningen inte entydigt inrangerades under vare sig TFR:s eller det tänkta jordbrukstekniska forskningsrådets jurisdiktion. Under de kommande decennierna skulle en dragkamp föras mellan jordbruk och industri om den livsmedelstekniska forskningens tillhörighet.²⁵⁵

På det lanthushållningsvetenskapliga området gjorde man traditionellt åtskillnad på forskning (verksamhet som arbetade med laboratorieexperiment och andra ”vedertagna vetenskapliga metoder”) och försök (verksamhet som huvudsakligen byggde på fält- och djurförsök). De sakkunniga menade dock att det inte fanns någon anledning att upprätthålla denna distinktion och valde istället att genomgående tala om forskning.²⁵⁶

Däremot skiljde de sakkunniga, i likhet med den malmska kommittén, på ”målforskning” och ”grundforskning”. Beträffande den på praktiska frågor inriktade målforskningen, underströk de: ”Det torde väl knappast behöva påpekas, att dessa resultat icke skulle varit möjliga att uppnå, om ej målforskningen kunnat falla tillbaka på arbeten, som utförts av *den grundläggande naturvetenskapliga forskningen* inom i första hand kemiens, fysikens, botanikens, mikrobiologiens, djur- och växtfysiologiens samt genetikens områden.”²⁵⁷

De sakkunniga utgick från de forskningsideologiska principer som knätsats av den malmska kommittén och sammanfattade dem sålunda: ”Om det är fråga om fri forskning, som kan ombesörjas med en högskoleinstitutions begränsade resurser, bör man vid nyorganisation lägga forskningen helt inom högskolans ram. Om forskningsverksamheten däremot kräver en större apparat och i synnerhet om den är i behov av intim kontakt med näringslivet och därmed även av möjligheten till självständigt handlande, bör den organiseras som ett självständigt institut underställt en särskild styrelse eller, om förhållandena i övrigt göra ett sådant arrangemang lämpligt, samma styrelse som vederbörande högskola.”²⁵⁸ De sakkunniga pekade på att inrättandet av Träforskningsinstitutet och Textilforskningsinstitutet – vilka var ett resultat av den malmska kommitténs betänkanden om skogsproduktionens och textiltillverkningens ordnande – var en direkt följd av detta principiella synsätt.

²⁵⁴ Ibid., 10–11, 56.

²⁵⁵ Se Pettersson, ”Mejeriforskningens separering”.

²⁵⁶ *Betänkande med förslag till inrättande av ett forskningsråd på jordbrukets område*, 11.

²⁵⁷ Ibid., 57.

²⁵⁸ Ibid., 48.

Samtidigt underströk de att dessa principer inte utan vidare kunde tillämpas på jordbruksforskningen.²⁵⁹ Inom den industriella forskningen kunde man oftast skilja på grundforskning och målforskning (tillämpad forskning). Grundforskningen som först på lång sikt uppvisade ekonomisk lönsamhet var huvudsakligen en uppgift för högskolor och universitet, medan målforskningen som gav snabbare och påtagligare ekonomiska resultat hade "blivit jämförelsevis väl omhuldad av industrien". De statliga insatserna kunde därför huvudsakligen koncentreras till grundforskning. Jordbruksforskningen var dock av en annan natur än den industriella:

Inom jordbruksforskningen och likaså inom skogsforskningen sammanhånga i de allra flesta fall grundforskning och målforskning i en svårbrytbar kedja och de resultat, vilka ha värde för den praktiske jordbrukaren och skogsmannen, vinnas först efter åtskilliga års forsknings- och försöksverksamhet.

Det hade därför "fallit sig naturligt", menade de sakkunniga, "att staten i betydande utsträckning påtagit sig ansvaret för jordbruksforskningen i vårt land". Den svaga lönsamhet som jordbruket hade uppvisat under mellankrigstiden gjorde detta förhållande desto mer motiverat.²⁶⁰

De sakkunnigas förhoppning var dock att åtgärderna för att "höja jordbrukets tekniska och ekonomiska nivå" så småningom skulle leda till att denna näringsgren kom till "en fullt självständig ekonomisk ställning" och i samma grad som andra näringsgrenar skulle kunna göra "en skäligen insats i framstegsarbetet på det egna området". Det var således önskvärt att jordbrukets ekonomiska organisationer på lämpligt sätt kopplades in vid ordnandet av jordbruksforskningen och utvecklingen av forskningsapparaten.²⁶¹

Innebörden av de sakkunnigas resonemang var att grundforskning och målforskning på jordbrukets område (som i praktiken kom att likställas med forskning och försök) inte utan vidare kunde skiljas åt. Dessa var därför inte områden som per automatik borde eller kunde tas om hand av olika huvudmän. Snarare var det önskvärt att denna tudelning upphävdes, vilket i förlängningen innebar att de båda forskningsformerna borde kunna samlas under samma paraply med staten som huvudsaklig finansierare. Utredningen rörande inrättandet av ett jordbrukstekniskt forskningsråd presenterade därmed ett argument av central betydelse för de efterföljande decenniernas reformverksamhet, nämligen att eftersom det inte förelåg någon principiell skillnad mellan forskning och försök så borde de bägge verksamheterna också samordnas.

Därmed hade de sakkunniga närmast sig jordbruksforskningens knäckfråga: samordningsproblematiken. Med stöd i 1943 års statsrevisorer påpekade de att "jordbrukets hela forskningsorganisation" krävde en översyn i syfte att skapa en mera koncentrerad organisation med lägre administrationskostnader, minskat dubbelarbete och ökad effektivitet: "Den nuvarande organisationen har vuxit fram ur successivt framkomna initiativ och presenterar sig därför helt naturligt som en ganska stor samling självständiga organ." Det borde vara "självfallet", argumenterade de sakkunniga, att sammanföra forskningen till större organisatoriska enheter. Men, tillade de, man borde inte föra samman andra forskningsgrenar än de som "på ett naturligt sätt hör samman". I tillägg var det nödvändigt att beakta "en så svårberäknelig faktor som forskarementaliteten". Organisationen måste vara sådan att "forskaren kan arbeta under erforderligt mått av frihet. Hans arbete blir då mest effektivt." Samtidigt måste den se till att "forskningen är inriktad mot målet och att vederbörande

²⁵⁹ Detta och nedanstående påpekades första gången den malmska kommitténs betänkande om skogsproduktionsforskningens organisation (SOU 1942:12).

²⁶⁰ *Betänkande med förslag till inrättande av ett forskningsråd på jordbrukets område*, 58.

²⁶¹ *Ibid.*, 59.

forskare ej sväva ut i det blå”. Sammanfattningsvis konstaterade de sakkunniga att en översyn av jordbrukets hela forskningsorganisation var en ”svår och delikat arbetsuppgift, som kräver en djupgående inlevelse i varje enskilt organs uppgift och arbetssätt”.²⁶²

De sakkunniga menade att inrättandet av ett fristående statligt centralorgan, benämnt jordbrukets forskningsråd, var ett första steg mot en bättre samordning inom jordbruksforskningen. De föreslog att detta råd i stort skulle ha samma uppgifter inom jordbruksforskningens område som Tekniska forskningsrådet hade inom den tekniskt-vetenskapliga forskningens hägn.²⁶³

Även om de sakkunniga i betänkandet begränsade sig till det föreslagna forskningsrådet och dess arbetsuppgifter, torde det samtidigt vara uppenbart att de presenterade de vetenskapsideologiska grundvalarna och drog upp riktlinjerna för en mer långtgående reformering av den högre utbildningen och forskningen på lantbrukets område.

De sakkunniga presenterade sitt betänkande för jordbruksministern den 4 september 1944. Flera av de remissyttranden som följde på betänkandet var dock starkt kritiska. Att utredningen inte var okontroversiell hade framgått redan i samband med dess tillsättande. Hugo Osvald, professor i växtodlingslära vid Lantbrukshögskolan, hade till exempel menat att ett forskningsråd, om det fick för stora befogenheter, riskerade att inkräkta på den fria forskningen. Han hade ingenting emot mer resurser till forskningen, men de skulle fördelas av Kungl. Maj:t, inte av ett forskningsråd. Det var också i remissyttrandet från Lantbrukshögskolans lärarråd som den skarpaste kritiken mot utredningsförslaget framfördes. Kritiken gällde i synnerhet den syn på forskningens frihet som betänkandet representerade. Den kritiska hållningen framstår som något överraskande då ju Lantbrukshögskolans dåvarande rektor Herman Flodkvist och prorektor Henrik Lundegårdh hade hört till utredningens tillskyndare. Dessutom kom ju Herman Flodkvists efterträdare på rektorsposten, Ragnar Nilsson, att senare ingå som ledamot i utredningen. En viktig del av förklaringen är sannolikt de starka spänningar av politisk-ideologisk natur som förlamade högskolan under krigsåren och därefter.²⁶⁴

Även om utredningsmännen inledningsvis deklarerat att forskningen borde vara fri, uppfattade Lantbrukshögskolans lärarråd att de ”helt bortsett” från detta principuttalande vid utarbetandet av sitt förslag. Lärarrådet kunde inte godta att det föreslagna forskningsrådets arbetsuppgifter ”i främsta rummet skola bliva ett dirigerande och kontrollerande av forskningsverksamheten på jordbrukets område”, emedan det skulle komma att innebära ”ett allvarligt intrång på den fria forskningen”, något som inte skulle befördra de vetenskapliga problemens lösande. ”Den vetenskapliga forskningens impulser äro av helt annan art och berövar man forskningen dess frihet, kommer den att förtvina.” I sitt yttrande åberopade lärarrådet ett uttalande i den heckscherska utredningen om inrättandet av ett samhällsvetenskapligt forskningsråd (SOU 1944:19):

Rådet bör icke i någon form få sig tilldelat rollen av överledning för det vetenskapliga arbetet. Det fria initiativet får under inga förhållanden trängas tillbaka. Vetenskapsmännen måste vara helt oförhindrade att var för sig söka sig fram efter de riktlinjer, som synas dem riktiga och lämpliga. Rådets uppgifter måste sålunda begränsas till att vara ett hjälpinstitut för forskningen och för dem som i praktiken skola omsätta forskningens resultat.

²⁶² Ibid., 68–69.

²⁶³ Ibid., 73–75. De sakkunniga identifierade åtta uppgifter för rådet. De föreslog 15 ledamöter, varav 13 utsedda av Kungl. Maj:t, vilket innebar en stark statlig styrning. Ibid., 75–91.

²⁶⁴ Per Lundin, ”De samarbetsvilliga: Svensk-tyska agrarvetenskapliga nätverk under andra världskriget” (opublicerat manuskript).

Den heckscherska utredningen hade sitt namn efter ekonomihistorikern Eli Heckscher, utredningens ordförande och tillika en av de mer framträdande svenska liberalerna, och lärarrådets återopande av den heckscherska utredningens uttalande framstår närmast som en politisk markering. Lärarrådet kunde inte uppfatta utredningsförslaget som annat än att det var fråga om inrättandet ”av något slags överstyrelse på jordbrukets område”. Mer specifikt reagerade lärarrådet på att fördelningen av anslag inte fick överklagas samt på att kostnaderna för rådet (47 000 kr) inte stod i proportion för anslagen som skulle utdelas (100 000 kr). Lärarrådet beslutade att avstyrka utredningens förslag såvida inte en förnyad utredning antingen tog ett råd av den beskaffenhet som föreslagits av professorerna Flodkvist och Lundegårdh *eller* inrättandet av ett råd anknutet till Lantbruksakademien under övervägande.²⁶⁵

Det var dock inte ett enigt lärarråd som stod bakom remissyttrandet. I ett särskilt yttrande framhöll Ragnar Nilsson, högskolans rektor och ledamot i utredningen, att utredningen inte haft någon ambition att skapa ”någon överstyrelse”, och att det närmast handlade om en olycklig formulering i betänkandet.²⁶⁶

Till skillnad från Lantbrukshögskolans lärarråd ville Veterinärhögskolans lärarkollegium ”i princip på det livligaste instämma” att det förelåg ett behov av ett forskningsråd. Däremot var lärarkollegiet inte lika övertygat om nödvändigheten av en ”fullt fristående institution”. Ändamålet kunde ”lika väl och med mindre kostnader för statsverket” uppnås genom en ”viss utbyggnad av lantbruksakademiens organisation”. Kollegiet var dock inte enigt. Professorerna Axel Palmgren, Birger Carlström och Nils Lagerlöf befarade att ett forskningsråd som sorterades under Lantbruksakademien till delar inte skulle få en ”ändamålsenlig sammansättning”.²⁶⁷

Ett flertal andra remissinstanser, däribland styrelserna för Alnarps lantbruks-, mejeri- och trädgårdsinstitut och Weibullsholms växtförädlingsanstalt samt Lantbruksakademien yttrade en liknande kritik gentemot förslaget.²⁶⁸

Pehrsson-Bramstorp tog intryck av remissinstansernas kritik, och i regeringens proposition nr 62 till 1945 års riksdag angående inrättandet av ett forskningsråd på jordbrukets område m.m. avvek han från utredningens förslag om ett självständigt råd och förordade i enlighet med Lantbrukshögskolans och Veterinärhögskolans förslag att rådet istället inrangerades under Lantbruksakademien.²⁶⁹ Riksdagen biföll förslaget och rådet inrättades i juni 1945.

I sin slutliga utformning kom Jordbrukets forskningsråd att bestå av nio ledamöter. Av dessa utsåg regeringen fem, bland dem ordföranden, och Lantbruksakademien tre. Ständig ledamot och sekreterare i rådet var akademiens sekreterare. Första budgetåret hade Jordbrukets forskningsråd 100 000 kr till förfogande för forskningsanslag. Tio år senare, 1954/55, hade reservationsanslaget höjts till 350 000 kr. Beviljningsgraden för inkomna ansökningar var hög. Under rådets första tio verksamma år låg den i genomsnitt på 76 procent. Principen var att stödja många projekt med mindre anslag. Även om anslagen var små, var de ofta initierande och därför betydelsefulla för enskilda forskningsprojekt.²⁷⁰

²⁶⁵ Kungl. Maj:ts proposition nr 62, *Bihang till Riksdagens protokoll vid lagtima Riksdagen i Stockholm år 1945*, första samlingen, sjätte bandet (Stockholm, 1945), 24.

²⁶⁶ Ibid.

²⁶⁷ Ibid., 25.

²⁶⁸ Ibid. Se även Hushållningssällskapens förvaltningsutskotts och Lantbruksstyrelsens yttrande. ”Jordbrukets forskningsråd”, *Lantmannen* 28 (1944), 1151.

²⁶⁹ Kungl. Maj:ts proposition nr 62, *Bihang till Riksdagens protokoll vid lagtima Riksdagen i Stockholm år 1945*, första samlingen, sjätte bandet (Stockholm, 1945), 46–47.

²⁷⁰ *Jordbrukets forskningsråd under 10 år*, 14.

Summan som administrerades av rådet var dock blygsam. Som jämförelse kan nämnas att NFR som hade en miljon kr till förfogande under sitt första budgetår. De begränsade resurserna ledde inte till den reformering av jordbruksforskningen dess upphovsmän hoppats på. För dem blev resultatet av de tio första årens verksamhet något av en missräkning.²⁷¹

Sett i ett längre perspektiv var dock inrättandet av forskningsrådet en viktig forskningspolitisk innovation eftersom det bidrog till att etablera en uppfattning om att forskning är en samhällsangelägenhet och att det allmänna bör styra forskningen mot prioriterade områden. Som Henrik Björck påpekar innebar den malmska kommitténs förslag rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande en förstärkning av det högskoleexterna inflytandet i och med inrättandet av en rådsorganisation. Men samtidigt innebar det också en förstärkning av den fria, grundläggande forskningen eftersom merparten av medlen gick till universitet och högskolor som enligt principen om bodelning av grundforskning och målforskning hade att ta hand om den förra.²⁷² Beträffande jordbruksforskningen var inrättandet av ett råd inte lika självklart en förstärkning av den fria forskningen då inte samma bodelning gjordes för denna.

Med tiden ökade dock JFR:s tilldelning markant. Av samtliga forskningsråd var det TFR och JFR som hade den snabbaste ökningen av medel. Denna expansion skedde främst under 1970-talets första hälft (se nedanstående figurer).

För senare reformivrare såsom Lennart Hjelm var beroendet av Lantbruksakademien och sedermera Skogs- och lantbruksakademien problematiskt. De uppfattade akademiorganisationen som ett hinder för en ökad styrning; den var helt enkelt inte ”ändamålsenlig”.²⁷³ Samtidigt var det just därför som Lantbrukshögskolans lärarråd, Veterinärhögskolans lärarkollegium och andra remissinstanser ville att ett forskningsråd skulle underordnas akademien; det blev ett sätt att undvika en alltför stark statlig styrning.

²⁷¹ Ibid., 7.

²⁷² Björck, *Staten, Chalmers och vetenskapen*, 453.

²⁷³ *Forskningsråd: Betänkande*, SOU 1975:26 (Stockholm, 1975), 45–46. Se vidare *Skogs- och jordbrukets forskningsråd: Betänkande avgivet av arbetsgruppen för skogs- och jordbruksforskningsfrågor*, Ds Jo 1980:8 (Stockholm, 1980).

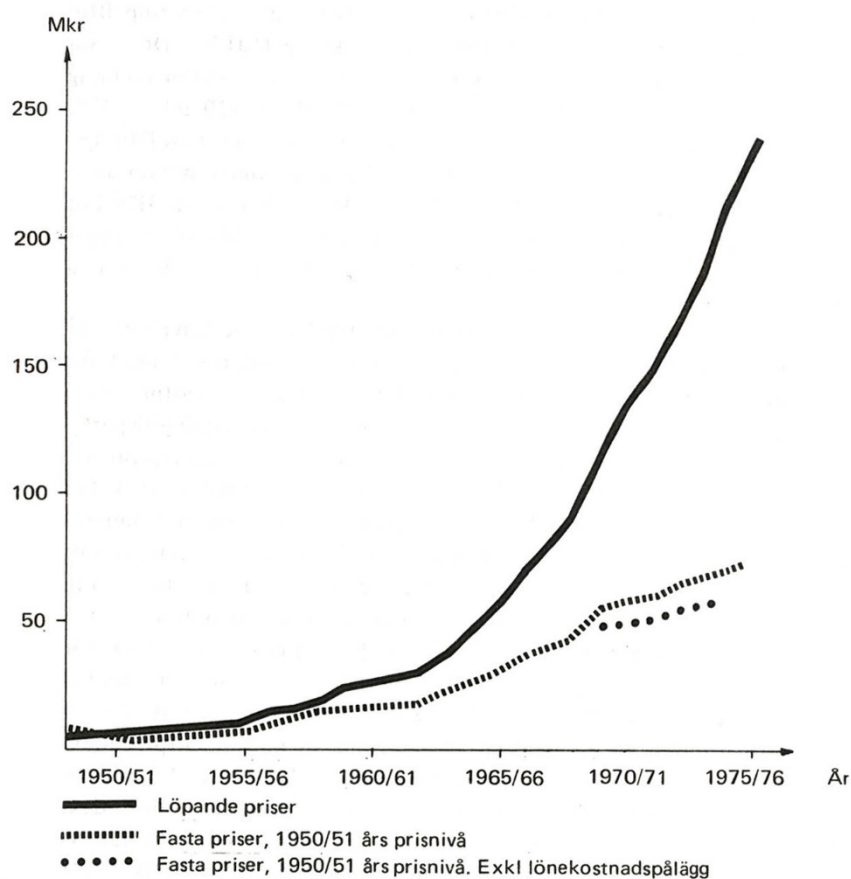

Fig. 1. Anslagsutvecklingen för forskningsråden under Utbildningsdepartementet (det vill säga exklusive SJFR och TFR/STU) mellan 1950 och 1975. Källa: *Forskningsråd: Betänkande*, SOU 1975:26 (Stockholm, 1975), 54.

Råd	1945/46	1950/51	1955/56	1960/61	1965/66	1970/71 ^a	1974/75	1975/76 ^b
AFR		1,9	2,8	5,7	9,7	16,0	30,2	32,8
AFR/CERN			1,0	3,3	7,0	17,9	30,3	37,7
HFR		0,6	0,8	1,5	3,5	7,7	11,9	15,0
MFR	0,5	1,5 ^c	2,6 ^c	6,5 ^c	14,4	40,1	58,0	64,3
NFR		1,3	2,2	5,8	18,2	41,9	70,1 ^d	78,5 ^d
SFR		0,3	0,5	1,3	3,2	8,3	13,6	15,7
SJFR	0,1	0,3	0,6	1,5	4,1	9,5	13,7	15,5
TFR/STU	0,7	1,1	1,5	5,2	16,6	56,5	191,0	210,1
Summa	1,3	7,0	12,0	30,8	76,7	197,9	418,8 ^d	469,6 ^d
Summa exkl. SJFR och TFR/STU	0,5	5,6	9,9	24,0	56,0	131,9	214,1 ^d	244,0 ^d

Fig. 2. Tabell över statsanslagen till forskningsråden under Utbildningsdepartementet samt SJFR och TFR/STU. Källa: *Forskningsråd: Betänkande*, SOU 1975:26 (Stockholm, 1975), 55.

Fortsatt utredande – försök till samordning

Utredningen rörande inrättandet av ett jordbrukstekniskt forskningsråd hade i sitt betänkande pekat ut samordningsproblematiken som lantbruksvetenskapernas nyckelfråga. Rent faktiskt hade den antytt möjligheten att försöksverksamheten, om förhållandena gjorde arrangemanget lämpligt, kunde vara underställt samma styrelse som Lantbrukshögskolan.²⁷⁴ Utredningen hade också erbjudit sig att vidare undersöka denna fråga.²⁷⁵ Så blev det inte. Samlingsregeringen hade upplösts och ersatts av en socialdemokratisk ministär. Per Edvin Sköld efterträdde Axel Pehrsson-Bramstorp på jordbruksministerposten, och den 29 juni 1945 tillsatte han 1945 års jordbruksförsöksutredning.

1945 års jordbruksförsöksutredning skulle komma att presentera ett betänkande angående organisationen av försöksverksamheten på jordbrukets område (SOU 1947:42).²⁷⁶ Ordförande var landshövdingen Carl Mannerfelt (tidigare statssekreterare under Bo von Stockenström). Bland de övriga sakkunniga återfanns: riksdagsman Oscar Carlström i Sävsjö, riksdagsman Carl Eriksson i Ljusdal, phil. dr Gunnar Giöbel Svenska vall- och mosskulturforeningen, riksdagsman Jon N. Jonsson i Fjäle, riksdagsman Erik Karlsson i Stuvsta, riksdagsman Gust. Nilsson i Göingegården, professor Nils Olsson Lantbrukshögskolan, föreståndare J. E. Stenberg Giesselås försöksgård och riksdagsman Per Svensson i Stenkyrka. Utredningens sekreterare blev jur.kand. Nils Wixell.

Jordbruksförsöksutredningen bör närmast ses som en fortsättning det samordningsarbete som utredningen rörande inrättandet av ett jordbrukstekniskt forskningsråd inlett. Som framgått av kapitel 1 uppfattade statsmakterna splittringen på försöksområdet som ett problem. I synnerhet statsrevisorerna hade riktat skarp kritik mot den rådande situationen. Utredningen föreslog att försöksverksamheten och Lantbrukshögskolan skulle samordnas i större utsträckning. Vidare föreslog den en gemensam styrelse samt att namnet ändrades till Kungl. Lantbrukshögskolan och statens lantbruksförsök. Men även om styrelsen blev gemensam fortsatte ledningarna att vara skilda.²⁷⁷ Även om utredningen inte var principiellt viktig, bidrog den till att kratta manegen för den 1956 tillsatta Jordbrukshögskoleutredningen i och med sin argumentation om samordning.

Slutsatser

Reformeringen av högre utbildning och forskning på det lantbruksvetenskapliga området präglas av tre större och mer omfattande reformrörelser: de ”generella” forsknings- och utbildningsreformerna, jordbruksreformerna och de regionalpolitiska reformerna.

Som jag berört i inledningen till denna studie expanderade jordbrukets högskolor, till skillnad från universiteten och andra fackhögskolor, inte på utbildningssidan. Beskrivningen av en utveckling från elituniversitet till massuniversitet gäller därmed inte dem. För dem är det mer korrekt att tala om en övergång från utbildningsinstitutioner för professioner till forskningsuniversitet. Den processen var dock inte given på förhand. Av min karaktäristik av det lantbruksvetenskapliga systemet för forskning och högre utbildning i kapitel 1 framgår att forskningen var splittrad på ett flertal forskningsutförande

²⁷⁴ *Betänkande med förslag till inrättande av ett forskningsråd på jordbrukets område*, 48.

²⁷⁵ *Ibid.*, 68.

²⁷⁶ *Betänkande angående organisationen av försöksverksamheten på jordbrukets område*. Denna utredning hade föregåtts av *Betänkande med utredning och förslag rörande organisationen av försöksverksamheten på växt- och trädgårdsodlingens område*.

²⁷⁷ Lennart Hjelm menar att någon större samordning inte kom till stånd. Hjelm, *Lärdom på Ultuna*, 92.

institutioner, och att den huvudsakligen bedrevs utanför de akademiska lärosätena. Under 1930-talet formerades dock en lantbruksvetenskaplig politik som med tiden alltmer uttalat kom att syfta till att koncentrera forskningen till Lantbrukshögskolan. Ett viktigt led i denna process blev att söka upphäva den strikta uppdelningen i forskning och försök. Men därmed blev frågan om forskningens frihet en central stötesten eftersom forskning uppfattades som grundforskning och försök som tillämpningsforskning. Den gängse vetenskapsideologiska uppfattningen var att tillämpningsforskning, däremot inte grundforskning, borde styras. Grundforskningen borde med andra ord vara fri. Men om skillnaden mellan forskning och försök, grundforskning och tillämpningsforskning, upphävdes, skulle ju inte längre forskningens frihet vara oifrågasatt.

En intressant fråga att resa i sammanhanget och som vore värd att utvecklas ytterligare är på vilket sätt gränsdragningar mellan ”grundforskning” och andra kategorier uppfattades en förutsättning för fri oberoende forskning. (Och vad menade aktörerna med akademisk frihet? Vad för slags akademisk frihet åsyftade de? Varför var det viktigt för dem?²⁷⁸) Vetenskapssociologen Thomas F. Gieryn benämner dylika processer för gränsdragningsarbete.²⁷⁹ Frågan kan knytas till diskussionen om den linjära modellen. Den linjära modellen kan ju ses som en produkt av att naturvetenskaperna velat inordna sig i det stora projektet kring tekniskt-industriell forskning utan att göra avkall på vetenskapens oberoende. Då blir det viktigt att skilja ut ”ren vetenskap” och grundforskning från industriell tillämpning och samtidigt etablera dessa som utvecklingens nödvändiga motorer. Går detta resonemang att tillämpa även på det lantbruksvetenskapliga området?

²⁷⁸ Se bl.a. Steve Fuller, ”The Genealogy of Judgement: Towards a Deep History of Academic Freedom”, *British Journal of Educational Studies*, 57, no. 2 (2009), 164–177.

²⁷⁹ Thomas F. Gieryn, *Cultural Boundaries of Science: Credibility on the Line* (Chicago, 1999).

4. Universitetsutredningarna och visionen om det moderna forskningsuniversitetet

I och med Jordbrukshögskoleutredningens betänkande *Högre utbildning, forskning och försök på lantbrukets område* (SOU 1960:2) sattes den vetenskapliga forskningen i förgrunden. Redan i direktiven till utredningen den 27 januari 1956 framhöll departementschefen att för de högskolor som sorterar under Jordbruksdepartementet, det vill säga Lantbrukshögskolan och statens lantbruksförsök (KLSL), Veterinärhögskolan och Skogshögskolan samt vissa avdelningar inom Alnarps lantbruks-, mejeri- och trädgårdsinstitut, borde det ”undersökas i vad mån en förbättring av förutsättningarna för den vetenskapliga forskningen är påkallad”.²⁸⁰ Betänkandet utgjorde grunden för en omfattande omorganisation av Lantbrukshögskolan som kom att träda i kraft 1962. Den vägplan mot ett modernt forskningsuniversitet som i och med detta lades fram inspirerades av och utgick ifrån det omfattande och visionära reformarbete som 1955 års universitetsutredning initierat och bedrivit sedan 1950-talets mitt. I det här kapitlet uppmärksammar jag 1940- och 1950-talens universitets- och högskoleutredningar och deras roll som förebilder och katalysatorer för reformeringen av jordbrukets högskolor, och då främst Lantbrukshögskolan. Men jag pekar också på de specifika skillnader som förelåg mellan Ecklesiastikdepartementets och Jordbruksdepartementets utredningar på området. Jordbrukets högskolor utgjorde *de facto* en del av universitets- och högskoleväsendet, men sorterade under ett annat departement. Vad fick det för konsekvenser? Under 1940- och 1950-talen innebar det enkelt uttryckt att Ecklesiastikdepartementet gick före och Jordbruksdepartementet följde. Kapitlet illustrerar i så motto den beroendeställning i förhållande till de stora universitetsreformerna som jordbrukets högskolor hade att hantera. Jordbrukets högskolor var beroende av dem, men kunde inte påverka dem eftersom deras intressen inte var representerade i dem. Detta förhållande innebar att universitetsutredningarna och särskilt 1955 års universitetsutredning blev riktningsgivande för reformeringen av jordbrukets högskolor.

För att förstå reformeringen av jordbrukets högskolor, måste vi därför ta omvägen över Ecklesiastikdepartementets utredningar av universitet och högskolor, vilka föregick och i flera fall bildade mönster för den efterföljande reformeringen av jordbrukets högskolor.

I det förra kapitlet redogjorde jag för det ökade intresset för forskning från statsmakternas sida och den övergripande forskningsfinansieringsreform som 1940-talets institutionsreformer bildade del av. Jag menade att denna reformverksamhet bör karaktäriseras som radikal. Sett i monetära termer var effekten av forskningsfinansieringsreformerna moderat, men forskningsideologiskt var den genomgripande. Inrättandet av forskningsråden aviserade en ökad statlig styrning av forskningen, och

²⁸⁰ *Högre utbildning, forskning och försök på lantbrukets område*, 1.

det fanns de som befarade att reformerna i förlängningen hotade den akademiska friheten. Det ledde till hätska protester och vissa fall lägerbildning. Reformernas ideologiska innehåll och, skulle det visa sig, spårskapande karaktär är den huvudsakliga förklaringen till att den tidigare forskningen tillmätt dem stort intresse.²⁸¹ Detta intresse för 1940-talets forskningsfinansieringsreformer har inte varit obefogat, men det har tenderat att placera de ekonomiskt betydligt mer omfattande reformerna av universitets- och högskoleväsendet under samma decennium i skymundan. En anledning härtill är förmodligen att i jämförelse så var universitetens och högskolornas reformering konservativ till sin karaktär.

1930-talets universitets- och högskoleväsende – en knapphetsregim

Någon nämnvärd upprustning av universitets- och högskoleväsendet hade inte skett under 1930-talet, och i och med krigsutbrottet sköts dess behov åt sidan till förmån för andra mer pockande uppgifter. Därmed inte sagt att universitets- och högskoleväsendet inte varit föremål för statsmakternas intresse under 1930-talet. I och med 1933 års universitetsutredning (den så kallade Wicksell-Jernemanska utredningen) hade det första samlande greppet tagits. Men detta hade defensiva förtecken. Prägad av den svåra och långvariga ekonomiska krisen var Universitetsberedningen inriktad på att undvika en överproduktion av akademiker och därmed motverka rädslan att ett "akademikerproletariat" skulle uppstå. Universitetsberedningens betänkande *Tillströmningen till de akademiska yrkena* (SOU 1935:52) innehöll den första kvalificerade statistiska översynen av universitets- och högskoleväsendet. Det innehöll också den första analysen av akademikernas arbetsmarknadssituation. Statsvetaren Rune Premfors menar att den modell för statistik och kvantitativ planering som beredningen föreslog i sina grunddrag skulle komma att tillämpas under flera decennier framåt.²⁸²

1930-talet framstår som en brytningsperiod där ett etablerat universitetsväsende som präglas av akademiskt självstyre mötte allt skarpare formulerade krav på en ökad statlig styrning av högre utbildning och forskning i syfte att ta tillvara på dess "samhällsfunktion". Historikerna Göran Blomquist och Thorsten Nybom beskriver perioden 1880–1920 som en grundarfas för det svenska universitets- och högskoleväsendet. Enligt Nybom representerade modellen som då etablerades det Humboldtska universitetsidealet med fri forskning och fri undervisning. Under mellankrigstiden blir dock spänningen mellan etablerade akademiska strukturer och framförallt naturvetenskapernas "behov" av ny organisation alltmer manifest. Nyboms analys är att universiteten var på väg att omvandlas från nationella traditionsförvaltare och ämbetsmannaskolor till strategiska samhällsekonomiska "kraftverk". Fackhögskolorna påbörjade en transformation från utbildningsinstitutioner till moderna forskningsuniversitet. Som ett led i denna process kopierade de universitetens värdesystem som omhuldade "vetenskap" och "vetenskaplig forskning". "Vetenskaplig skicklighet" kom att bli en bedömningsgrund vid tjänstetillsättnings- och befordringsärenden.²⁸³ Som framgått av kapitel 2 är Lantbrukshögskolan ett illustrativt exempel på att denna normförskjutning inte skedde utan motstånd. Samtidigt kom 1930-talet att innebära en resursmässig stagnation. Vid universiteten ökade antalet studenter snabbare än lärarkåren, vilken blev alltmer undervisningstung. 1906 gick det i genomsnitt 19,8 studenter per lärare, 1936 hade den siffran ökat till 36,2.²⁸⁴ I sina

²⁸¹ Se i kapitel 3 anfördd litteratur.

²⁸² Konnander, *Ett departement från Engberg till Erlander*, 25–27; Rune Premfors, *Svensk forskningspolitik* (Lund, 1986), 11f.

²⁸³ Lindqvist, "A Cost-Benefit Analysis of Science", 106; Nybom, *Kunskap, politik, samhälle*, 20–34.

²⁸⁴ Blomqvist, *Elfenbenstorn eller statsskepp?*; Nybom, *Kunskap, politik, samhälle*, 32.

memoarer beskriver medicinaren Georg Kahlson perioden som en ”knapphetsregim” inriktad på undervisning och studentantal – en regim där forskning satts på undantag.²⁸⁵ Forskningen hade dock som vi sett av tidigare kapitel traditionellt inte någon stark position vid universiteten, och med undantag för Karolinska Institutet (KI) var den än svagare vid fackhögskolorna. Under 1930-talet var det framför allt privata inhemska och utländska stiftelser som finansierade forskning. Knut och Alice Wallenbergs stiftelse utgjorde den dominerande svenska stiftelsen.²⁸⁶ I synnerhet för KI spelade amerikanska Rockefeller Foundation en betydelsefull roll. Betydelsen av stiftelsefinansierad forskning ska dock inte överdrivas. Vid KTH översteg dess andel under mellankrigstiden aldrig 1–2 procent av den totala inkomsten.²⁸⁷

Under mellankrigstiden började en uppfattning om högre utbildning och forskning som en *resurs* att allt tydligare ge sig tillkänna. Den uttrycktes dels från statsmakternas sida, dels från industrins sida. Statsmakternas intresse för universitet och högskolor ökade i enlighet därmed. Ett uttryck för detta nyttoinriktade synsätt var en ökad vilja att utreda universitetsväsendet. Föremålet för 1930-talets centrala statliga utredning på området, 1933 års universitetsberedning (U33), var den resursmässiga stagnation jag tecknat en bild av ovan. Problemet som framförallt identifierades var bristen på ”personella resurser”. Som ett första steg i en ambition att komma tillrätta med detta problem genomförde U33 den första akademikerräkningen i Sverige. Under 1800-talet hade statistik använts som ett led i etableringen av nationsbygget Sverige. Nationens tillstånd kartlades på en rad områden med hjälp av statistik. Kuriöst nog innefattade inte statistiken universiteten.²⁸⁸ Men under 1930-talet blev det universitetslärares, studenters och professionellas tur att räknas. I föreställningen om utbildning och forskning som resurs ingick att resursen måste förvaltas på rätt sätt. U33 fokuserade på ”arbetskraftsbehov”. I ett betänkande med den talande titeln *Tillströmningen till de akademiska yrkena* (SOU 1935:52) menade U33:s sakkunniga att den våldsamma expansionen av de fria fakulteterna (det vill säga de filosofiska) i förlängningen riskerade leda till uppkomsten av ett ”akademikerproletariat”.²⁸⁹ Några åtgärder för att hantera detta potentiella problem presenterade U33 inte, men ett direkt resultat av beredningens arbete var att Statistiska centralbyrån (SCB) 1937 införde reguljär universitetsstatistik.²⁹⁰

Det dominerande mönstret i den tidiga utredningsverksamheten handlade om inventering av högre utbildning och forskning. Som exemplet med U33 visar var ett första steg i den alltmer interventionistiska statliga politiken beträffande högre utbildning och forskning att skapa sig en överblick över verksamheten. Särskilt 1930-talet, men även 1940-talet, framstår därför i mångt och mycket som ett inventeringarnas tidevarv.

Sammanfattningsvis kan 1930-talet beskrivas med tesen om samhällets förvetenskapligande och vetenskapens församhälleligande.²⁹¹ För universitet och högskolor samt för lärarna och forskarna som

²⁸⁵ Georg Kahlson, *GK minns* (Lund, 1981), 45f.

²⁸⁶ Gunnar Hoppe, Gert Nylander & Ulf Olsson, *Till landets gagn: Knut och Alice Wallenbergs stiftelse 1917–1992* (Stockholm, 1993).

²⁸⁷ Lindqvist, ”A Cost-Benefit Analysis of Science”, 105–116; Olof Ljungström, *Ämnessprängarna: Karolinska Institutet och Rockefeller Foundation 1930–1945* (Stockholm, 2010). Se även Stockholms högskola, vars socialpolitiska institut finansierades av Rockefeller Foundation. Earlene Craver, ”Gösta Bagge, the Rockefeller Foundation, and Empirical Social Science Research in Sweden, 1924–1940”, i *The Stockholm School of Economics Revisited*, red. Lars Jonung (Cambridge, 1991), 79–101.

²⁸⁸ Henrik Höjer, *Svenska siffror: Nationell integration och identifikation genom statistik 1800–1870* (Hedemora, 2001), 234–235.

²⁸⁹ Mac Murray, *Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning: Studier i utbildningspolitik och utbildningsplanering 1933–1985* (Göteborg, 1988), 13–17.

²⁹⁰ *Ibid.*, 40–41.

²⁹¹ T.ex. Nybom, *Kunskap, politik, samhälle*, 40.

befolkade dessa framstod utvecklingen som ett tveeggat svärd. Den tilltagande statsinterventionismen innebar att lärosätenas resurser ökade, men den bidrog samtidigt till att minska deras självstyre och hotade i förlängningen att kringskära forskningens frihet så som har berörts i kapitel 3.

Historikern Thorsten Nybom hävdar att universiteten hamnade mer eller mindre på undantag under 1930-talet. När de blev föremål för statsmakternas ”något förströdda” intresse skedde det med defensiva förtecken; uppfattningen var att universiteten inte hållit jämna steg med samhällsutvecklingen. Utbildningssociologen Mac Murray påpekar i sin tur att det högre utbildningsväsendet ger ett ”ostädat intryck” under denna period, och det är svårt att inte hålla med. Som nämnts ovan fokuserade Universitetsberedningen på ”arbetskraftsbehovet” och genomförde den första akademiker-räkningen i Sverige.²⁹² Att beredningen även diskuterade agronomer, jägmästare och veterinärer visar att Ecklesiastikdepartementet uppfattade som sin uppgift att ta ett helhetsgrepp på universitets- och högskoleväsendet, och därmed även inkluderade de delar av detta som låg under andra departement.²⁹³ Studietiderna var långa och de studerandes ekonomiska och sociala förhållanden osäkra. Många var beroende av stipendieanslag för sina studier. Statsmakterna uppmärksammande även det så kallade docentelälandet genom 1938 års docentutredning, men någon lösning kom inte till stånd. Docent-tjänsterna förblev stipendiebaserade eller tidsbegränsade. Till viss del gäller Nyboms karaktäristik av universiteten som undantag även 1940-talet; åtminstone decenniets första hälft. I kölvattnet av forskningsrådsorganisationens etablering började dock intresset att åter vändas mot universitetet och högskolorna.

1940-talets utredningsverksamhet

Som redan nämnts har den tidigare forskningen hävdats att universitets- och högskoleväsendet hamnade mer eller mindre på undantag under 1930-talet. Men som framgått av min analys ovan betyder det inte att detta inte var föremål för statsmakternas intresse. Tvärtom. Att Ecklesiastikdepartementet tillsatte Universitetsberedningen 1933 bör tolkas som att det nu var universitets- och högskoleväsendets tur att bli föremål för mellankrigstidens tilltagande statsinterventionism. Däremot kan intresset beskrivas i termer av svångrems- och arbetsmarknads-politik. Beredningen fokuserade som vi sett på besparingar och arbetskraftsbehov. Universitets-politiken, om termen är tillämplig, under detta decennium fördes under defensiva förtecken. Det innebar att den kostnadskrävande åtgärden att rusta upp universitetens och högskolornas verksamhet bordlades på obestämd framtid. (Detta präglade förstas Lantbrukshögskolan som ju inrättats och invigts under dessa ekonomiskt svåra tider.) Andra världskrigets utbrott och de efterföljande kristidsregleringarna innebar att en fortsättning av denna politik blev mer eller mindre nödd och tvungen.²⁹⁴ Universitets- och högskoleväsendets upprustning sköts ännu en gång på framtiden. Det kärva ekonomiska klimatet var dock inget hinder för radikal idéverksamhet. Det är därför i en mening logiskt att de ideologiskt radikala, men ekonomiskt modesta forskningsfinansieringsreformerna, tilläts blomstra under krigs- och kristidsåren. Bidragande förstas att de hade direkta förlagor i de krigförande länderna samt att tankefiguren om forskningen som en nyttoskapande, och kanske till och med krigs-

²⁹² Ibid., 61–63.

²⁹³ Utredningen presenterade bl.a. siffror över antagna jägmästar-, veterinär- och agronomstuderande. Dessa inkluderade även medianlöner. *Betänkande med undersökningar och förslag i anledning av tillströmningen till de intellektuella yrkena*, SOU 1935:52 (Stockholm, 1935), 274–300, 359–360.

²⁹⁴ Se särskilt Lennart Friberg, *Styre i kristid: Studier i krisförvaltningens organisation och struktur 1939–1945* (Stockholm: 1973).

avgörande kraft, skickligt hade planterats av en löst sammanfogad allians av akademiker och industrialister. Särskilt gällde det den tekniskt-vetenskapliga forskningen.

Skulle det lättas på svångremmen föll det sig därför naturligt att de tekniska högskolornas upprustning skulle prioriteras. Och så blev det också. I förra kapitlet redogjorde jag för hur en grupp forskningsindustrialister gjorde gemensam sak med ingenjörprofessionens och industrins intresseorganisationer – främst Teknologföreningen, Industriförbundet, Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA) och Tekniska samfundet i Göteborg – och argumenterade för behovet av statsfinansierad teknikvetenskaplig forskning. Detta inflytelserika nätverk var instrumentellt i den process som ledde fram till att Handelsdepartementet tillsatte en utredning rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande och att Tekniska forskningsrådet sedermera inrättades. TFR bildade i sin tur förlaga för Jordbrukets forskningsråd som kom till några år därefter. Men parallellt drev nätverket även frågan om den tekniska utbildningens reformering. Sedan 1930-talets mitt hade det, med Teknologföreningen i spetsen, ihärdigt argumenterat för ingenjörutbildningens fundamentala betydelse för landets välfärd och ekonomiska liv.²⁹⁵ Den samlade kampanjen för en reformering av forskningen och högre utbildning på teknikens område ledde till att två parallella utredningar tillsattes i augusti 1940. Den ena var Handelsdepartementets ovan nämnda utredning av den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande. Den andra tillsattes av Ecklesiastikdepartementet och tog namnet 1940 års sakkunniga rörande den högre tekniska undervisningen. I syfte att säkra att de båda utredningarna samverkade utsågs Gösta Malm till ordförande även för Ecklesiastikdepartementets utredning. Bland utredningens sakkunniga återfanns rektorerna för KTH och Chalmers samt företrädare för ingenjörprofessionen, industrin och berörda ämbetsverk. Utredningen arbetade tre år och presenterade sitt digra slutbetänkande hösten 1943.²⁹⁶ I korthet föreslog den en omfattande utbyggnad och upprustning av de befintliga tekniska högskolorna. Landets behov, det vill säga industrins, av ingenjörer måste tillgodoses, vilket innebar att fler studenter måste antas. Och för att kunna öka utbildningskapaciteten krävdes fler lärare och nya lokaler. Efter ett remissförfarande, där viss kritik mot att utredningen gick industrins intressen luftades, omarbetade regeringen förslagen till en serie proportioner som godkändes av 1945 års riksdag.²⁹⁷

Utredningen rörande den högre tekniska undervisningen innebar en grundlig genomlysning av de tekniska högskolornas verksamhet och förutsättningar. I så motto blev den mönsterbildande. I efterföljande utredningar kom Ecklesiastikdepartementet att genomföra motsvarande grundliga översyn av det resterande universitets- och högskoleväsendet. Den var också mönsterbildande beträffande reformernas inriktning och omfattning. Som Henrik Björck noterar skulle de institutionella grundformerna utvidgas men i princip bevaras. Reformerna som föreslogs var förhållandevis konservativa, men skulle kosta mycket att genomföra.²⁹⁸ I och med att riksdagen accepterade utredningens förslag bereddes marken för en motsvarande reformering av universiteten och övriga högskolor. Det blev lättare att politiskt legitimera fortsatta statliga initiativ och satsningar på universitets- och högskoleväsendets område. Reformeringen av den högre tekniska undervisningen blev i den meningen ett viktigt precedensfall. På en punkt skulle dock utredningen komma att sticka ut, och det var med sin oerhört starka betoning av nyttoaspekten. Den tekniska utbildningen måste reformeras i enlighet med de krav som ”teknik och industri ha rätt att ställa”.²⁹⁹ Utredningen föreslog till och med att de tekniska högskolorna överfördes från Ecklesiastik- till Handelsdepartementet, då

²⁹⁵ Björck, *Staten, Chalmers och vetenskapen*, 402–405, 413f., 430–433.

²⁹⁶ *Betänkande med utredning och förslag angående den högre tekniska undervisningen*, avgivet av inom Ecklesiastikdepartementet tillkallade sakkunniga, SOU 1943:34 (Stockholm, 1943).

²⁹⁷ Björck, *Staten, Chalmers och vetenskapen*, 435–446; Carl Magnus Pålsson, *Ombyggnad pågår: Lunds tekniska högskola och ingenjörrollens förändring* (Lund, 2003), 57–71.

²⁹⁸ Björck, *Staten, Chalmers och vetenskapen*, 441.

²⁹⁹ *Betänkande med utredning och förslag angående den högre tekniska undervisningen*, 71.

den befarade att deras utveckling i annat fall skulle komma att hämmas av hänsyn till universiteten och övriga högskolor.³⁰⁰ Även om förslaget inte realiserades, visar det inte bara på näringslivs- och industriföreträdares framåtsyftande agerande i frågan, utan också på att de såg den högre tekniska undervisningen som en angelägenhet av yttersta vikt. Tillsammans med professionsföreträdande organisationer tog de initiativ till och drev utbildningsreformer på ett sätt som inte hade någon motsvarighet i den efterföljande reformverksamheten.

Nästa krigstidsutredning av betydelse för reformeringen av universitets- och högskoleväsendet var den i föregående kapitel omnämnda Naturvetenskapliga forskningskommittén. Kommittén tillsattes den 12 augusti 1944 av samlingsregeringens ecklesiastikminister Georg Andrén, och den fick till uppgift att ”avgiva förslag rörande åtgärder för främjande av matematisk-naturvetenskaplig forskning jämte därmed sammanhängande frågor”. Som sakkunniga mönstrades en namnkunnig skara av forskare. Utredningen har framför allt uppmärksammats av den tidigare forskningen för att den föreslog inrättandet av ett naturvetenskapligt forskningsråd. Som berörts i kapitel 3 realiserades förslaget i och med att Naturvetenskapliga forskningsrådet 1946 påbörjade sin verksamhet. Men den naturvetenskapliga forskningskommittén hade även till uppgift att göra en översyn av den naturvetenskapliga forskningens behov av personal, anslag och lokaler.³⁰¹ Som bland andra Thorsten Nybom uppmärksammat lanserade kommittén en kraftfull modell för att beskriva den matematisk-naturvetenskapliga forskningens roll och betydelse.³⁰² I kontrast till de malmska utredningarna formulerade den ett ideologiskt försvar för den förutsättningslösa grundforskningen, och det var en linje som skulle komma att traderas i efterföljande utredningar.

Kommitténs utgångspunkt var en bodelning mellan grundforskning och tillämpningsforskning. Medan den förra syftade till att ”utreda sammanhang och lagbundenheter i naturen utan tanke på om forskningsresultaten komma att få en omedelbar användning eller ej”, strävade den senare efter att ”lösa i det praktiska livet uppkommande problem”. Var det då så att tillämpningsforskningen under alla förhållanden var värd att stödjas av samhället under det att grundforskningen var en ”lyx” som kunde kosta på samhällsstöd när de ekonomiska förhållandena var gynnsamma?

En sådan uppfattning är emellertid grundfalsk, ty även om resultaten av grundforskningen ofta icke kunna omedelbart utnyttjas för praktiska ändamål, så visar dock erfarenheten, att dessa resultat äro en väsentlig förutsättning för den materiella kulturens framåtskridande.³⁰³

Grundforskningens roll för ”ett lands utveckling på samhällslivets alla områden” var fundamental. Den var en ”välståndskapande faktor”. Men i likhet med tillämpningsforskningen hade grundforskningen även militär betydelse. Andra världskriget hade visat att den kommit att bli av ”avgörande betydelse för ett folks existens som självständig och fri nation”. Paradexemplet här var förstas atombomben.³⁰⁴ Resonemanget hade kommittén i allt väsentligt hämtat från *Science, the Endless Frontier*, Vannevar Bushs mytomspunna efterkrigsprogram för vetenskaplig forskning vilket hade utkommit i juli 1945. Programmet var centralt även för den fortsatta argumentationen. Framför allt fäste sig kommittén vid följande passage:

³⁰⁰ Pålsson, *Ombyggnad pågår*, 65f.

³⁰¹ *Naturvetenskapliga forskningskommittén: I. Den naturvetenskapliga forskningens behov av personal, anslag och lokaler: Förslag om inrättande av ett naturvetenskapligt forskningsråd*, SOU 1945:48 (Stockholm, 1945).

³⁰² Nybom, *Kunskap, politik, samhälle*, 74–79.

³⁰³ *Naturvetenskapliga forskningskommittén: I.*, 15.

³⁰⁴ *Ibid.* 19–24.

*En nation, som är beroende av andra nationers insatser för sina framsteg inom vetenskaplig grundforskning, hindras i sitt industriella framåtskridande och kommer att intaga en svag ställning i tävlan om världshandeln, även om landet har tillgång till framstående mekanisk kunnighet och duglighet.*³⁰⁵

Med citatet vände sig kommittén mycket starkt mot uppfattningen att Sverige borde kunna tillgodogöra sig resultaten av de stora ländernas grundforskning eftersom dessa som regel publicerades i internationella tidskrifter och därmed kunde tillägnas utan större kostnad. Ett dylikt resonemang var dock ”principiellt felaktigt”. För det första krävdes det väl skolade vetenskapsmän för att tillgodogöra sig utlandets forskning. För det andra fordrades inlevelse i just den speciella forskning det handlade om och sådan inlevelse fick man endast genom eget arbete på området. För det tredje var det inte säkert att man kunde räkna med öppen publicering av alla forskningsresultat. Det fanns därför skäl som talade för ”autarki även på grundforskningens område”. Men därtill var argumentet ”ovärdigt en kulturnation”. Kommittén menade att det var varje kulturlands oavvisliga plikt att bidra till vidgandet av det mänskliga vetandet och föra kulturen framåt.³⁰⁶

För att bedriva ”effektiv forskning” på det sätt som skett i USA och Storbritannien under kriget krävdes dock omfattande investeringar i både kapital och mänsklig arbetskraft. När det gällde åtgärder till stöd för den svenska matematisk-naturvetenskapliga forskningen fastslog kommittén att dess mest akuta problem var brist på personal. Forskarna var för få, och de hade för få ”hjälpkrafter” – såväl vetenskapliga som tekniska – till sitt förfogande. En utökning av den vetenskapliga personalen innebar två saker: dels en intensifiering av forskningsarbetet, dels bättre möjligheter till rationell organisation av detsamma genom att ”den högkvalificerade personalen (professorer, laboratorer, biträdande lärare, docenter) kan koncentrera sig på de mest maktpåliggande arbetena, under det att lägre befattningshavare (assistenter och amanuenser) därvid lämna sin hjälp eller övertaga enklare uppgifter”. För att tillvarata forskarbegåvningar föreslog kommittén inrättandet av ett ökat antal amanuensbefattningar och ett antal doktorandstipendier. Centralt för en effektivare organisation var lättnader i professorernas arbetsbörda. Genom inrättandet av nya laboratorer, forskar- och docentstipendier samt nya biträdande lärarbefattningar kunde delar av undervisningsbördan övertas.³⁰⁷

Kommitténs resonemang blev riktningsgivande för de två utredningar som delvis kom att arbeta parallellt med kommittén i den meningen att den genom sin kraftfulla argumentationsfigur för grundforskning lade den idémässiga grunden för de efterföljande utredningarna samt att den presenterade ett elaborerat schema för forskningsarbetets rationalisering.

Efter krigsslutet rådde ett starkt uppdämt behov att rusta upp universitet och högskolor.³⁰⁸ Ecklesiastikdepartementet tillsatte sommaren och hösten 1945 två centrala utredningar på området: del 1945 års universitetsberedning, dels de medicinska högskolornas organisationskommitté.

Den 22 juni 1945 fick ecklesiastikministern, Georg Andrén, regeringens uppdrag att tillkalla högst 15 sakkunniga för att utreda och avgiva förslag beträffande universitetsorganisationen och därmed sammanhängande frågor. Andrén utsåg kanslern för rikets universitet Östen Undén till ordförande och professor emeritus Einar Löfstedt till vice ordförande samt historikern Erik Lönnroth till huvudsekreterare. När Per Albin Hanssons socialdemokratiska regering efterträdde samlings-

³⁰⁵ Kursiv i original. Ibid., 21.

³⁰⁶ Ibid. 23.

³⁰⁷ Missförhållandet blev inte mindre slående av att ”vårt land ingalunda lider brist på begåvningar inom området”. Därför blev det av vikt att tillvarata de begåvningar som p.g.a. av ekonomiska och sociala förhållanden inte kunde komma till sin rätt. Ibid., 24, 31.

³⁰⁸ Se t.ex. Lindroth, *Uppsala universitet*.

regeringen den 31 juli 1945 tog Tage Erlander över som ecklesiastikminister. I och med att Undén samtidigt blev utrikesminister, utsåg Erlander Andrén till att leda utredningsarbetet i Undéns ställe. Även om utredningen inte var en renodlad expertutredning tillhörde majoriteten av de sakkunniga universitetens eller de fria högskolornas fakulteter. Som en viktig förmedlande länk till Naturvetenskapliga forskningskommittén och dess pågående arbete återfanns Arne Tiselius. I samband med att de medicinska högskolornas organisationskommitté tillsattes senare samma år utsågs medicinaren Gunnar Blix som en sextonde sakkunnig. De sakkunniga antog namnet 1945 års universitetsberedning.³⁰⁹

Via forskningsrådsreformerna hade forskningen uppmärksamrats. Universitetens och högskolornas organisation såväl som deras undervisning och examination hade dock inte berörts av forskningsrådsutredningarna. Undantaget här var den naturvetenskapliga forskningskommittén. Den snabba ökningen av studenter under 1900-talets första fyra decennier hade inte resulterat i motsvarande ökning av universitetsanslag och antal professorer. I procent av statsutgifterna och driftsbudgeten hade de förra minskat från 0,673 procent 1905 till 0,474 procent 1924/25 för att slutligen vara nere på 0,229 procent 1944/45. Efterföljande år hade dock andelen stigit till 0,301 procent, främst som en följd av de ökade forskningsanslagen. Ecklesiastikministern menade att ”den relativt långsamma takten i stegringen av universitetsanslagen är dock så framträdande, att den påkallar närmare uppmärksamhet”. Under perioden mellan 1905 och 1945 ökade antalet studenter per professor påtagligt. Medan Uppsala universitets höga andel om ca 42 studenter per professor 1905 steg måttligt till ca 55 studenter per professor 1945, det vill säga med 31 procent var ökningen för Lunds universitet 69 procent. För Stockholms högskola var ökningen dramatisk. Antalet studenter per professor som hade varit låg 1905 (ca 11) ökade med drygt 470 procent under efterföljande fyrtioårsperiod för att med närmare 54 studenter per professor nästan ligga i paritet med Uppsala universitet. Göteborgs högskola och Karolinska mediko-kirurgiska institutet uppvisade liknande om än inte lika dramatiska ökning. Den övergripande trenden var svår att ta miste på. Professorerna ägnade allt mer tid åt undervisning och examination med följderna att forskningsuppgiften fick stryka på foten.³¹⁰

Universitetens och högskolornas personalfrågor hamnade i 1945 års universitetsberednings blickfång. Första steget blev att behandla docentfrågan. Med betänkandet SOU 1946:9 placerade beredningen forskningen i främsta rummet.³¹¹ Lärarorganisationen behandlades i den efterföljande SOU 1946:81. Undervisningens behov var här det centrala. Beredningen hävdade principen att ”forskning och undervisning ej böra bedrivas av skilda befattningshavare utan förenas till ömsesidig stimulans”. Enda sättet att komma tillrätta med den betydande ökningen av antalet studenter var enligt beredningen ”en avsevärd utökning av antalet lärare vid universitet och högskolor”. Den menade att kostnaderna för statsverket inte var betydande ”i jämförelse med de vinster vid utbildningen av akademiker i fråga om studietidens effektivisering och studiernas fördjupande och därmed den höjning av de akademiskt utbildades kompetens, som skulle uppnås”. Därtill menade beredningen att man måste beakta ”den samhällseliga vinsten av att kvalificerade vetenskapsmäns arbetskraft frigöres för forskning”. Ja, om inte de akademiska lärarkrafterna förstärktes skulle det innebära ”betydande faror för bildningslivet och den vetenskapliga standarden”. Beredningen hade därför sett sig ”föranlåten att pröva professorernas arbetsvillkor och framställa vissa förslag för att möjliggöra lättnader i deras undervisningsbörda i syfte att effektivisera deras forskning och deras vetenskapliga handledning av licentiander och doktorander”. Den framlade även förslag om vissa typer av biträdande lärarkrafter (särskilt skolade att övertaga delar av den akademiska undervisningen. Den gick slutligen igenom

³⁰⁹ 1945 års universitetsberedning: I, *Docentinstitutionen*, SOU 1946:9 (Stockholm, 1946).

³¹⁰ 1945 års universitetsberedning: I, *Docentinstitutionen*, 7ff.

³¹¹ *Ibid.*, 15.

behovet av lärarkrafter vid universiteten och de två högskolorna ämne för ämne undantaget de medicinska fakulteternas behov vilka utreddes av den parallellt arbetande medicinska högskolornas organisationskommitté.³¹²

1945 års universitetsberedning arbetade under åren 1946–1951 och producerade inalles sex betänkanden. Beredningen gav universitets- och högskoleväsendet (fackhögskolorna samt de medicinska fakulteterna undantagna) en grundlig genomlysning. Den arbetade nära och starkt inspirerad av Naturvetenskapliga forskningskommittén.³¹³ Den uppmärksammande spänningen mellan universitetens och högskolornas två uppdrag: utbildning och forskning. I dess fokus låg frågan om resurser (personella, bibliotek, docenter m.m.). 1945 års universitetsberedning prioriterade forskning och kan i den meningen ses som en fortsättning på det reformarbete som forskningsrådsutredningarna inlett.³¹⁴

Ett flertal mer begränsade utredningar av enskilda universitet och högskolors behov följde. Den i särklass viktigaste var den redan nämnda medicinska högskolornas organisationskommitté (MHO) vilken tillsattes av Tage Erlander hösten 1945. MHO skiljde sig gentemot 1945 års universitetsberedning i och med att den var en ren expertutredning. Samtliga av de sakkunniga var verksamma vid medicinsk fakultet. Flera av dem hade dessutom tillhört den tongivande gruppering som stått bakom Medicinska forskningsrådets tillkomst.³¹⁵ Utredningens ende icke-medicinare var dess sekreterare, fysikern Gösta W. Funke. Men som sekreterare i Naturvetenskapliga forskningskommittén var denne centralt placerad i den framväxande forskningsrådsorganisationen. I likhet med MFR drevs NFR av rent vetenskapliga företrädare och det var deras agenda som blev den vinnande. MHO arbetade i tandem med 1945 års universitetsberedning. Den företedde i övrigt ett visst personöverlapp med 1945 års universitetsberedning. Gunnar Blix fungerade som sakkunnig för båda utredningarna. Det gjorde även medicine licentiaten och tillika ordföranden för Sveriges förenade studentkårer Sigvard Wolontis. MHO föreslog och organiserade en initial upprustning av medicinsk forskning. MHO föreslog att staten skulle tillsätta elva professurer, sex vid Lunds universitet, två vid Uppsala universitet och tre vid KI.³¹⁶

I direktiven som föregick MHO:s inrättande påtalade Erlander de av knapphet präglade betingelserna under vilka de vetenskapliga institutionerna arbetat under en längre tid. I ekonomiskt avseende hade de missgynnats under kriget. ”Den storartade utveckling i olika avseenden, som de naturvetenskapliga och medicinska vetenskaperna – icke minst under krigsåren – genomgått särskilt i länder, vars statsledningar planmässigt understött forskningen, har kommit de svenska vetenskapliga institutionernas brist på materiella och personella resurser att framträda i en bjärt belysning.” Han uppmärksammade därefter de ”extraordinära åtgärder” som de svenska statsmakterna vidtagit i syfte att stödja den vetenskapliga forskningen. På den medicinska forskningens område hade således ett forskningsråd inrättats och ”betydande anslagsmedel anvisats till främjande av medicinsk forskning”. Erlander underströk dock att de sakkunniga rörande åtgärder för den medicinska forskningens främjande inte hade i uppdrag att behandla frågan om de medicinska lärosätenas resurser med

³¹² 1945 års universitetsberedning: II, *Akademiska lärarbefattningar samt anslag till den vetenskapliga utbildningen m. m.*, SOU 1946:81 (Stockholm, 1946), 7f.

³¹³ Se vidare Nybom, *Kunskap, politik, samhälle*, 81; Svensson, *Från bildning till utbildning, del 3*, 26–29; Murray, *Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning*; Jan-Erik Lane & Bert Fredriksson, *Higher Education and Public Administration* (Stockholm, 1983), 17–21.

³¹⁴ Murray, *Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning*, 57.

³¹⁵ Georg Kahlson, ”Den långa vägen mot det medicinska forskningsrådets tillkomst”, i *20 års medicinsk forskning* (Stockholm, 1965), 9–22; idem, *GK minns*, 45f.

³¹⁶ *De medicinska högskolornas organisationskommitté: I, Organisatoriska åtgärder till främjande av medicinsk forskning*, SOU 1946:76 (Stockholm, 1946); *De medicinska högskolornas organisationskommitté: II, Organisatoriska åtgärder till främjande av medicinsk forskning*, SOU 1947:66 (Stockholm, 1947).

avseende på personalorganisation och löpande materielanslag. De sakkunniga hade dock uppmärksammat bristerna när det gällde de medicinska fakulteternas vetenskapliga utrustning. För de teoretiska institutionerna saknades framför allt vetenskapligt skolade assistenter, tekniskt utbildade biträden och materielanslag. För de kliniska institutionerna saknades även tillfredsställande laboratorietrymmen. Det var tydligt menade Erlander att de medicinska och kliniska institutionerna ”tarva en mer eller mindre genomgripande modernisering”. Men för att råda bot på de brister som påtalats av de sakkunniga menade Erlander att det krävdes ”en efter enhetliga grunder företagen översyn över berörda förhållanden”.³¹⁷

Sammanfattningsvis resulterade 1940 års sakkunniga rörande den högre tekniska undervisningen, naturvetenskapliga forskningskommittén, 1945 års universitetsberedning och de medicinska högskolornas organisationskommitté i en omfattande satsning på universitet och högskolor. Även om vissa kritiska röster uppfattade 1945 års universitetsberedning mest som en kompensation för tidigare eftersläpningar i anslagen,³¹⁸ framstår Ecklesiastikdepartementets utredningar som en tydlig avsiktsförklaring från statsmakternas sida. Utredningarna fastslog att forskning och högre utbildning krävde resurser, och de efterföljande riksdagsbesluten visade att staten var beredd att tillhandahålla dessa.³¹⁹ Ett gemensamt drag hos Ecklesiastikdepartementets utredningar är den ringa parlamentariska inblandningen. Med undantag för den parlamentariskt förankrade, men av akademiker helt dominerade, 1945 års universitetsberedning handlade det om rena expertutredningar.³²⁰ Och bortsett från den markanta näringslivsrepresentationen i 1940 års sakkunniga rörande den högre tekniska undervisningen, var utredningarna helt och hållet eller till övervägande del sammansatta av ledamöter verksamma som forskare, lärare eller professorer vid svenska universitet och högskolor. Den akademiska professionens inflytande var mycket påtagligt. Ett annat sätt att se på saken är att det politiska förtroendet för akademien var mycket stort. Att ecklesiastikministrarna under den berörda perioden samtliga var akademiker – Gösta Bagge och Georg Andrén var båda professorer och Tage Erlander hade utexaminerats från Lunds universitet – borgade för en samsyn mellan den politiska makten å ena sidan, den akademiska professionen å den andra.

Jordbrukets högskolor utreds

De omfattande upprustnings- och utbyggnadsplanerna för de tekniska högskolorna, Karolinska Institutet, universiteten och de så kallade fria högskolorna fick företrädare för jordbrukets högskolor att vädra morgonluft. Under 1946 inkom de tre högskolorna med ett antal skrivelser till Kungl. Maj:t. Till grund för en skrivelse från Lantbrukshögskolans styrelse låg bland annat en utredning angående det framtida behovet av agronomer genomförd av särskilda kommitterade inom lärarrådet. Behovet av agronomer handlade dels om att täcka den naturliga avgången genom pensionering, dödsfall och övergång till icke-agronomisk verksamhet, dels om ett ”fyllande av de nyinrättade befattningar, som följa med jordbruksnäringens utveckling”. De kommitterades slutsats var att antalet årligen utexaminerade agronomer borde sättas till 50. Departementschefen remitterade skrivelsen till bland andra Lantbruksstyrelsen och Statens livsmedelskommission vilka bägge tillstyrkte förslaget. Lantbruksstyrelsen underströk den stora bristen på agronomer, och Livsmedelskommissionen

³¹⁷ *De medicinska högskolornas organisationskommitté: I*, 7ff.

³¹⁸ Konnander, *Ett departement från Erlander till Edenman*, 29.

³¹⁹ Enligt Mac Murray följde regering och riksdag i huvudsak deras förslag, se vidare proposition 1946:273. Murray *Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning*, 57.

³²⁰ Se t.ex. Pierre Vinde, *Hur Sveriges styres: Centralförvaltningen och statens budget* (Stockholm, 1968) för begreppen parlamentariska och parlamentariskt förankrade utredningar samt expertutredningar.

påpekade att det starkt ökade behovet bland annat betingades av ”genomförandet av de förslag som framlagts av 1942 års jordbrukskommitté”. Departementschefen Per Edvin Sköld erinrade i sin framställning särskilt det sistnämnda påpekandet. Han menade till och med att ”ett genomförande av de åtgärder som kunna komma att föranledas av de av 1942 års jordbrukskommitté framlagda förslagen i hög grad kommer att vara beroende av tillgången på agronomutbildad personal”. Det var därför lämpligt att godta högskolestyrelsens förslag att utöka antalet studerande till 50 redan under ”innevarande höst”.³²¹ I statsverkspropositionen föreslog regeringen att riksdagen skulle medge en omedelbar ökning av studentantalet vid Lantbrukshögskolan.

Översynen av jordbrukets högskolor hade sålunda redan tagit fart när 1946 års högskoleutredning den 29 november 1946 tillsattes av chefen för jordbruksdepartementet. I sin motivering pekade Per Edvin Sköld på att de vetenskapliga forskningsresultat som vunnits av de högre läroanstalterna och högskolorna på jordbrukets och skogsbrukets område ”utan tvivel hade varit en i hög grad bidragande orsak till det stora uppsving, som under denna tiden i vissa avseenden utmärkt dessa näringar”. Likaså hade ”den goda utbildning” som meddelats vid dessa läroanstalter verkat i samma riktning. Sköld underströk betydelsen av att ”forskningsarbetet inom dessa näringar icke stagnerade eller bleve efter i det allmänna framåtskridandet på dessa områden i utlandet samt att den högre undervisningen här vore i nivå med tidens krav.” Under krigsåren hade en ”viss återhållsamhet” krävts, men ”tiden vore nu inne” för en mer allmän upprustning av lantbruks-, skogs- och veterinärhögskolornas vetenskapliga resurser. Han hade därför beslutat att tillsätta ”en allsidig utredning rörande högskolornas behov”.³²²

I de närmare direktiven pekade Sköld på fem uppgifter för utredningen. För det första borde den närmare undersöka i vilken mån ytterligare professurer behövdes. I förhållande till högskolornas framställningar om nya lärostolar behövde utredningen förhålla sig till huruvida forskning och undervisning inom motsvarande ämnesområden fanns vid universiteten och andra högskolor. Men den behövde också tillgodose jordbrukets eller skogsbrukets ”speciella behov av vetenskaplig forskning”. Här såg Sköld det som ”angeläget” att undervisningen i maskinteknik såväl som i arbetslära utvidgades. För det andra borde utredningen undersöka i vad mån forskare vid Statens skogsforskningsinstitut och veterinärmedicinska anstalt kunde bidra till undervisningen vid Skogshögskolan och Veterinärhögskolan. För det tredje borde utredningen överväga ”om och på vad sätt från professorerna skulle kunna avlyftas vissa mera elementära delar av undervisningen, vilka skulle överflyttas på andra lärarkrafter, för att möjliggöra för professorerna att mera odelat kunna ägna sig åt vetenskaplig forskning”. För det fjärde borde den undersöka i vilken utsträckning Lantbrukshögskolan behövde förses med ytterligare lokaler och lärarresurser för att möta det stegrade behovet av agronomer. Slutligen uppmanade Sköld utredningen att ta del av universitetsberedningens, den naturvetenskapliga forskningskommitténs och de medicinska högskolornas organisationskommitténs resultat för att överväga om de kunde tillämpas på jordbrukets högskolor. Dessutom var det angeläget att den upprätthöll kontakt med den pågående Jordbruksförsöksutredningen så att utbyggnaden av Lantbrukshögskolan och försöksverksamheten kunde samordnas.³²³

³²¹ Övriga remissinstanser hade inte något principiellt att erinra mot förslaget. Kungl. Maj:ts proposition nr 311, Bilaga 7, i *Bihang till Riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1946: Höstsessionen*, första samlingen (Stockholm, 1946), 96–107.

³²² *Betänkande med förslag angående utbyggnad av lantbruks-, skogs- och veterinärhögskolorna*, SOU 1947:67 (Stockholm, 1947), 9f.

³²³ *Ibid.*, 10f.

De detaljerade direktiven är värda att uppmärksamma. Ofta brukar utredningar vara förutsättningslösa, det vill säga direktiven är öppna. I det här fallet var direktiven starkt styrande. Detta är karaktäristiskt för samhällsområden som är starkt politiserade.³²⁴

Sköld utsåg juristen Bertil Fallenius till utredningens ordförande.³²⁵ Fallenius hade varit verksam som tjänsteman vid Jordbruksdepartementet sedan slutet av 1930-talet och från och med 1943 som statssekreterare där. Därmed var han väl insatt i de riktlinjer för jordbrukets reformering som tidigare under året presenterats av 1942 års jordbrukskommitté och som låg till grund för departementets pågående arbete med efterföljande proposition. Men som statssekreterare fungerade Fallenius även som Skölds rådgivare och närmaste man. Genom Fallenius kunde Sköld tillförsäkra sig kontroll över utredningens fortskridande. Sköld hade som vi sett varit djupt involverad i Lantbrukshögskolans tillkomst och han hade en tydlig uppfattning om dess roll i det svenska jordbrukskomplexet. Av behandlingen av agronombristen i statsverkspropositionen och av direktiven till 1946 års högskoleutredning framgår att Sköld länkade samman Lantbrukshögskolans uppgift med realiserandet av de jordbruksreformer nyligen hade utretts av 1942 års jordbrukskommitté. Denna koppling underströks av att riksdagsledamoten och lantbrukaren (och den blivande jordbruksministern) Sam B:son Norup och byråchefen i Statens livsmedelskommission K. H. Olsson utsågs till ledamöter. Norup hade varit ledamot i 1938 års jordbruksutredning som satte ramarna för den efterföljande 1942 års jordbrukskommitté. Som vi ska se i kapitel 5 spelade Livsmedelskommissionen en nyckelroll i 1942 års jordbrukskommitté. Sköld pekade också på det önskvärda i att utnyttja de resultat som parallella utredningar kommit fram till. Detta tillförsäkrade han genom att utse professorn i botanik vid Uppsala universitet Elias Melin till ledamot. Melin satt även som ledamot i det alldeles nyinrättade Naturvetenskapliga forskningsrådet. Något personöverlapp med 1945 års jordbruksförsöksutredning fanns dock inte. Det är väl att märka att vare sig lärarkollegier eller styrelser för Lantbruks-, Skogs- och Veterinärhögskolorna var representerade i utredningen. Däremot höll utredningen överläggningar med dem under arbetets gång.

1945 års universitetsberedning och de medicinska högskolornas organisationskommitté var viktiga förebilder för 1946 års högskoleutredning. De fungerade uppenbart katalyserande. Ur en annan aspekt är dock kontrasten gentemot 1945 års universitetsberedning och de medicinska högskolornas organisationskommitté slående. Medan den akademiska professionen kontrollerade Ecklesiastikdepartementets utredningar – i synnerhet gällde det på den medicinska forskningens område där en grupp medicinare under flera års tid målmedvetet arbetat för en reformering av medicinsk forskning och högre utbildning – var det Jordbruksdepartementet och avnämarna som styrde 1946 års högskoleutredning. Medan fakultetsföreträdare till stor del eller helt och hållet dominerade 1945 års universitetsberedning och MHO, fanns inte en enda fakultetsföreträdare i 1946 års högskoleutredning. Högskolornas direkta inflytande var sålunda och i likhet med fallet med agronomstadgans utformning (se kapitel 2) högst begränsat.

Det betyder inte att deras önskemål inte beaktades av utredningen, men utredningsarbetet låg mycket långtifrån det självstyre som präglade MHO:s arbete. Överlag saknade utredningsarbetet på den lantbruksvetenskapliga högre utbildningens och forskningens område den kontinuitet i form av starka professionella grupperingar och individer som präglade reformerna på framför allt den medicinska och naturvetenskapliga forskningens område. Tongivande akademiska företrädare som Georg Kahlson, Einar Hammarsten och Axel Westman inom medicin, Torsten Gustafson, Manne Siegbahn, The

³²⁴ Vinde, *Hur Sveriges styres*, 52–53.

³²⁵ Bertil Fallenius: ledamot i Jordbrukets forskningsråd från 1951; ledamot Lantbruksakademien 1952; veterinärmedicinsk hedersdoktor 1954; ordförande för Statens forskningsanstalt för lantmannabyggnader 1959–64. Fallenius var därtill landshövding i Blekinge län 1948–56 Skaraborgs län 1956–67 samt gd för Lantmäteristyrelsen 1952–56.

Svedberg och Arne Tiselius inom naturvetenskap lyste med sin frånvaro. Men det präglades inte heller av starka intresseorganisationer som pläderade för behovet av ökade resurser till forskning och högre utbildning som på det teknikvetenskapliga området där starka forskningsförespråkande industrialister som Harald Nordensson, Gösta Malm, Edy Velander, Sten Westerberg var tongivande. På lantbrukets område fanns inte samma oförblommerade tilltro på högskolor och forskning som ”nationella kraftkällor”³²⁶ som dessa akademiker och industrialister gav uttryck för. Även om lantbrukets män till viss grad lät sig svepas med av den allmänna retoriken runt vetenskaplig forskning och högre utbildning var departementschefens och utredarnas hållning jämförelsevis defensiv. Någon samsyn mellan jordbrukspolitikerna och lantbruksvetenskapliga företrädare rådde inte heller. Förhållandet dem emellan präglades snarast av antagonism. Slutligen så hölls de vetenskapliga företrädarna, fakulteten, närmast tillbaka av departement och avnämare.

Av statsanslagen till forskning och högre undervisning på det lantbruksvetenskapliga området framgår att Lantbrukshögskolan var betydligt större än Skogshögskolan och Veterinärhögskolan.³²⁷ Statsutgifterna för Lantbrukshögskolan uppgick 1947 till 2 075 150 kr (1946 års högskoleutredning föreslog en femtioprocentig ökning till 3 084 750), för Skogshögskolan till 498 900 kr (hundraprocentig ökning föreslogs till 950 000), för Veterinärhögskolan till 1 143 900 kr (ökning till 1 900 300 föreslogs).³²⁸ 1946 års högskoleutredning drog slutsatsen att det framförallt rådde brist på *personella resurser*. Alltför få ”självständigt arbetande vetenskapsmän” och kanske framförallt, tillade utredningen ”vetenskapliga och andra hjälpkrafter åt dessa”.³²⁹

Till skillnad från forskningsfinansieringsreformerna utmärktes inte 1940-talets universitetsutredningar av någon överordnad strategi (annat än att de är ett utslag av uppfattningen av vetenskapen som en produktivkraft och undervisning och forskning som en resurs). Men kanske är det inte så anmärkningsvärt. Forskningsråden var en ny konstruktion, universiteten gamla, och dessutom åtnjöt de autonomitet. En stark professorskår dominerade utredningarna, vilket borgade för konservatism.³³⁰ De tolererade inte strategier! Som namnen på respektive utredningsbetänkande antyder var ”organisation” och ”utbyggnad” – samordning och expansion – centralt. Det var framförallt utbyggnaden av universitetens forskningsresurser som prioriterades.

1955 års universitetsutredning – ett program för universitets- och högskoleväsendet

En anledning till att forskningen sattes i första rummet under 1940-talet var att tillströmningen till universitet och högskolor i princip var oförändrad fram till 1940-talets slut. Antalet nyinskrivna studenter låg runt 3 500 kring 1948 (och det totala antalet studenter runt 14 700). Därefter kom en markant expansion av den högre utbildningen att ske. Expansionen var både oplanerad och planerad. Den efterföljande tioårsperioden mer än fördubblades antalet nyinskrivna (ca 7 600 kring 1959). En större del av ökningen skedde vid de fria fakulteterna och Murray menar att de första signalerna om ett

³²⁶ Georg Kahlsons formulering är karaktäristisk för en hel generation av forskningsstrateger. Georg Kahlson, ”Högskolor och forskning som nationella kraftkällor: Tal till Göteborgs högskolas studentkår d. 12 november 1943 (Stockholm, 1943).

³²⁷ Se *Betänkande med förslag till inrättande av ett forskningsråd på jordbrukets område*, Bilaga A.

³²⁸ *Betänkande med förslag angående utbyggnad av lantbruks-, skogs- och veterinärhögskolorna*, 145, 199, 264.

³²⁹ *Ibid.*, 14, 289.

³³⁰ Se kritik i Hans Håkansson, ”Högskolereformer”, i *Kultur och politik: Föreningen Laboremus femtio år* (Stockholm, 1952), 79–98.

”hotande humanistöverskott” kom redan 1955. De fria fakulteterna var oförberedda på den snabba expansionen och den fria antagningen blev en våldsamt stridsfråga de efterföljande decennierna och den bör nog ses som en viktig förklaring till studentprotesterna 1968.³³¹ Vid fackhögskolorna med sina spärrade utbildningar (antagningen var inte fri) kunde en planerad ökning av antalet utbildningsplatser genomföras. Tandläkarutbildningen gick i bräschen. 1949 invigdes en tandläkarhögskola i Malmö, och vid 1950-talets mitt hade beslut om en tandläkarhögskola i Göteborg och en partiell tandläkarutbildning i Umeå fattats. Också läkarutbildningen byggdes ut. En medicinsk högskola inrättades i Göteborg 1949 och ytterligare en i Umeå 1959. Antalet utbildningsplatser fördubblades från 190 läsåret 1945/46 till 400 läsåret 1955/56. Antalet utbildningsplatser vid de två tekniska högskolorna KTH och Chalmers ökade också om än inte lika markant. Antalet platser steg från ca 500 läsåret 1945/46 till ca 1 000 läsåret 1958/59.³³² Företrädare för industri och teknikvetenskaper, däribland KTH:s rektor Ragnar Woxén ansåg att utbyggnaden gick för långsamt och menade att en ”teknikerbrist” uppstått.³³³

I jämförelse med den snabba ökningen av antalet utbildningsplatser vid fackhögskolorna som sorterades under Ecklesiastikdepartementet präglades utvecklingen vid jordbrukets högskolor under 1950-talet av status quo eller stagnation. Lantbrukshögskolan hade antagit 30 ordinarie studerande 1945. Från och med 1946 fick högskolan temporärt rätt att öka antalet utbildningsplatser till 50 och denna ökning permanentades i och med att 1947 års riksdag beslutade i enlighet med 1946 års högskolekommittés förslag. Under 1950-talet minskade dock söktrycket närmast konstant och från och med 1954 då Lantbrukshögskolan endast hade 39 ordinarie sökande, varav 36 antogs, kunde man inte längre fylla de tilldelade utbildningsplatserna. Någon vidare utbyggnad av antalet utbildningsplatser blev av förklarliga skäl inte aktuell under detta decennium.³³⁴ Skogshögskolans antagning låg på 36 studerande per år. Under åren 1950–58 utexaminerades mellan 17 och 36 civiljägmästare per år. Enligt Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) var detta antal inte tillräckligt för att fylla det uppskattade framtida behovet av jägmästare. På grundval av AMS slutsatser beslöt 1956 års skogshögskole- och skogsforskningskommitté i sitt betänkande från 1960 att förordna en ökning av antalet utbildningsplatser till 40–45.³³⁵ Veterinärhögskolans antagning var begränsad till högst 36 studenter per år. Antalet utexaminerade veterinärer hade under 1940- och 1950-talen pendlat mellan 13 och 34, under 1940-talet i snitt 20 per år, under 1950-talet i snitt 25,2 per år. AMS hade i en prognos från 1959 bedömt att en utexaminering av 25 till 30 veterinärer svarade mot efterfrågan, men uppskattade samtidigt en försiktig ökning av den framtida efterfrågan på veterinärer, ca 9 procent per år.³³⁶

Jordbrukets högskolor expanderade till skillnad från det övriga universitets- och högskoleväsendet inte på utbildningssidan. Samtidigt visade Jordbruksdepartementet som var upptaget med de stora jordbruksreformerna ett mycket litet intresse för vetenskaplig forskning. 1950-talet var ingen glansperiod för jordbrukets högskolor.

Bakgrunden till 1955 års universitetsutredning står bland annat att finna i en skrivelse från Sveriges förenade studentkårer från 1954.³³⁷ Till skillnad från 1945 års universitetsberedning, eftersträvade

³³¹ Tore Frängsmyr, *Svensk idéhistoria: Bildning och vetenskap under tusen år*, 2 vol. (Stockholm, 2004), del II 1809–2000, 337; Murray, *Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning*, 59–61.

³³² Murray, *Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning*, 59–61.

³³³ Se pressklipp i Kungl. Tekniska högskolans arkiv, Ö II:4.

³³⁴ *Högre utbildning, forskning och försök på lantbrukets område*, 39.

³³⁵ *Forskning och högre utbildning på skogsbrukets område*, SOU 1960:17 (Stockholm, 1960), 90–91.

³³⁶ *Veterinärmedicinsk forskning och undervisning: Del II*, SOU 1964:12 (Stockholm, 1964), 195, 199.

³³⁷ Bertil Östergren, ”Demokratisering i snigelfart”, i *Sveriges förenade studentkårer under 40 år*, red. Bert Fredriksson (Stockholm, 1961), 77–84. Se även Håkansson, ”Högskolereformer”, 79–98. För 1955 års universitetsutredning och forskarutbildningen, se även Birgitta Odén, *Forskarutbildningen förändringar 1890–1975: Historia, statskunskap, kulturgeografi, ekonomisk historia* (Lund, 1991), kap. 5.

1955 års universitetsutredning (U55) att ta ett samlat grepp på universitets- och högskolesektorn. Det är därför befogat att beskriva och analysera utredningens sammansättning i mer detalj eftersom den är väsentlig för efterföljande skeenden. Det är också befogat att analysera dess idéinnehåll och förslag något mer detaljerat, inte minst dess ambition att inränga jordbrukets högskolor under Ecklesiastikdepartementet. 1959 presenterade den sitt utbyggnadsprogram för universitet och högskolor i betänkandet *Universitet och högskolor i 1960-talets samhälle*. Den efterföljande propositionen följde i allt väsentligt utredningens förslag som innebar en omfattande utbyggnad av den högre utbildningen. Tyngdpunkten förlades till de spärrade utbildningarna. Det beslutades att antalet nybörjarplatser vid dessa skulle ökas från ca 2 500 läsåret 1959/60 till ca 3 900 vid 1960-talets slut. Detta skulle framförallt ske genom att en teknisk högskola inrättades i Lund samt att viss civilingenjörutbildning etablerades i Uppsala, att läkar- och tandläkarutbildningen i Umeå blev fullständig och byggdes ut, att antalet utbildningsplatser vid handelshögskolorna byggdes ut samt att ekonomutbildning etablerades i Lund.³³⁸

Hans Löwbeer har beskrivit 1955 års universitetsutredning som ett ”genombrott för planerad utveckling”. Med utredningen inrättades en övergripande kvantitativ planering för den grundläggande universitets- och högskoleutbildningen.³³⁹ Men 1955 års universitetsutredning var även mönsterbildande i sin syn på forskning. Med ett framtidsoptimistiskt credo slogs tonen an:

Om vi får leva i fred, lovar oss teknikens män ett nästan nytt samhälle inom loppet av några decennier. Nationalekonomerna räknar samtidigt med att i detta nya samhälle standarden mycket väl kan dubbelt så hög som den vi nu har. [---] En sådan utveckling är otänkbar utan ett starkt ökat stöd åt akademisk utbildning och forskning³⁴⁰

Det kan vara värt att notera teknikens och ekonomiens framskjutna position i universitetsutredningens vision. Särskilt viktigt blev dess betänkande *Forskningens villkor och behov*, SOU 1958:32. I den efterföljande propositionen skrev ecklesiastikminister Ragnar Edenman:

Forskningen är den mest dynamiska kraften i samhällsutvecklingen. Forskningens resultat skapar ständigt nya, tidigare oanade möjligheter för materiella och kulturella framsteg. Det råder ingen tvekan om att vi nu befinner oss i ett skede, då ett starkt stöd åt forskning är en huvudförutsättning för bevarandet och vidareutvecklingen av välfärdssamhället i verklig mening och där en alltmer forskning utgör en av de bästa grundvalarna för ett förbättrat mellanfolkligt samförstånd och samarbete. Även om de investeringar som görs för att föra forskningen framåt inte alltid avkastar från samhällsekonomisk synpunkt omedelbara resultat blir dessa investeringar ofrånkomligen en allt viktigare faktor i den långsiktiga planering, som kräves för en väl balanserad samhällsutveckling. [/] Forskning måste enligt min uppfattning ges en hög prioritering vid den avvägning av det allmännas resurser, som med hänsyn till det statsfinansiella läget måste iakttagas. Redan en forskning av nuvarande omfattning

³³⁸ 1955 års universitetsutredning: VI, *Universitet och högskolor i 1960-talets samhälle: Riktlinjer och förslag till utbyggnad*, SOU 1959:45 (Stockholm, 1959); Murray, *Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning*, 77–78.

³³⁹ Hans Löwbeer, ”Universitetet och samhället i övrigt: En problemdiskussion”, i *Universitet i utveckling: Uppsala universitet under Torgny T. Segerstedts rektorat 1955–1978*, red. Stig Strömholm, Torgny Nevéus & Åke Davidsson (Uppsala, 1978), 342f.

³⁴⁰ 1955 års universitetsutredning: I, *Den akademiska undervisningen: Forskarrekryteringen*, SOU 1957:24 (Stockholm, 1957), 13, citerad i Björck, *Staten, Chalmers och vetenskapen*, 460.

kommer emellertid på grund av dess inom viktiga områden allt mer kostnadskrävande natur att fordra ökade ekonomiska insatser från samhällets sida.³⁴¹

Denna kompromisslösa plaidoyer för omfattande satsningar på forskning som en nödvändig och ofrånkomlig del i välfärdssamhällets utveckling var ett välkommet bränsle för reformatörerna av forskningen på det lantbruksvetenskapliga området som under 1950-talet hade att kämpa mot statsmakternas, det vill säga Jordbruksdepartementets, ringa intresse för vetenskaplig verksamhet på jordbrukets område.³⁴²

Jordbrukshögskoleutredningen – ett nödvändigt initiativ

I kölvattnet av 1955 års universitetsutredning tillsatte Jordbruksdepartementet tre parallella utredningar på jordbruks-, veterinär- och skogsområdet: 1956 års jordbrukshögskoleutredning, 1956 års skogshögskole- och skogsforskningskommitté och 1958 års veterinärhögskoleutredning.³⁴³ I direktiven till samtliga av dessa tre utredningar angav jordbruksministern att samråd borde ske med U55. I synnerhet U55:s betänkanden om den akademiska undervisningen och forskningen samt om forskningens villkor och behov satte ramarna för utredningsverksamheten. Det är därför knappast fel att argumentera för att 1955 års universitetsutredning blev mönsterbildande, i synnerhet vetenskapsideologiskt, för dessa tre utredningar.

Jordbrukshögskoleutredningen tillsattes 1956 under ordförandeskap av Lantbrukshögskolans rektor Ragnar Nilsson. Utredningen publicerade betänkandet *Högre utbildning, forskning och försök på lantbrukets område* (SOU 1960:2). I betänkandet föreslog de sakkunniga en radikal samordning av utbildning, forskning och försök. I ett långt särskilt yttrande anmälde professorn och överinspektören för Statens lantbruksförsök Yngve Gustafsson en avvikande mening.³⁴⁴ Gustafssons särskilda yttrande är intressant eftersom det presenterade en argumentation för en sammanslagning av de tre högskolorna.

Ett centralt argument som Jordbrukshögskoleutredningens sakkunniga framförde var den relativa eftersläpningen av högre utbildning och forskning på det lantbruksvetenskapliga området. De sakkunniga skrev: ”får likväl den stora eftersläpningen i anslagen till KLSL [Kungl. Lantbrukshögskolan och statens lantbruksförsök] anses anmärkningsvärd”.³⁴⁵ De omfattande satsningarna som skett på andra utbildnings- och forskningsområden hade inte följts upp på lantbrukets område. Återigen blev den högre tekniska utbildningen och forskningen det viktigaste jämförelseobjektet.³⁴⁶

³⁴¹ Kungl. Maj:ts proposition nr 105, 39–40; Stevrin, *Den samhällsstyrda forskningen*, 93–95.

³⁴² Lennart Hjelm, *Från kungsladugård till lantbruksuniversitet: Lantbrukets läro- och forskningsanstalter i tvåhundraårig utveckling* (Uppsala, 1977), 38.

³⁴³ 1956 års skogshögskole- och skogsforskningskommittés betänkande *Forskning och högre utbildning på skogsbrukets område* resulterade i att Skogsforskningsinstitutet sorterades in under Skogshögskolan. 1958 års veterinärhögskoleutredning SOU 1962:33 och SOU 1964:12. Generaldirektör Harry Wikström var ordförande för båda utredningarna. Han var också statssekreterare vid Jordbruksdepartementet 1957–62. Eftersom dessa utredningar inte fick samma betydelse som Jordbrukshögskoleutredningen, ett mått härvidlag är deras sidomfång, ska jag inte närmare beröra dem.

³⁴⁴ *Högre utbildning, forskning och försök på lantbrukets område*, 469–503.

³⁴⁵ *Ibid.*, 9.

³⁴⁶ *Ibid.*, 39–40.

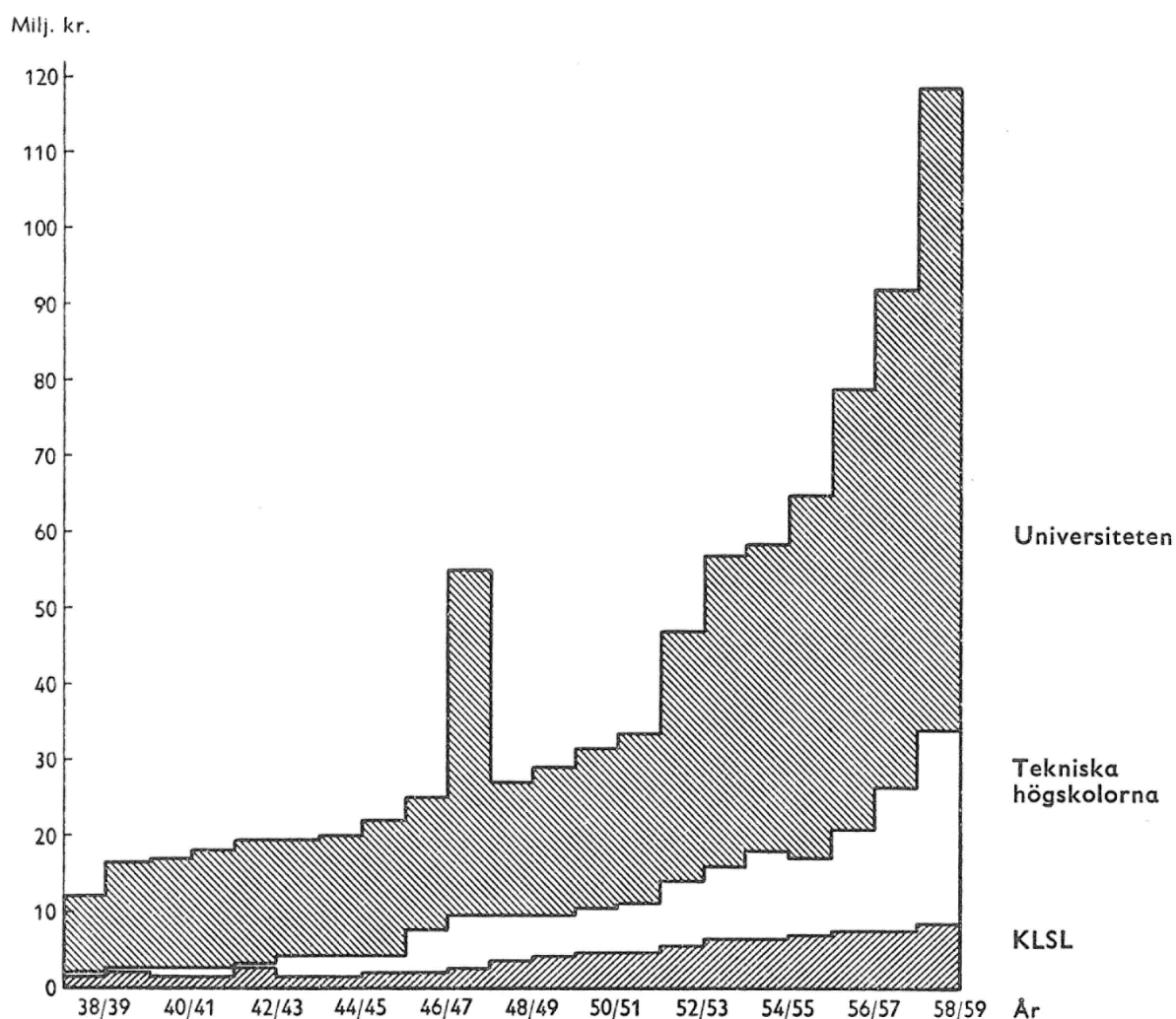

Fig. 3. Medelstillelningens utveckling under perioden 1938/39–1958/59 vid universiteten, de tekniska högskolorna och Kungl. Lantbrukshögskolan och statens lantbruksförsök (KLSL). Källa: *Högre utbildning, forskning och försök på lantbrukets område*, SOU 1960:2 (Stockholm, 1960), 40.

Det var först i och med 1956 års jordbrukshögskoleutrednings betänkande, efterföljande proposition och riksdagsbeslut som agronomutbildningen lades om. Problemen med utbildningen som uppmärksammades redan på 1930-talet och kom att anta en närmast endemisk karaktär fick därmed inte sin lösning förrän 1962, trettio år efter högskolans inrättande. En orsak till den svaga rekryteringen – den långa praktiktiden – kvarstod som ett olöst problem 1950-talet igenom, men ersattes i samband med omläggningen av en propedeutisk kurs. Linjestrukturen som uppfattats som en alltför stel struktur ersattes med fria ämnesval, det vill säga precis vad Lantbrukshögskolans studenter argumenterat för ca tjugo år tidigare.

De hotade högskolorna – Statskontorets organisationsutredning

De föregående avsnitten har visat det starka inflytande som Ecklesiastikdepartementets utredningar av universitets- och högskoleväsendet utövade på Jordbruksdepartementets efterföljande utredningar av högskolorna på jordbrukets område. Det reformprogram som 1955 års universitetsutredning lanserade vid decenniets slut fick en mönsterbildande inverkan på Lantbrukshögskolans utveckling i riktning mot ett modernt forskningsuniversitet. Men med sitt sjunde och sista betänkande som publicerades så sent som 1963, skulle utredningens ambition att ta ett samlat grepp på universitets- och högskoleväsendet komma att formas till ett direkt hot mot jordbrukets högskolors existens. Till grund för betänkandet *Universitetens och högskolornas organisation och förvaltning* (SOU 1963:9) låg en rapport som Statskontoret utarbetat för utredningens räkning.³⁴⁷

Uppdraget som 1955 års universitetsutredning givit Statskontoret var att utarbeta ett förslag till organisation av universitetsväsendet. I enlighet med utredningens intentioner var Statskontorets undersökning brett upplagd.

I och med Statskontorets rapport och 1955 års universitetsutrednings sjunde och sista betänkande sköts de administrativa frågorna i förgrunden. Statskontoret framhöll att det var önskvärt att läroanstalterna vid en och samma ort gick samman om en gemensam administrativ apparat. Om läroanstalterna borde fortsatt bestå som självständiga enheter hade Statskontoret dock inte prövat. Samtidigt antydde Statskontoret försiktigt: ”Helt allmänt framstår det dock som fördelaktigt, om ett ökat samarbete även i akademiska ärenden [...] kunde komma till stånd.” Även om Statskontoret i det följande underströk att man vid diskussionerna av ”formerna för ett eventuellt akademiskt samgående över läroanstaltsgränserna” inte borde bortse från att ”det i vissa fall har visat sig vara gynnsamt – åtminstone för utbildningen – med relativt små akademiska sammanslutningar”, så hade det klart och tydligt öppnat upp för möjligheten att en administrativ kraftsamling mycket väl kunde följas av en akademisk.³⁴⁸ Innebörden var omvälvande. En administrativ logik var på väg att trumfa en hitintills oifrågasatt akademisk.

Statskontoret prövade inte närmare frågan om hur ett inordnande av de tre högskolorna under Jordbruksdepartementet (samt Handelshögskolan i Stockholm) i den föreslagna organisationen skulle ske. Men det underströk: ”Ett inordnande av även dessa högskolor i ett större organisatoriskt sammanhang framstår emellertid som angeläget”. Statskontoret lade dessutom till att ett dylikt inordnande kunde ske ”utan några principiella ändringar i den här föreslagna totala organisationen för universitetsväsendet”.³⁴⁹ Sammanfattningsvis gav Statskontoret mycket tydligt uttryck för intentionen att jordbrukets högskolor borde inordnas under universitetsväsendets centrala planeringsorgan, och uttryckte också en viss frustration över den särställning dessa högskolor tillåtits inta: ”Att läroanstalterna under jordbruksdepartementet i rapportens förslag fått inta en särställning beror på att förändringarna för dessa kräver mer omsorgsfulla överväganden än tiden för de nu verkställda organisationsundersökningarna kunnat medge.”³⁵⁰

³⁴⁷ *Universitetsväsendets organisation: Rapport av statskontoret*, SOU 1963:10 (Stockholm, 1963).

³⁴⁸ *Ibid.*, 162.

³⁴⁹ *Ibid.*

³⁵⁰ *Ibid.*, 23.

I syfte att skapa ”rationaliseringsvinster” föreslog Statskontoret att fem universitetsadministrativa centra skulle inrättas (och lade parentetiskt till att antalet blev detsamma oavsett de fyra utomstående läroanstalterna medtogs eller inte):

- 1) Uppsala universitets centrala administration,
- 2) Lunds och Malmös centrala universitetsadministration,
- 3) Göteborgs centrala universitetsadministration,
- 4) Stockholms centrala universitetsadministration,
- 5) Umeås centrala universitetsadministration.³⁵¹

Även om inte Statskontoret inte närmare prövade frågan, hade det tydligt formulerat en intention. I sitt avslutande betänkande var 1955 års universitetsutredning inne på samma linje som Statskontoret. Att utreda organisationen av jordbrukets högskolor ingick inte i dess uppdrag, men det hindrade inte utredningen att ”som sin principiella uppfattning uttala, att även dessa högskolor på sätt motsvarande vad som här föreslagits beträffande tandläkarhögskolorna och farmaceutiska institutet bör anknytas till större universitetsenheter”.³⁵²

Slutsatser

En viktig konsekvens av att reformeringen av jordbrukets högskolor skedde med det övriga universitets- och högskoleväsendets reformering som viktigaste förebild var att de visioner och ideal som sattes upp för universitets- och högskoleväsendet även blev mönsterbildande för jordbrukets högskolor. Därmed tog de ett viktigt symboliskt steg bort från att fungera som det praktiska jordbrukets, näringens, tjänare till att bli mer självständiga akademiska institutioner, vetenskapens tjänare. Reformerna innebar en akademisering av verksamheten.

Jordbrukets högskolor utvecklade dock en distinkt dynamik beroende på de särskilda villkor som mer allmänt moderniseringsprocessen och mer specifikt den förda jordbrukspolitikerna ställde upp. Den strukturrationalisering som genomdrevs i kölvattnet av 1947 års jordbrukspolitiska beslut innebar att den jordbrukande befolkningen oavbrutet minskade. Detta drabbade även agronomkåren som förändrade arbetsuppgifter till trots inte kunde räkna med att växa i storlek. Studentantalet vid jordbrukets högskolor kunde därför inte öka i den takt som skedde vid andra fackhögskolor, för att inte tala om vid universitetens och de fria högskolornas fria fakulteter. Det innebar att den utvecklingsbana i riktning mot ett forskningsuniversitet som stakades ut renodlades på ett sätt som inte var möjligt vid universiteten och de fria högskolorna. Jordbrukets högskolor utvecklades aldrig till massuniversitet och de drabbades följaktligen inte av de problem som denna snabba omställning var behäftad med.

Utmaningarna för jordbrukets högskolor var av ett annat slag. De hade varit kritiska till 1940-talets jordbruksreformer och kanske var det en anledning till att deras utbildning och forskning inte anpassats till jordbrukets förändrade villkor. Universitetsreformernas fokus på vetenskaplig forskning hade skapat en jordmån för att realisera det moderna forskningsuniversitetet, men vad skulle det forskas om och på vilket sätt skulle forskningen vid jordbrukets högskolor skilja ut sig från det övriga

³⁵¹ Ibid., 163. Se kap. 6 i utredningen för modelluniversitetets utformning.

³⁵² *Universiteten och högskolornas organisation och förvaltning*, 285. Utredningens betänkande ledde till bildandet av UHÄ 1964. Se Torgny Nevéus, *Vägen till UHÄ: Ett nytt ämbetsverks föregångare* (Stockholm, 1976), 22–37.

universitets- och högskoleväsendets, och hur skulle deras forskning legitimeras? Det är föremålet för nästa kapitel.

5. Vägval i jordbruksreformernas skugga

Detta kapitel fokuserar på jordbruksreformerna och hur de påverkade Lantbrukshögskolans vägval. Kapitlet består av tre delar. Den första analyserar det svenska jordbrukskomplexet under perioden 1930 till 1970 och identifierar de centrala aktörerna. Det svenska jordbrukskomplexet har kallats för det reglerade undantaget, och den andra delen undersöker den reglerade sektorns behov av expertis. Den tredje delen behandlar Lennart Hjelm's delutredning i 1960 års jordbruksutredning och som blev viktig för att legitimera satsningar på utbildning och forskning. Hjelm var även rektor för Lantbrukshögskolan och hans argumentation i utredningen kom att bli central för Lantbrukshögskolans fortsatta vägval.

Jordbrukskomplexet

Jordbruket var ett av de mest omdebatterade politikområdena under 1900-talets första hälft. Därefter undantogs det på ett mycket påtagligt sätt de politiska arenorna.³⁵³ Under 1920-talet var det frihandelsförespråkarna som dominerade, och de statliga initiativen begränsade sig till jordfrågan (främst småbruk i form av egnahemsrörelsen) och tullfrågan.³⁵⁴ En snabb produktionsökning pådriven av teknikutveckling bidrog dock till att ändra förutsättningarna för jordbruksnäringen. Ökad internationell konkurrens, men också ökad inhemsk konkurrens (pytsåkarna) kom att skapa ett latent kristillstånd som blev manifest i samband världskrisen 1929.³⁵⁵ Vid den här tiden utsågs agronomen Ludvig Nannesson till vd för Sveriges Allmänna Lantbrukssällskap (SAL). Under Nannesson moderniserades organisationen och föreningsrörelsen kom att bli en kraftfull aktör de kommande decennierna.³⁵⁶

³⁵³ Se t.ex. Fredrik Eriksson, *Det reglerade undantaget: Högerens jordbrukspolitik 1904–2004* (Stockholm, 2004).

³⁵⁴ Per Edvin Sköld, *Nya vägar: Studier och reflexioner rörande jordbrukspolitik och social jordpolitik samt gränsområden mot varandra* (Stockholm, 1927). Se även Clas-Erik Odhner, "Arbetare och bönder formar den svenska modellen: Socialdemokratin och jordbrukspolitiken", i *Socialdemokratins samhälle: SAP och Sverige under 100 år*, red. Klaus Misgeld, Karl Molin & Klas Åmark (Stockholm, 1989), 83–115; Bo Rothstein, *Den korporativa staten: Intresseorganisationer och statsförvaltning i svensk politik* (Stockholm, 1992).

³⁵⁵ Carl-Axel Olsson, "Swedish Agriculture during the Interwar Years", *Economy and History* 11 (1968), 67–107. Se även Morell, *Jordbruket i industrisamhället*.

³⁵⁶ Jacob Bjärsdal, *Banbrytare bland bönder: Ludvig Nannesson, Viktor Johansson* (Stockholm, 1981); Lennart Hjelm, "Ludvig Nannesson – föregångsman inom svensk lantbruksekonomi", i *Föregångare inom företagsökonomi*, red. Lars Engwall (Stockholm, 1995), 125–138.

När en statlig utredning tillsattes 1928 bistod föreningsrörelsen med expertis. Dess experter, agronomerna och företagsekonomerna Ludvig Nannesson och Axel Stensgård, kom att bli mjölkregleringens arkitekter. De fick politiskt gehör (högern och de frisinna) för sina förslag. En central person härvidlag var Bo von Stockenström. Nyckeln till framgång var en sammanblandning av politik och intresseorganisation. I SAL:s ledning ingick ledande politiker. SAL i sin tur fungerade som en språngbräda in i (jordbruks)politiken. När regleringarna successivt byggdes ut under 1930-talets första år kom det att ske i föreningsexpertisens regi. Axel Stensgård utformade bland annat den så kallade totalkalkylen som ett reglerande instrument. Att föreningsrörelsen översåg regleringarnas genomförande måste betecknas som anmärkningsvärt. År 1935 inrättades dock Statens jordbruksnämnd som ett led i att samla regleringarna under ett (statligt) organ.³⁵⁷ Regleringarna som drivits fram med högern och de frisinna som politiska allierade och därefter säkrats av bondeförbundets kohandel med socialdemokraterna 1933, började att ifrågasättas under 1930-talets mitt. Socialdemokraterna, främst deras ledande jordbrukspolitiska företrädare Per Edvin Sköld, stod länge för en frihandelsvänlig och antiprotektionistisk linje, men i samband med att krisen fördjupades och alltför många länder tog till protektionistiska åtgärder – avgörande var att Storbritannien övergav frihandelslinjen 1932 – kom Sköld och socialdemokraterna att byta fot i frågan.³⁵⁸ Den stödpolitik som utformats under krisåren uppfattades dock inte vara genomtänkt utan närmast bestå av en räkka ad hoc-åtgärder som fogats samman till ett komplicerat och svårgenomträngligt system i föreningsrörelsens regi. Bland andra Mauritz Bonow vid Kooperativa förbundet (KF) och den frisinna agronomen Waldemar Svensson pläderade för behovet av en planmässigare jordbrukspolitik.³⁵⁹ Den stödpolitik som utformats hade främst kommit jordbruksproducenterna till godo. Det svenska folket hade subventionerat dem genom att betala högre priser för maten. Det ska sägas att även Per Edvin Sköld publicerade en räkka inlägg under 1935 och 1936 där han argumenterade för en social jordbrukspolitik.³⁶⁰ Sköld hade dock tidigt investerat mycket i egnahemsfrågan och det var småbrukarna han vurmade för. Hans sociala jordbrukspolitik innebar att alla skulle kunna bruka jorden.³⁶¹ Det var inte det Bonow och Svensson argumenterade för. Nationalekonomen Gustaf Åkerman levererade i sin tur en vetenskapligt grundad kritik av stödpolitikens grundsten i *Mjölkgleringen* (1937).³⁶²

Frågan hade alltså uppmärksammats genom ett antal inlägg från den kooperativa rörelsen, folkpartiet och nationalekonomin. Det var dock Gunnar Myrdal som skulle komma att ge kritiken en mer programmatisk karaktär och också komma med den avgörande impulsen till en översyn av den rådande stödpolitiken. Makarna Myrdals bok *Kris i befolkningsfrågan* (1934) hade lett till att Befolkningskommissionen tillsatts året därefter. Kommissionens *Betänkande i näringsfrågan* (SOU 1938:6) kopplade på ett tydligt sätt samman ”näringsfrågan” med jordbrukspolitiken. Näringsstandarderna för en stor del av befolkningen (fattiga och barnrika familjer) var alltför låg och det hade att göra med priserna på jordbruksprodukter. Bakom resonemanget stod Gunnar Myrdal och kommissionens sekreterare, tillika Myrdals elev, Gunnar Lange. I en bilaga till betänkandet, ”Översiktlig analys av det jordbrukspolitiska problemet på längre sikt”, utvecklade Myrdal sitt

³⁵⁷ Gunnar Hellström, *Jordbrukspolitik i industrisamhället: Med tyngdpunkt på 1920- och 30-talen* (Stockholm, 1976), 364; Rothstein, *Den korporativa staten*; Per Thullberg i Tore Johansson & Per Thullberg, *Samverkan gav styrkan: Lantbrukarnas föreningsrörelse 1929–1979* (Stockholm, 1979), 13. Se även Bo von Stockenström, *Händelser och resor: Minnen från 40 år i politik, jordbruk, skog* (Stockholm, 1958), kap. 3 ”Mjölkgleringen”.

³⁵⁸ Per Thullberg, ”Experterna och jordbruket” (opublicerat manuskript, Historiska institutionen, Stockholms universitet, oktober 1981), 22–33.

³⁵⁹ Mauritz Bonow, *Staten och jordbrukskrisen* (Stockholm, 1935); Waldemar Svensson, *Riktlinjer för svensk jordbrukspolitik* (Uddevalla, 1935).

³⁶⁰ Per Edvin Sköld, ”Den sociala jordfrågan”, *Tiden* 27 (1935), 598–603; idem, *Bättre bärning åt den fattiga jordbruksbefolkningen* (Stockholm, 1936); idem, *Socialdemokratin och jordbruket* (Stockholm, 1936).

³⁶¹ Odhner, ”Arbetare och bönder formar den svenska modellen”.

³⁶² Gustaf Åkerman, *Mjölkgleringen* (Stockholm, 1937).

resonemang.³⁶³ I en efterföljande skrift från februari 1938, *Jordbrukspolitiken under omläggning*, placerade han resonemanget i ett bredare sammanhang. I skriften drog Myrdal upp riktlinjerna för en ny, planmässig jordbrukspolitik.³⁶⁴ Per Thullberg menar att Gunnar Myrdal presenterade en teoretisk innovation som gjorde att jordbrukspolitiken kunde omformuleras som socialpolitik (eller mer precist: en socialpolitisk jordbrukspolitik som var förenlig med en näringspolitisk dito). Per Edvin Sköld, som var påtagligt influerad av den liberale och frihandelsvänlige Eli Heckscher, hade sett socialpolitiska åtgärder inom jordbruket som nödvändiga men olönsamma. Myrdal argumenterade däremot för att socialpolitik var nationalekonomisk försvarbart; socialpolitiska åtgärder blev därmed lönsamma.³⁶⁵ Sina idéer presenterade och debatterade han bland annat i Nationalekonomiska föreningen, en av tidens viktigare plattformar för möten mellan nationalekonomisk expertis och politiker.³⁶⁶ Också Gunnar Lange presenterade de nya idéerna i skriften *Trygghet åt jordbrukets folk* (1938).³⁶⁷ Lange, fil.lic. i nationalekonomi, var inte bara Myrdals elev och Befolkningskommissionens sekreterare. Han var också statistiskt biträde åt Sköld. Lange och Sköld kom bra överens och deras samarbete skulle komma att vara länge.³⁶⁸

Myrdals inlägg i den jordbrukspolitiska debatten ledde till att den dåvarande jordbruksministern Axel Pehrsson-Bramstorp tillsatte 1938 års jordbruksutredning. I direktiven återfanns Myrdals tankegångar om den framtida jordbrukspolitiken.³⁶⁹ Utredningen bestod av inalles femton ledamöter (exkl. sekreterare). Till ordförande för utredningen utsågs landshövdingen Carl Mannerfelt. Mannerfelt hade bland annat varit statssekreterare under Bo von Stockenström. Till vice ordförande utsågs bondeförbundaren och kommunikationsministern Gerhard Strindlund. Olof Söderström var utredningens sekreterare. Bland de sakkunniga återfanns Gunnar Myrdal (som på egen begäran entledigades från sitt uppdrag hösten 1938) och professorn i företagsekonomi Gerhard Törnqvist samt Mauritz Bonow och Waldemar Svensson. Gunnar Sträng representerade fackföreningsrörelsen. Kanslichefen vid Statens jordbruksnämnd Nils Malmfors och byråchefen vid Lantbruksstyrelsen Gustav Ytterborn representerade den statliga förvaltningen. Malmfors blev senare statssekreterare under Axel Gjöres vid Folkhushållningsdepartementet och spelade en central roll i Livsmedelskommissionen (LK). Malmfors och Gjöres hade ett nära samarbete.³⁷⁰ Ytterborn blev sedermera överdirektör och chef för Egnahemsstyrelsen. Utöver Strindlund var de parlamentariska ledamöterna godsägaren och högermannen Frithiof Domö, lantbrukaren O. L. Carlström, lantbrukaren K. A. M. Andersson samt ombudsmannen K. Andersson. Slutligen lantbrukarna Sam B. Norup och C. G. Johansson. Norup var även bondeförbundare och kom att besitta en rad centrala maktpositioner inom jordbrukskomplexet.³⁷¹

Krigsutbrottet den 1 september 1939 innebar dramatiskt förändrade förutsättningar för jordbruket. De förändrade villkoren blev ett argument för att avsluta 1938 års jordbruksutredning. Problemställningen

³⁶³ "Bilaga 2: Översiktlig analys av det jordbrukspolitiska problemet på längre sikt", i *Betänkande i näringsfrågan*, SOU 1938:6 (Stockholm, 1938), 74–92.

³⁶⁴ Gunnar Myrdal, *Jordbrukspolitiken under omläggning* (Stockholm, 1938). Se även idem, "Jordbrukspolitiken svårigheter", *Nationalekonomiska föreningens förhandlingar* (1938), 57–98. Dessa inlägg ledde sannolikt till att 1938 års jordbruksutredning tillsattes. Se också Svend Riemer, "Jordbrukspolitik och näringsfysiologisk standard", *Tiden* 29 (1937), 597–606. För mellankrigstidens produktionsökning, se Olsson, "Swedish Agriculture during the Interwar Years".

³⁶⁵ Thullberg, "Eperterna och jordbruket".

³⁶⁶ Se t.ex. Myrdal, "Jordbrukspolitiken svårigheter".

³⁶⁷ Gunnar Lange, *Trygghet åt jordbrukets folk* (Stockholm, 1938).

³⁶⁸ Se t.ex. "Namn att minnas: Gunnar Lange", *Svensk tidskrift*, 31 december 1959.

³⁶⁹ *Den framtida jordbrukspolitiken: Betänkande: A, Bakgrunden*, SOU 1966:30 (Stockholm, 1966), 250f. Utredningsarkivet om 12 volymer finns samlat i Riksarkivet.

³⁷⁰ Axel Gjöres i *Svenskt biografiskt lexikon*. Se även Axel Gjöres, *Vreda vindar* (Stockholm, 1967), 229–231.

³⁷¹ Han var bl.a. ordförande i Svenska mejeristernas riksförening (SMR), jordbruksminister 1951–1957, generaldirektör för Lantbruksstyrelsen 1957–1962.

hade nu blivit den omvända. Utredningsarbetet var då ganska långt skridet enligt Otto Zetterberg. Att 1938 års jordbruksutredning lades ned har fått den tidigare forskningen att uppfatta den som en parentes.³⁷² Som vi ska se är det en förhastad slutsats.

Som historikern Lennart Friberg noggrant undersökt innebar krigsutbrottet att en starkt reglerad ekonomi etablerades.³⁷³ På jordbrukets område blev Livsmedelskommissionen (LK) den övergripande myndigheten. Friberg uppmärksammar den omfattande inblandningen av korporativa organ i kris-kommissionernas arbete och menar att den var särskilt påtaglig i LK:s arbete. Därmed, kan man säga, förstärktes det nära samarbetet mellan föreningsrörelsen, statliga myndigheter och politiker som hade etablerats i och med jordbruksregleringarna mellan 1931 och 1935, för att därefter ifrågasättas i debatten som föranledde 1938 jordbruksutredning. Denna hade, som vi sett, en relativt bred sammansättning. Föreningsrörelsen var företräd, men dominerade inte. När så 1942 års jordbrukskommitté tillsattes av samlingsregeringens jordbruksminister Pehrsson-Bramstorp kom föreningsrörelsen att få en betydligt mer dominerande roll. För detta ”belönades” Bondeförbundets ledare Pehrsson-Bramstorp 1946 med ordförandeposten i Sveriges lantbruksförbund (SL), före detta SAL. 1942 års jordbrukskommitté fick i direktiv att utreda dels kristidspolitiken, dels den framtida jordbrukspolitiken. I detta sammanhang är det den senare som är intressant. I mycket innebar den en uppföljning och fortsättning på 1938 års jordbruksutrednings arbete. I direktiven återkom Myrdals tankegångar från 1938.

Om en påtaglig skillnad gentemot den föregående utredningen var de starka korporativa inslagen, var en annan den starka tonvikten på självförsörjning och beredskap. Det var i och för sig högst naturligt då 1942 års jordbrukskommitté tillsattes mitt under brinnande krig och under ett år då den tidigare goda livsmedelssituationen var på väg att försämras (två missväxtår av nästan katastrofal karaktär 1940 och 1941; våren 1942 var livsmedelslagren i stort sett tömda).³⁷⁴ Detta gjorde att LK fick ett stort inflytande över 1942 års jordbrukskommitté. LK:s ordförande Bo Hammarskjöld utsågs även till ordförande för jordbrukskommittén.³⁷⁵ Såväl LK:s vice ordförande landshövdingen R. Johansson som dennes efterträdare på vice ordförandeposten Olof Söderström utsågs till ledamöter.

Kommitténs fokus på jordbrukets roll för försvarsberedskapen och självförsörjningsambitionen tonades ned något i och med krigsslutet, men försvarspolitiska hänsyn kom för lång tid framöver att tillmätas påtaglig vikt, inte minst retoriskt.

Sammanfattningsvis kan man säga jordbruksreformerna utformades i spänningsfältet mellan tre politikområden: reglerings- och stödpolitiken; socialpolitiken; försvarspolitiken (tre bitvis motstridande problemformuleringar: jordbrukspolitik som näringspolitik, jordbrukspolitik som socialpolitik, jordbrukspolitik som försvarspolitik). Jordbrukets intresseorganisationer, främst SL, och Bondeförbundet gick in i förhandlingarna med föresatsen att den reglerings- och stödpolitik som utformats mellan 1931 och 1935 skulle bevaras. Reformlystna nationalekonomer, fackföreningsrörelsen och Socialdemokraterna såg jordbrukspolitiken som ett socialpolitiskt verktyg; rättvisemålet sattes främst. Livsmedelskommissionen och konservativt sinnade politiker såg jordbrukspolitiken som en del av försvarspolitiken. Inte undra på att reformverksamheten på jordbrukets område kom att bli föremål för en omfattande debatt. Till ett av de – vid första anblick – mer aparta inläggen hörde Åke

³⁷² Se bl.a. Anderson, *Staten och jordbruket*.

³⁷³ Friberg, *Styre i kristid*. Se även Karl Åmarks uppsummerande betänkanden över kristidspolitiken och kristidshushållningen: *Kristidspolitik och kristidshushållning i Sverige under och efter andra världskriget: Del 1*, SOU 1952:49 (Stockholm, 1952); *Kristidspolitik och kristidshushållning i Sverige under och efter andra världskriget: Del 2*, SOU 1952:50 (Stockholm, 1952).

³⁷⁴ Se t.ex. *Lantmannen* 1943, 3; *Lantmannen* 1944, 3.

³⁷⁵ Om Bo Hammarskjöld, se bl.a. Gjöres, *Vreda vindar*, 217–221.

Gullanders inlägga *Framtida svensk agrarpolitik* från 1941. Gullander var agronom, bondeförbundare och verksam i Riksförbundet Landsbygdens folk (RLF). Enligt Thullberg var Gullanders programmatiska inlägg representativt för RLF:s hållning. *Framtida svensk agrarpolitik* såg den nazityska jordbrukspolitiken, termen agrarpolitik länkades av nazisterna samman med Blut-und-Bodenideologin, som förebildlig.³⁷⁶ Gullander hade tagit intryck av Nils Wohlin som var påtagligt präglad av ett socialdarwinistiskt tankegod och den pronazistiske Nils Sonesson.³⁷⁷ Den senare publicerade själv inlägget *Jordbrukets framtid* (1943).³⁷⁸ Debatten dominerades dock av mer sansade inlägg från såväl politiska partier som intresseorganisationer.

1942 års jordbrukskommittés huvudbetänkande presenterades i två delar 1946. Tre mål för jordbrukspolitiken fastslogs. Nationalekonomerna Erik Lundberg och Ingvar Svenilsson gick i ett separat yttrande mot delar av betänkandet. Deras yttrande var mer i linje med Myrdals ursprungliga intention. Till skillnad från i betänkandet fick inkomstmålet en helt överordnad betydelse i jordbruksminister Per Edvin Skölds efterföljande proposition, den magistrala 1947:75. Beredskapsmålet tonades ned. En del kompromisser beträffande rationaliseringsmålet gjordes. Carl-Erik Odhners analys att Sköld krattade för ett eventuellt regeringssamarbete med Bondeförbundet förefaller här trovärdig.³⁷⁹

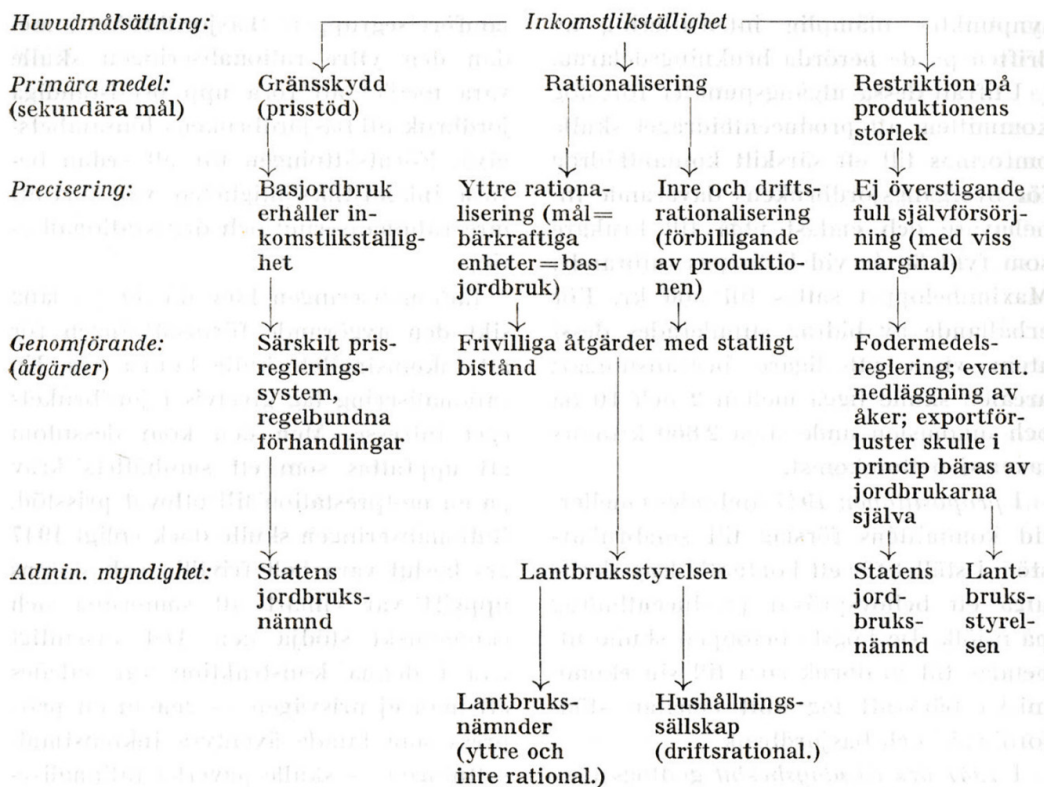

Fig. 4. Att inkomstmålet fick en helt överordnad betydelse i 1947 års jordbrukspolitiska beslut demonstreras av ovanstående schematiska bild från 1960 års jordbruksutredning. Bilden ger uttryck för den officiella tolkningen av beslutet. Källa: *Den framtida jordbrukspolitiken: Betänkande: A, Bakgrunden*, SOU 1966:30 (Stockholm, 1966), 266.

³⁷⁶ Åke Gullander & Gunnel Nyblom, *Framtida svensk agrarpolitik: Ett diskussionsinlägg*, 2. uppl. (Stockholm, 1941).

³⁷⁷ Ibid.; Birger Hagård, *Nils Wohlin: Konservativ Centerpolitiker* (Stockholm, 1976).

³⁷⁸ Nils Sonesson, *Jordbrukets framtid* (Stockholm, 1943).

³⁷⁹ Odhner, "Arbetare och bönder formar den svenska modellen".

Det efterföljande riksdagsbeslutet 1947 har med en formulering som även traderats av historiker kommit att kallas för jordbrukspolitikens Magna Charta.³⁸⁰ I backspegeln förefaller denna karaktäristik överdriven. 1947 års jordbrukspolitiska beslut var en kompromiss och sammanfattning av de jordbrukspolitiska reformerna sedan 1930-talets början. Föreningsrörelsen var relativt nöjt med 1947 års jordbrukspolitiska beslut. De hade gått in med föresatsen att status quo skulle råda, regleringarna skulle i möjligaste mån bevaras. Så blev det också. Beslutet blev en kompromiss mellan regleringspolitiken och socialpolitiken. Beslutet innebar en avpolitiserings av en av de mer politiserade sektorerna i det svenska samhället.³⁸¹ En omfattande förvaltningsapparat byggdes upp. Rationaliseringen skedde i tre delar: yttre och inre rationalisering samt driftsrationalisering. Lantbruksnämnder inrättades efter mönster från arbetsmarknadsområdet. Dessa tog hand om den kontroversiella yttre rationaliseringen. Hushållningssällskapen de övriga delarna. De årligen återkommande prissförhandlingarna sköttes mellan intresseorganisationerna (SL och RLF, LO och KF) och Statens jordbruksnämnd, Livsmedelskommissionens efterträdare. Prisavtalen träffades med jordbrukskalkylen som grundval. Som Odhner noterar var det inte lätt för regering och riksdag ändra på ett överenskommet avtal.³⁸² Innebörden var att makten över jordbrukssektorn utövades av en liten grupp av personer som företrädde intresseorganisationer och statlig förvaltning. Nyckelpersoner var Axel Stensgård; Gösta Liedberg; Einar Sjögren, vd för SL mellan 1941 och 1955, ledamot i LK 1940–1941, vice ordförande i 1942 års jordbrukskommitté. LK:s ordförande mellan 1946 och 1950, Olof Söderström, utsågs 1950 till generaldirektör för Statens jordbruksnämnd, LK:s efterföljare, en post han till och med 1957. Söderström var ju som bekant sekreterare för 1938 års jordbruksutredning och ledamot i 1942 års jordbrukskommitté under sex års tid.

Systemet med årligen återkommande prissförhandlingar mellan jordbrukets förhandlingsdelegation (ledd av Gösta Liedberg) och Statens jordbruksnämnd pågick fram till 1956, då ett nytt system etablerades, det så kallade treårsavtalet.³⁸³ Detta system var resultatet av Jordbruksprisutredningens arbete (SOU 1954:39). Utredningen hade tillsatts 1952 i syfte att överse prissättningsystemet på jordbruksprodukter. Det var en ren expertutredning under ordförandeskap av Olof Söderström. Till de sakkunniga hörde Carl Henrik Nordlander, Axel Stensgård, direktören i Kooperativa förbundet Carl Lindskog och agr.lic. och LO-mannen Clas-Erik Odhner. Till de biträdande experterna hörde JUI:s chef Halvdan Åstrand, Gustav Ytterborn, Sven Holmström samt IUI:s chef Jonas Nordenson.³⁸⁴ Holmström stod för revideringen av jordbrukskalkylen, det centrala regleringsinstrumentet. JUI bidrog med ytterligare specialundersökningar bland andra av Lennart Hjelm. Det kan noteras att utredningen kontrollerades av de centrala aktörerna inom jordbrukskomplexet sedan tio till femton år tillbaka, i Stensgårds fall sedan tjugo till tjugofem år. Därutöver tillkom en yngre generation av forskarutbildade agronomer och lantbruksekonomer – Odhner, Holmström, och Hjelm – som samtliga var elever till Nannesson. De kan karaktäriseras som en jordbruksekonomisk expertis vars professionella karriärer kom att bli intimt sammanlänkade med det reglerade undantaget.

1930- och 1940-talens jordbruksreformer innebar att ett system frikopplat från marknadsmekanismerna hade byggts upp. För att rationalisera detta system krävdes därför statliga åtgärder.³⁸⁵ För detta behövdes institutioner befolkade av en omfattande kader av expertis. Detta skapade karriärvägar för de som byggt upp systemet och deras protegéer. Som vi har sett spelade föreningsrörelsens experter en central roll i utformningen av jordbruksregleringarna, och de skulle

³⁸⁰ Axel Stensgård, "Jordbrukspolitisk översikt", i *Sveriges Lantbruksförbund 1917–1957* (Stockholm, 1957), 125–148; Erik Swedborg, *Jordbrukspolitiken 1967: Bakgrund, riktlinjer, tillämpning* (Stockholm, 1968).

³⁸¹ Eriksson, *Det reglerade undantaget*.

³⁸² Odhner, "Arbetare och bönder formar den svenska modellen".

³⁸³ Eriksson, *Det reglerade undantaget*, 179f.; Odhner, "Arbetare och bönder formar den svenska modellen".

³⁸⁴ *Prissättningen på jordbruksprodukter*, SOU 1954:39 (Stockholm, 1954).

³⁸⁵ Se Rothstein, *Den korporativa staten*, för en bra analys.

komma att fortsätta tillhandahålla expertis. SL och RLF inrättade Jordbrukets utredningsinstitut (JUI) 1950.³⁸⁶ Centrala personer vid JUI under 1950-talet blev Sven Holmström och Lennart Hjelm. De var båda agronomer från Lantbrukshögskolan och de hade disputerat i lantbruksekonomi som elever till Ludvig Nannesson. I sina memoarer redogör Hjelm för hur Axel Stensgård, Ludvig Nannessons närmaste man och direktör för SL, samma dag som han disputerade kom fram till honom och undrade om han ville börja en tjänst som utredare vid SL.³⁸⁷ När så JUI inrättades två år senare blev Hjelm avdelningschef där. Efter några år återvände Hjelm till Lantbrukshögskolan för en professur i lantbrukets driftsekonomi och 1963 valdes han till högskolans rektor. Holmström blev också avdelningschef vid JUI vid institutets inrättande och avancerade 1959 till dess chef, en position som han behöll fram till 1979.³⁸⁸ JUI blev föreningsrörelsens vetenskapliga arm, och institutet tog fram mycket av det material som skulle komma att ligga till grund för nästa stora jordbruksutredning.

Inte mycket av den (yttre) rationaliseringsverksamhet som förutskickades av 1947 års jordbruksutredning kom att äga rum under det efterföljande decenniet.³⁸⁹ Uppdelningen av rationaliseringsverksamheten mellan två organ – hushållningssällskapen och lantbruksnämnderna – borgade inte för effektivitet. Frågan om expropriation m.m. var dessutom politiskt känslig, och påskyndades förmodligen inte av att Bondeförbundet hade hand om Jordbruksdepartementet mellan 1951 och 1957, lett av Sam B. Norup under större delen av perioden. Att Bondeförbundet hade hand om Jordbruksdepartementet innebar inte att det kunde råda obehindrat över jordbrukspolitiken. Clas-Erik Odhner påpekar att finansminister Per Edvin Sköld fungerade som socialdemokraternas ”skuggjordbruksminister”. Sköld följde noggrant jordbrukspolitiken och ingrep när Norup i hans tycke gick för långt.³⁹⁰ Denna dragkamp om jordbruksdepartementet hade en förlamande inverkan på jordbrukspolitiken under dessa år. En snabb och fortgående mekanisering samt en lika dramatisk minskning av antalet aktiva lantbrukare präglade 1950-talet. De snabbt förändrade förutsättningarna hade gjort att 1947 års jordbrukspolitiska beslut var på väg att bli överspelat. I synnerhet började det bli uppenbart att målet med inkomstjämlighet med industriarbetare för jordbrukare inte kunde uppnås. Därtill var jordbruken för små för att kunna hålla jämn takt med den snabba tillväxten inom industrin (4 procent per år under 1950-talet och 8 procent per år under 1960-talet att jämföra med 2 procent per år för det genomsnittliga basjordbruket). Jordbruksproduktionens andel av BNP minskade från 8 procent 1950 till 4 procent 1965.³⁹¹

Den avgörande insikten kom dock i och med prispförhandlingarna i början av 1959. Det treåriga avtal som föreslagits av Jordbruksprisutredningen och gällt mellan 1956 och 1959 skulle omförhandlas. Förhandlingen skedde nu åter mellan jordbrukets förhandlingsdelegation och Statens jordbruksnämnd. Kalkylerna visade dock att inkomstklyftan mellan industriarbetare och jordbrukare (på bas- och normjordbruk) blivit så stor att den inte kunde fyllas genom prishöjningar. Det blev uppenbart att problemet inte kunde lösas utan politisk inblandning. Att regeringen tillsatte 1960 års jordbruksutredning var, skriver Odhner, ett försök att återföra initiativet till de politiska instanserna.³⁹²

³⁸⁶ JUI bildades 1950 av Sveriges Lantbruksförbund (SL) och Riksförbundet Landsbygdens Folk (RLF) som ”ett det svenska jordbrukets eget forsknings- och utredningsorgan”. Medel tillskötts från de båda organisationerna, men institutet hade egen förvaltning. JUI:s uppgift beskrevs: ”att bedriva forskning och verkställa utredningar rörande sådana ekonomiska och sociala förhållanden, som är av betydelse för det svenska jordbruket och dess utövare”. *Jordbrukets Utredningsinstituts verksamhet år 1951*, 1952:1.

³⁸⁷ Lennart Hjelm, ”En smålänningsträvsamma liv” (opublicerat manuskript).

³⁸⁸ Se Lars-Olof Welander, ”Sven Holmströms arkiv nu i Riksarkivet”, *EB nytt: Nyheter från Riksarkivets byrå för enskilda arkiv* (2003), 29–30.

³⁸⁹ Anderson, *Staten och jordbruket*.

³⁹⁰ Odhner, ”Arbetare och bönder formar den svenska modellen”.

³⁹¹ Ibid.

³⁹² Ibid.

Systemet vars ramar fastställts i och med 1947 års jordbrukspolitiska beslut skapade en överproduktion som inte kunde regleras bort. Överproduktion subventionerad av konsumenterna blev det rådande tillståndet. Detta finansierade jordbrukarna som levde väl på systemet och följaktligen ogärna övergav det som var tänkt. Den yttre rationaliseringen kom av sig, och den inre gav inte den önskvärda minskningen av antalet enheter (färre, men mer högproduktiva). Systemet verkade konserverande. (Trots detta minskade antalet verksamma snabbt, främst småbrukare.) En konsekvens var att det inte fanns någon anledning att uppmuntra forskning och utveckling i syfte att öka produktivitet så länge den yttre rationaliseringen inte kunde genomföras. I och med att jordbruket producerade mer än man hade avsättning för, så fanns ju få incitament till att öka produktiviteten så länge inte sektorn minskade i storlek. Detta problem hade sektorn haft sedan 1920-talet och det skiljde ju den från tillverkningsindustrin som kunde producera mer och få avsättning för det. Det var detta som så småningom skulle leda till ett sökande efter nya vägar för Lantbrukshögskolan, främst forskning, men också u-landsfrågor.

Det centrala problemet för 1960 års jordbruksutredning, menar Odhner, var att inkomstjämlighet skulle ges för jordbrukare vars jordbruk var alltför små för att kunna utvecklas i takt med industrin. Större jordbruk krävdes.³⁹³

1960 års jordbruksutredning blev omfattande. Den arbetade under sex år och producerade ett flertal betänkanden. Hela tretton arbetsgrupper hade inrättats och dessa producerade därtill en mängd rapporter. Jordbrukets företrädare var påtagligt frustrerade och såg i utredningen ett statligt utredningsväsende på väg att löpa amok. Till vilken nytta var allt detta utredande? Intresseorganisationerna reagerade också starkt på utredningens resultat.³⁹⁴ Men vad det handlade om var att 1960 års jordbruksutredning bröt med den närmast hävdvunna uppfattningen av jordbruket som modernäringen – den ideologiska grundstenen för jordbrukets organisationer – och istället såg den som en näring bland andra. Innebörden var att även jordbruket, åtminstone i förlängningen, skulle stå på egna ben. Utredningens förslag syftade till att ”underlätta jordbrukets anpassning till den samhällsekonomiska utvecklingen istället för att som man tidigare i många avseenden försökt avskärma det från kravet på anpassning”.³⁹⁵ Detta var kontroversiellt, uppenbarligen även för Socialdemokraterna som parallellt med 1960 års jordbruksutrednings arbete tillsatte en egen jordbrukspolitisk expertgrupp. Under jordbruksminister Eric Holmqvists ordförandeskap tog expertgruppen fram ett jordbrukspolitiskt program, *Den nya jordbrukspolitiken*, som presenterades 1966 samtidigt med jordbruksutredningens huvudbetänkande. Bland annat förespråkade Socialdemokraterna ett mer uttalat konsumentperspektiv.³⁹⁶ 1960 års jordbruksutredning menade att inkomstmålet hade verkat konserverande. Självförsörjningsmålet hade förstärkt detta. Systemet hade hämmat, inte främjat, rationaliseringen. Jordbrukets organisationer fick klä skott för kritiken. Det förefaller som om utredningen ville driva på rationaliseringen, det vill säga effektiviseringen av jordbruket, med hjälp av en aktiv näringspolitik (jämför här med Socialdemokraternas industripolitik) i statlig regi. Den hittills förda rationaliseringspolitiken hade inte lett till det önskade resultatet. Orsaken, menade utredningen, åtminstone var det dess andemening, var att jordbrukets korporativa struktur verkade hämmande.

1960 års jordbruksutredning innebar att staten tog ett allt starkare grepp om jordbrukssektorn. Med en socialdemokratisk regering och en allt tydligare professionalisering av de flesta samhällssektorer låg det närmast i luften att jordbrukssektorns korporativa struktur som etablerats vid 1930-talets början var

³⁹³ Ibid., 110–111.

³⁹⁴ Se t.ex. Swedborg, *Jordbrukspolitiken 1967*. Notera dock att det är jordbrukets företrädare som skrivit om dessa händelser. Historiker som Flygare och Isacson har i *Jordbruket i välfärdssamhället 1945–2000* okritiskt reproducerat deras tolkning.

³⁹⁵ Odhner, ”Arbetare och bönder formar den svenska modellen”, 111–112.

³⁹⁶ Eriksson, *Det reglerade undantaget*, 182–183.

på väg att minska i betydelse. Professionaliseringen innebar också att statliga myndigheter och tjänstemän stärkte sina positioner visavi officiösa organ. Hushållningssällskapen som etablerats under 1700- och 1800-talen och hade fram till Lantbruksstyrelsens inrättande 1890 haft en central roll i svensk jordbrukspolitik.³⁹⁷ Hushållningssällskapen dominerades av högreståndspersoner och invalspedagogerna gjorde att denna karaktär och sammansättning bibehölls in på 1920-talet. Sedan 1800-talets slut hade hushållningssällskapen stegvis retirerat från sin dominerande roll i svenskt jordbruk. Från socialdemokratiskt håll kvarstod dock en irritation över hushållningssällskapens kontroll över driftsrationaliseringen. Sannolikt var frågan ideologisk. Den korporativa statens organ skulle ersättas av den professionella arbetarpartistatens dito. 1960 års jordbruksutredning fick i uppgift att reformera upplysningsverksamheten. Lennart Hjelm berättar i sina opublicerade memoarer att den svenska jordbrukspolitikens nestor Per Edvin Sköld ansåg hushållningssällskapen vara ineffektiva. Per Edvin Sköld bad därför Lennart Hjelm och Ewert Åberg vid Lantbrukshögskolan att skriva en motion åt honom i frågan.³⁹⁸ 1967 års jordbruksbeslut resulterade bland annat i att hushållningssällskapens funktioner togs över av lantbruksnämnderna, vilka, för att understryka deras nya och utökade mandat, föreslogs att kallas de ”nya lantbruksnämnderna”.

Sammanfattningsvis innebar 1960 års jordbruksutredning ett avsteg från inkomst- och beredskapsmålen jämfört med 1947 års jordbruksutredning. Rationaliseringsmålet sattes däremot i förgrunden. Nu, om inte förr, fick satsningar på teknik och vetenskap, forskning och högre utbildning, prioritet. Den statligt ledda rationaliseringen skapade också utrymme för ett ökat ianspråktagande av expertis i statlig regi.

Vad blev då resultatet av 1967 års jordbrukspolitiska beslut? Det reglerade undantaget avreglerades inte, det omreglerades. En tyngdpunktsförskjutning från föreningsrörelse till stat skedde. Fortfarande vid 1980-talets mitt var det svenska jordbruket ett av de mest subventionerade i världen.³⁹⁹

Reglerings- och rationaliseringssystemets behov av expertis

Jordbrukarrörelsen var inriktad på att skapa en stödpolitik skraddarsydd för deras medlemmar. Jordbrukspolitiken blev liktydigt med näringspolitik. För arbetarrörelsen, å andra sidan, var det stora problemet de jordlösa; närmare en halv miljon drabbades hårt av krisen, och det stod klart att den egnahemspolitik som den understött var misslyckad.⁴⁰⁰ Arbetarrörelsen strävade därför efter att genomföra en omfattande strukturrationalisering, för att använda en term som fick stort genomslag under efterkrigstiden, som enkelt uttryckt innebar lantarbetare och bönder gick över till industrin. De som var kvar i jordbruket skulle garanteras samma lön som en industriarbetare. Jordbrukspolitiken blev liktydigt med socialpolitik. Inte i någon av dessa formuleringar tillmättes forskning och högre utbildning någon större vikt. Orsaken var att jordbruket redan producerade mer än det kunde få avsättning för. Det kunde inte konkurrera internationellt annat än med hjälp av subventioner. Och hemmamarknaden var mättad. Till skillnad från tillverkningsindustrin kunde tillväxt inte ske genom

³⁹⁷ Kempe, *Studier angående de svenska hushållningssällskapen*.

³⁹⁸ Hjelm, ”En smålänningsträvsamma liv”.

³⁹⁹ Michele Micheletti, *The Swedish Farmers' Movement and Government Agricultural Policy* (New York, 1990).

⁴⁰⁰ Nils Edling, *Det fosterländska hemmet: Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900* (Stockholm, 1996).

en ökad produktion. I en situation där sektorn behövde krympa föll den linjära modellen som argumentationsfigur platt.

Under 1930- och 1940-talen etablerades ett system där marknadens logik inte gällde. Enligt marknadens logik rationaliseras produktionen genom att mindre effektiva enheter antingen tvingas effektivisera eller slås ut av konkurrensen. I det reglerade system som vuxit fram och manifesterats i och med 1947 års jordbrukspolitiska beslut garanterade staten priserna och bidrog till att skapa utbudskarteller. Därmed sattes den marknadsdrivna rationaliseringen ur spel. Men eftersom en rationalisering av jordbruket likväl var starkt påkallad måste den istället administreras fram medelst statliga åtgärder.⁴⁰¹

Ett statligt lett reglerings- och rationaliseringssystem växte fram. Regleringen sköttes genom återkommande prisförhandlingar mellan jordbrukarrörelsen och staten, mellan jordbrukets förhandlingsdelegation och Statens jordbruksnämnd. Rationaliseringen delades upp i tre delar, yttre rationalisering, inre rationalisering och driftsrationalisering. Den yttre rationaliseringen sköttes av ett nyinrättat system av lantbruksnämnder, medan hushållningssällskapen handhade den inre rationaliseringen och driftsrationaliseringen. Detta reglerings- och rationaliseringssystem skapade ett omfattande behov expertis, främst teknisk och ekonomisk.

Eftersom systemet i princip satte ett tak för produktionen i och med självförsörjningsgraden på 90 procent, kunde inte den totala produktionsvolymen öka. Det innebar att rationaliseringsåtgärderna fick riktas in på producera en i princip oförändrad totalvolym på ett effektivare sätt. De viktigaste medlen för att uppnå ökad effektivitet blev att mekanisera produktionen och därmed minska behovet av arbetskraft samt att minska antalet olönsamma jordbruk genom sammanslagningar och nedläggningar. Denna modell för jordbruk kan beskrivas som *extensiv*. För det extensivt bedrivna jordbruket blir teknisk och ekonomisk expertis viktig. Det var också på dessa två områden som de fåtaliga forskningssatsningarna skedde. 1942 års jordbrukskommitté ledde bland annat till tillkomsten av Jordbrukstekniska institutet och Statens forskningsanstalt för lantmannabyggnader så som har nämnts i kapitel 1. Jordbrukarrörelsen (SL och RLF) etablerade i sin tur Jordbrukets utredningsinstitut (JUI). Även upplysningsverksamheten tillmättes betydelse, vid sidan av jordbruksteknisk forskning behandlade även 1942 års jordbrukskommitté upplysningsverksamheten.⁴⁰²

Att behovet av ekonomisk (och statistisk) expertis ökade hade stått klart redan vid införandet av jordbruksregleringarna vid 1930-talets början. En viktig anledning till att den ekonomiska linjen etablerades vid agronomutbildningen i samband med Lantbrukshögskolans inrättande var att den ekonomiska föreningsrörelsen, hushållningssällskapen och den statliga förvaltningen efterfrågade agronomer med ekonomisk specialisering.⁴⁰³ Vid 1940-talets mitt började Lantbrukshögskolans studenter dessutom allt tydligare se att agronomer borde ha en viktig roll att spela i "den 'rationalisering' och 'utvecklingsplanering', som f.n. ligger i stöpsleven".⁴⁰⁴

Vid Lantbrukshögskolan var dock många starkt kritiska det pågående reformarbetet inom jordbrukssektorn och i synnerhet till arbetet inom 1942 års jordbrukskommitté. Sannolikt präglades

⁴⁰¹ Rothstein, *Den korporativa staten*, 239.

⁴⁰² *Betänkande med förslag till åtgärder för den jordbrukstekniska forskningens och upplysningsverksamhetens ordnande*.

⁴⁰³ Se t.ex. Flodkvist, "Agronomutbildningen – några synpunkter", 253.

⁴⁰⁴ Sven L. Jansson, "Agronombrist! Några funderingar kring ett aktuellt tema", *Ultunesaren*, maj 1946, 13–16, citat 14. Se även "Akademikermöte på Sånge-Säby: Ett referat", *Ultunesaren*, sommaren 1945, 12–14; "Högskoleagronomens yrkesproblem", 11–14; "Jordbrukets framtid: Från en livlig debatt i diskussionsklubben", *Ultunesaren*, november 1946, 35–36.

deras inställning av arbetarrörelsens efterkrigsprogram som hade presenterats 1944 och som antydde en långtgående socialisering av flera samhällssektorer. I ett inlägg kopplade ett antal studenter samman reformeringen av jordbruket med efterkrigsplaneringen:

Deras livliga verksamhet går under namn av efterkrigsplanering [---] Blott på ett område är man helt ense om att se framtiden helt i svart, nämligen på jordbrukets. Ingen förstår sig bättre på jordbruk än nationalekonomer av facket. Denna närings ekonomiska teorier kan man allt att döma väl tillägna sig utan några som helst kunskaper om dess praktiska bedrivande och förutsättningarna därför. Nu har man samstämmt kommit till det resultatet, att vårt jordbruks konkurrenskraft efter kriget blir alldeles otillräcklig.⁴⁰⁵

Vidare angrep debattörerna nationalekonomerna som de menade fått fria händer att sätta ramarna för jordbrukspolitiken:

Jordbrukets egna tjänstemän på det ekonomiska området ha i stor utsträckning måst rekryteras från andra områden: de sakna den nödvändiga jordbruksutbildningen och de ha inte kunnat frigöra sig från de jordbruksfientliga och jordbruksföraktande uppfattningar, som präglade våra moderna nationalekonomers tänkande.⁴⁰⁶

När huvudsekreteraren för 1942 års jordbrukskommitté, Carl-Henrik Nordlander, senare presenterade kommitténs huvudbetänkande vid Lantbrukshögskolan stötte han på ett våldsamt motstånd. Epitetet ”jordbrukssocialism” kom bland annat upp i debatten.⁴⁰⁷

Den kraftiga kritiken av jordbruksreformerna från Lantbrukshögskolans sida förde med sig en obenägenhet att anpassa sig till den nya given. Men i samband med 1946 års högskoleutredning föreslog i alla fall Lantbrukshögskolans studentkår att det ekonomiska ämnet avsevärt utvidgades. Dels ville kåren se tre professurer inom ämnet: lantbruksekonomi, marknadslära och agrarpolitik; dels ett samarbete med Uppsala universitet beträffande nationalekonomi; dels en grundläggande reformering av undervisningen på agronomutbildningens ekonomiska linje. Vidare ville kåren se att en professur och tre assistentbefattningar inrättades i ämnet statistik.⁴⁰⁸

Reformeringen av ekonomiämnet vid Lantbrukshögskolan drog dock ut på tiden. Ludvig Nannesson gick i pension redan 1946. Det visade sig svårt att finna kompetenta sökande till professuren och den upprätthölls av tillförordnande till dess den återbesattes 1955. 1948 tillkom dock en professur i lantbrukets marknadslära med K. F. Svärdström som förste innehavare, och efterföljande år en laboratur i bokföring.⁴⁰⁹ I syfte att fylla det behov av forskning som blivit påkallat av den vakanta professuren och som med 1947 års jordbrukspolitiska beslut blivit akut beslutade Kungl. Lantbruksakademien att uppta lantbruksekonomisk forskning på sitt program. År 1948 etablerade Lantbruksakademien med finansiellt stöd från Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse en interimsinstitution i lantbruksekonomisk forskning: Lantbruksakademiens Ekonomiska Forskning (LEF).

⁴⁰⁵ ”Memento”, *Ultunesaren*, sommaren 1945, 3.

⁴⁰⁶ *Ibid.*, 5.

⁴⁰⁷ ”Jordbrukets framtid”, 35–36.

⁴⁰⁸ Måns Berg, ”Studentkårens synpunkter avgivna till 1946 års högskoleutredning”, *Ultunesaren*, maj 1947, 11–13. Se även ”Agronomutbildningen”, *SALF: Organ för Sveriges agronom- och lantbrukslärarförbund*, 1944:6, 99–102; ”Agronomutbildningen”, *SALF: Organ för Sveriges agronom- och lantbrukslärarförbund*, 1944:12, 258. Ivar Backér undervisade i statistik, Mårten Carlsson, e-post, 3 november 2016. Någon professur i agrarpolitik kom dock inte till stånd, ämnet var alltför infekterat.

⁴⁰⁹ Se bl.a. Frank Petrini & Paul Seeger, *Institutionen för ekonomi och statistik under 50 år* (Uppsala, 1981), 3–4.

Verksamheten som framför allt handlade om att utveckla kalkylmetoder för lönsamhetsbedömning leddes av företagsekonomen Robert Kristensson. Kristensson var professor i industriell ekonomi och organisation vid KTH och han hade bland annat genomfört arbetsstudier för Svenska lantarbetsgivareföreningens räkning. Detta arbete ledde till att han 1945 valdes till ledamot i Lantbruksakademien. Kristensson blev även erbjuden professuren vid Lantbrukshögskolan men tackade nej. Vid LEF utvecklade han en kalkylmetod som skiljde sig från Nannesons. Kristenssons metod fick dock inte något större genomslag, sannolikt beroende på att Nannesons metod användes inom jordbrukarrörelsen. I och med att JUI inrättats och Nannesons professur tillsatts förelåg inte längre ett akut behov av lantbruksekonomisk forskning i Lantbruksakademiens regi och efter tio års verksamhet kunde LEF avvecklas.⁴¹⁰

Oaktat Lantbruksakademiens initiativ hade jordbrukarrörelsen ett eget behov av ekonomisk expertis. SL hade länge bedrivit egen utredningsverksamhet, bland annat innefattade den återkommande beräkningar av jordbrukets inkomster och kostnader, vilka legat till grund för bedömningen av prissättningen på jordbrukets produkter. I och med att denna verksamhet ökade i omfattning inrättade förbundet 1946 en särskild utredningsavdelning. Huvuddelen av utredningsavdelningens uppgifter överfördes 1950 till JUI, vilket SL upprättat tillsammans med RLF som ”ett det svenska jordbrukets eget forsknings- och utredningsorgan”. Som JUI:s uppgift fastslogs ”att bedriva forskning och verkställa utredningar rörande sådana ekonomiska och sociala förhållanden, som är av betydelse för det svenska jordbruket och dess utövare”. JUI:s verksamhet finansierades av de båda organisationerna, men institutet hade egen förvaltning.⁴¹¹ JUI blev en lantbruksekonomisk plantskola och flera av dess experter fick betydelsefulla positioner inom det svenska jordbrukskomplexet. De gjorde karriär på sin intima kännedom om det reglerade undantaget. Därvidlag spelade deras väl upparbetade kontakter med jordbrukarrörelsen en central roll. JUI fungerade som en brygga mellan jordbrukarrörelserna, akademi och statlig förvaltning. I synnerhet under 1950-talet fick JUI en nyckelroll i samband med förhandlingarna om utformningen av prissystemen för jordbruket.⁴¹²

Sammanfattningsvis var inte forskning och högre utbildning en prioriterad fråga för Jordbruksdepartementet under 1930- och 1940-talen. Jordbrukspolitiken formulerades främst som socialpolitik. Expertis efterfrågades framförallt i relation till den extensiva modellen för jordbruk: teknik (mekanisering) och ekonomi. Denna expertis tillhandahölls i första hand av organisationer som JTI och JUI. Lantbrukshögskolan anpassades inte för att tillhandahålla expertis för det reglerade undantagets uttolkning.

Vad för slags expertis som efterfrågades inom det reglerade undantaget under 1950-talet illustreras tydligt av decenniets centrala jordbrukspolitiska fråga: prisförhandlingarna.

Regleringspolitiken innebar att priserna behövde förhandlas fram. Fram till 1956 skedde det i årligen återkommande prisförhandlingar mellan jordbrukarrörelsen (SL och RLF), konsumentorganisationerna (LO och KF) och Statens jordbruksnämnd, Livsmedelskommissionens efterträdare. Det centrala regleringsinstrumentet i förhandlingarna var jordbrukskalkylen. Axel Stensgård vid SAL/SL hade

⁴¹⁰ Robert Kristensson, *Lantbruksakademiens Ekonomiska Forskning, LEF, under en tioårsperiod* (Stockholm, 1959), särskilt 9–11. Se även Hjelm, ”Ludvig Nanneson”, 132; Robert W. Grubbström & Margareta Wågström, ”Robert Emanuel Kristensson – tekniker och ekonom”, i *Föregångare inom företagsekonomin*, red. Lars Engwall (Stockholm, 1995), 193–207.

⁴¹¹ *Jordbrukets Utredningsinstitutets verksamhet år 1951*. Se även Oscar Westerlind, ”Sveriges Lantbruksförbunds utveckling, med tyngdpunkten lagd på åren 1940–57”, i *Sveriges Lantbruksförbund 1917–1957* (Stockholm, 1957), 46.

⁴¹² Westerlind, ”Sveriges Lantbruksförbunds utveckling”, 46.

utvecklat jordbrukskalkylen.⁴¹³ Snart blev det emellertid tydligt att systemet behövde ses över och 1952 tillsattes Jordbruksprisutredningen med direktivet att överse prissättningen på jordbruksprodukter. På grundval av utredningens arbete etablerades ett nytt system för prissättning på jordbruksprodukter, det så kallade treårsavtalet. Detta trädde i kraft 1956.⁴¹⁴ Det var en ren expertutredning under ordförandeskap av Olof Söderström. Till de sakkunniga hörde Carl Henrik Nordlander, Axel Stensgård, direktören i Kooperativa förbundet Carl Lindskog och agr.lic och LO-mannen Clas-Erik Odhner. Till de biträdande experterna hörde JUI:s chef Halvdan Åstrand, Gustav Ytterborn, Sven Holmström samt IUI:s chef Jonas Nordenson. Holmström stod för revideringen av jordbrukskalkylen, det centrala regleringsinstrumentet. JUI bidrog med ytterligare specialundersökningar bland annat av Lennart Hjelm. Det kan noteras att utredningen kontrollerades av de centrala aktörerna inom jordbrukskomplexet sedan tio till femton år tillbaka, i Stensgårds fall sedan tjugo till tjugofem år. Därutöver tillkom en yngre generation av forskarutbildade agronomer och lantbruksekonomer – Odhner, Holmström, och Hjelm – som samtliga var elever till Nannesson. De kan karaktäriseras som en jordbruksekonomisk expertis vars professionella karriärer kom att bli intimt sammanlänkade med det reglerade undantaget. Här är det värt att notera att den ekonomiska linjen i Lantbrukshögskolans agronomutbildning kom att producera en ny jordbruksadministrativ klass: agronom-ekonomerna.⁴¹⁵

”Den Hjelmiska utredningen”

Som vi har sett var jordbruksreformernas fokus på inkomstjämlighet en viktig förklaring till att reformeringen av högre utbildning och forskning inom de areella näringarna inte hade prioritet inom Jordbruksdepartementet. De hade skapat ett system med en överproduktion subventionerad av konsumenterna som ett närmast endemiskt tillstånd. Eftersom jordbrukarna ersattes för sin överproduktion stannade de kvar i jordbruket med följderna att den yttre rationaliseringen inte kunde ske så som 1942 års jordbrukskommitté avsett. Den yttre rationaliseringen var också kontroversiell bland jordbrukarna. Så länge inte jordbruket effektiviserades genom att större jordbruk bildades genom sammanslagningar fanns det få incitament att satsa på produktivitetshöjande åtgärder som högre utbildning och forskning.

Arbetet i 1960 års jordbruksutredning bedrevs i stor utsträckning inom expertgrupper. Hela tretton grupper inrättades.⁴¹⁶ Här ska jag särskilt uppmärksamma arbetet inom expertgruppen för lantbruksföretagens organisationsformer. Gruppens arbete fick stor betydelse för 1960 års jordbruksutredning, inte minst för att det behandlade utredningens centrala fråga, nämligen att jordbruken var alltför små för att kunna utvecklas i takt med industrin. Lennart Hjelm, professor i lantbrukets driftsekonomi vid Lantbrukshögskolan sedan 1955, utsågs till gruppens ordförande. I övrigt bestod gruppen av Karl Olov Andersson,⁴¹⁷ Åke Anderson, Birger Isacson, Ulf Renborg och Nils Allan Svensson. Den sistnämnde ersattes i maj 1961 av Olof Nilsson. Av gruppens sammansättning framgår att lantbruksekonomi var väl företrädd genom ekonomer verksamma eller

⁴¹³ Se Stensgård, ”Jordbrukspolitisk översikt”.

⁴¹⁴ Eriksson, *Det reglerade undantaget*, 179f.; Odhner, ”Arbetare och bönder formar den svenska modellen”.

⁴¹⁵ Jfr Rossiter, ”The Organization of the Agricultural Sciences”, 214.

⁴¹⁶ Det handlade om följande grupper: kreditförsörjning, strukturfrågor, prislinje, distributionsfrågor, lantbruksföretagens organisationsformer, beredskapsfrågor, produktionsutvecklingen, Europamarknaden, skogsbruksfrågor, landsbygdsfrågor, konsumtionsfrågor, rationaliseringsfrågor och prisregleringsfrågor.

⁴¹⁷ Se Karl Olov Andersson, *Femtio år med debet och kredit* (Stockholm, 1985).

utbildade vid Lantbrukshögskolan och företrädare för jordbrukarrörelsen med utbildning vid Lantbrukshögskolan.⁴¹⁸

Expertgruppens viktigaste bidrag till 1960 års jordbruksutredning blev en undersökning författad av Lennart Hjelm: *Det svenska lantbrukets effektiviseringsvägar* (SOU 1963:66). Arbetet skedde i samråd med gruppens övriga ledamöter. Lantbrukshögskolans företagsekonomiska institution och JUI bidrog med underlagsmaterial. Den ekonomiska expertisen var inte allenarådande – även experter på växtodling, husdjursskötsel, maskiner och arbetsteknik, byggnader och skogen bidrog – men den var omfattande.

Utredningens utgångspunkt var en jämförelse av det svenska lantbruket med utvecklingen i ett flertal andra länder, däribland Danmark, Frankrike, Storbritannien, USA och Västtyskland. Jämförelsen visade att den svenska arbetskraftens produktivitet inte på något sätt stack ut. Den var i nivå med Storbritanniens och Västtysklands, något högre än Frankrikes, men lägre än Danmarks och USA:s. Hjelm noterade att de flesta länderna i den jämförande studien hade ökat produktiviteten genom produktionstekniska förbättringar, det vill säga växt- och djurförädling, rationellare växtodlings- och utfordringsmetoder, bevattning och torrläggning. Detta hade lett till en kraftig ökning av den totala produktionen, i Danmark, Frankrike, Storbritannien och USA med 1,5 till 2,5 procent per år sedan förkrigstiden. I Sverige hade däremot produktionsvolymen ökat obetydligt sedan 1930-talet som en följd av den medvetna ambitionen att hålla den i nivå med det uppsatta självförsörjningsmålet. Detta hade lett till att Sverige valt en annan ”rationaliseringsväg” än flertalet andra länder. Istället för en produktivetsförbättring betingad av produktionstekniska förbättringar, hade det svenska jordbruket utmärkts av en hög mekaniseringstakt och en minskad arbetsförbrukning. En pådrivande faktor härvidlag var industrins arbetskraftsbehov. Hjelm konstaterade att det ofta torde ”vara lättare att öka produktiviteten, om åtgärderna främst avser stegrad intensitet [...] än om tyngdpunkten läggs på kostnadsreducering och överförande av mark och arbetskraft från jordbruket till andra näringar”.⁴¹⁹

Det Hjelm gjorde var att ställa två modeller mot varandra: en för intensivt bedrivet jordbruk, en för extensivt bedrivet jordbruk. Det svenska jordbruket hade kommit att representera det senare. Och han menade att den svenska modellen (eller rationaliseringsvägen) inte varit lika effektiv.

Hjelm pekade på att den snabba tekniska utvecklingen skapade nya utmaningar för lantbruket. Den höga mekaniseringstakt som utmärkte det svenska lantbruket var inte enbart av godo. Den hade också skapat problem. Hjelm skrev: ”[i]nförandet av maskinella hjälpmedel i lantbruket – ofta med ringa delbarhet – medför lätt outnyttjad kapacitet av såväl tekniska anordningar som i vissa fall av arbetskraft”. Det var lätt hänt att produktionsapparaten under sådana förhållande blev ”disharmonisk”.⁴²⁰

Hjelms undersökning visade att för ett jordbruk på 15 hektar, det vill säga ett typiskt småbruk/mindre bondejordbruk, var marginalprodukten låg för maskiner, arbetskraft och byggnader där outnyttjad kapacitet förelåg. Den var däremot hög för åkerjord och skogsmark, djur och vissa förnödenheter (främst gödsel och foder) eftersom dessa möjliggjorde ett bättre utnyttjande av produktionsapparaten och en utjämning av arbetets säsongsvariation. Hjelm därigenom fastslår:

Expansionsriktningen är ganska klart preciserad härigenom.

⁴¹⁸ Lennart Hjelm, *Det svenska lantbrukets effektiviseringsvägar*, SOU 1963:66 (Stockholm, 1963), 7.

⁴¹⁹ *Ibid.*, 191.

⁴²⁰ *Ibid.*, 192.

Analysen visade vidare att en ”angelägen åtgärd” för svenskt jordbruk var att ”åstadkomma ekonomiskt lämpligare proportioner mellan arbetskraft, mark och realkapital än vad som f.n. i regel är fallet”. Den tekniska utvecklingen hade medfört att ”balansen mellan dessa produktionsfaktorer utvecklats på ett ur ekonomiskt synpunkt mindre gynnsamt sätt”.⁴²¹

Vad som hade skett i det svenska jordbruket var att det hade uppstått en obalans mellan de rationaliseringsmål som 1947 års jordbrukspolitiska beslut fastslagit. Den yttre rationaliseringen hade inte fortgått i samma takt som den inre rationaliseringen och driftsrationaliseringen. Det förefaller som Hjelm identifierade konstruktionen med två huvudmän (de officiösa hushållningssällskapen respektive de statliga lantbruksnämnderna) som ett allvarligt hinder. Om driftsrationalisering och storleksrationalisering måste gå hand i hand, krävde det ett intimt samarbete mellan de två huvudmännen eller att de olika rationaliseringsformerna underställdes samma huvudman.

Det är viktigt att understryka att Hjelm inte menade att satsning på ny teknik inte var lönsam. Däremot ledde ensidiga satsningar på teknik lätt till ”disharmoni”. Av Hjelmets analys framgick att mekanisering och annat ianspråktagande av ny teknik i stort sett inte lönade sig för små jordbruk. Den tekniska utvecklingen krävde enkelt uttryckt större jordbruk. Som Hjelm formulerade det: *”driftsrationalisering måste ske hand i hand med storleksrationalisering för att effektiva företag ska kunna skapas”*.⁴²²

Hjelms undersökning hade visat att en av de mest lönsamma vägarna för mindre gårdar var att gå över till specialiserad djurhållning. Hjelm varnade dock för att det skulle kunna vara en generell lösning på problemet med de små jordbruken eftersom det antingen skulle kräva en kraftigt ökad import av fodermedel eller medföra en omfördelning så att de större jordbruken endast producerade spannmål och oljeväxter och de mindre animalier.⁴²³ Den generella lösning som i praktiken återstod var därför storleksrationalisering. Storleksrationaliseringen fick dock inte betraktas som en engångsåtgärd underströk Hjelm, *”utan ständigt måste fortgå som en konsekvens av den tekniska utvecklingen”*.⁴²⁴ Det innebar att jordbruken successivt måste byggas ut, det vill säga att arbetskraften kombinerades med allt större mängd mark och kapital.

Den långsiktiga utvecklingstakten i lantbrukets rationalisering bestäms främst av de resurser som satsas på forskning och försöksverksamhet. Det har konstaterats att svenskt jordbruk härvidlag företer en eftersläpning på vissa områden. [...] Väsentligt större insatser på dessa områden krävs, om jordbruket i ett långsiktigt perspektiv skall kunna hävda sig som en mera självständig näring i vårt land.⁴²⁵

Hjelms slutsatser letade sig in i 1960 års jordbruksutrednings slutbetänkande. Utredningens formulering var i stort sett likalydande med Hjelm:

Den långsiktiga utvecklingen inom lantbrukets rationalisering bestäms slutligen i mycket hög grad av de resurser som satsas på *forskning och försöksverksamhet*.⁴²⁶

Den Hjelmska utredningen, som en av ledamöterna i expertgruppen betecknade den, blev kontroversiell. För jordbrukarrörelsen hade rationalisering närmast blivit liktydigt med mekanisering, och mekanisering hade också varit den dominerande effektiviseringsvägen bland lantbrukare. I

⁴²¹ Ibid., 192f.

⁴²² Kursiv i original. Ibid., 195.

⁴²³ Ibid., 197.

⁴²⁴ Kursiv i original. Ibid., 198.

⁴²⁵ Ibid., 201f.

⁴²⁶ *Den framtida jordbrukspolitiken*, 179–192, citat på sidan 192.

utredningen pekade Hjelm på att mekanisering inte var en lönsam åtgärd såtillvida den inte åtföljdes av storleksökning. En slutsats han drog var att mekaniseringen av mindre jordbruk hade kommit till en punkt där ökade mekanisering inte längre var lönsam. Istället var det ökad areal och fler djur som var de lönsammaste åtgärderna enligt utredningen. Storleksrationalisering var nödvändig om bättre resultat skulle till. Kontentan av Hjelmns utredning, sammanfattar Karl Olov Andersson, var ”att det krävdes förhållandevis stora och kapitalintensiva lantbruk med hög teknik och rationell driftsorganisation för att en familj skulle kunna få en acceptabel arbetsinkomst från den egna gården”.⁴²⁷

Hjelms resonemang låg i linje med utredningsdirektiven till 1960 års jordbruksutredning. Den gav dem en vetenskaplig grund som inte var lätt att avfärda som ideologi. Då jordbrukets framtid var en av samtidens mer ideologiskt laddade frågor kan betydelsen av detta inte nog överskattas. I den meningen var Hjelmns utredning oerhört viktig för 1960 års jordbruksutrednings slutbetänkanden från 1966 och det efterföljande jordbrukspolitiska beslutet 1967. En konsekvens av det jordbrukspolitiska beslutet var att lantbruksnämnderna fick kraftigt ökade befogenheter att driva på storleksrationaliseringen. Efter 1967 minskade de små jordbruken i snabb takt. Hjelmns utredning legitimerade alltså *en accelererad storleksrationalisering*. Även om den samlade jordbrukarrörelsen inte gillade resultaten av Hjelmns utredning, stod det tydligt att storleksrationalisering var ofrånkomligt om jordbruket skulle kunna stå på egna ben – en målsättning som klart och tydligt signalerats i direktiven till 1960 års jordbruksutredning – och den tog dem till sig. Redan 1964 etablerade SL och RLF en kommitté, Föreningsrörelsens fastighetskommitté, som anordnade en upplysningskampanj i strukturfrågor. I sitt arbetet utgick kommittén i stor utsträckning från Hjelmns utredning.⁴²⁸

Den andra stora frågan som Hjelmns utredning legitimerade var *en utökad satsning på forskning och högre utbildning*. Det reformarbete av forskning och högre utbildning på det lantbruksvetenskapliga området som inleddes under 1960-talet skedde initialt utanför Jordbruksdepartementets hägn. I synnerhet var det Forskningsberedningen och UKÄ som skulle komma att stå som huvudmän.

⁴²⁷ Andersson, *Femtio år med debet och kredit*, 83–86.

⁴²⁸ Anderson, *Staten och jordbruket*.

6. Forskningsberedningen och biologin

Den centrala roll för samhällsutvecklingen som 1955 års universitetsutredning tillmätte forskningen ledde under 1960-talets första år till att en särskild forskningsberedning inrättades direkt under statsminister Tage Erlander. Förhoppningarna på Forskningsberedningen var stora. I förlängningen föreställde sig en del forskningsstrateger att beredningen skulle leda till ett forskningsministerium. Av detta blev intet, men Forskningsberedningen blev trots allt ett viktigt steg mot en allt aktivare statlig forskningspolitik och inte minst mot formeringen av 1970-talets sektoriella forskningspolitik.⁴²⁹ För jordbrukets högskolor innebar de diskussioner och utredningar som Forskningsberedningen initierat en möjlighet att formulera och inta en tydligare roll i det svenska forskningssystemet.

En grupp inflytelserika forskare och forskningsadministratörer (varav flera hade varit delaktiga i 1955 års universitetsutrednings arbete) med goda politiska kontakter låg bakom den socialdemokratiska regeringens beslut 1962 att tillsätta en forskningsberedning under ordförandeskap av Tage Erlander.⁴³⁰ Enligt idé- och lärdomsforskaren Anna Tunlid handlade det om Torsten Gustafson, Arne Tiselius, Hannes Alfvén och Sven Brohult som agerade för att fördjupa banden mellan forskarsamhället och politikerna. Två viktiga steg i denna riktning hade tagits under 1950-talet: dels Harpsundskonferensen sommaren 1954, dels den så kallade Rigolettokonferensen 1955.⁴³¹ Detta var viktiga, men enskilda, händelser. Genom Torsten Gustafson, Tage Erlanders nära vän sedan studietiden i Lund under 1920-talet och tillika vetenskapliga rådgivare, tog gruppen i syfte att skapa ett mer permanent kontaktorgan i mars 1962 kontakt med Erlander. Parallellt argumenterade även Bror Rexed för inrättandet av ett centralt placerat forskningspolitiskt organ. Statsvetaren Peter Stevrin pekar ut honom som den drivande kraften bakom beredningens tillsättande. Rexed skisserade huvuddragen i en programmatisk artikel i den socialdemokratiska idétidningen *Tiden* 1959. En skrivelse från Sveriges Förenade Studentkårer (SFS) var också viktig, men enligt Stevrin hade Rexed agerat ”konsult” åt SFS i frågan.⁴³² Forskningsberedningen tillsattes i december 1962. Forskningsberedningen bestod av ca tjugofem personer från forskarsamhället och näringslivet samt fem från berörda departement. Bror Rexed utsågs till sekreterare. Dessutom inrättades en särskild arbetsgrupp under Erlanders ordförandeskap. I den ingick bland andra Hannes Alfvén, Sven Brohult, Bror Rexed, Ingvar

⁴²⁹ Stevrin menar att en ny styrfilosofi växte fram. Den idémässiga grunden lades dels av den försvarsmedicinska forskningsutredningen, som påbörjade sitt arbete i oktober 1959, dels 1962 års forskningsberedning. Stevrin, *Den samhällsstyrda forskningen*, 102ff.

⁴³⁰ Gunnar Skogmar, ”Forskningsberedningen och forskningspolitiken” (opublicerad licentiatavhandling 1967, Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet).

⁴³¹ Se t.ex. Lundin & Stenlås, ”Technology, State Initiative and National Myths in Cold War Sweden”.

⁴³² Stevrin, *Den samhällsstyrda forskningen*, 111f. Rexed strävade efter att med forskningsberedningen som bas bygga upp ett forskningsministerium. Hans Landberg, *Sektorsforskning – forskningens seger eller kvarnstenen om dess hals* (Stockholm, 1994), 7. För Forskningsberedningen, se även Konnander, *Rapport från Edenmans departement*.

Svennilson, Arne Tiselius samt Sven Moberg från Ecklesiastikdepartementet och Hans Håkansson från Handelsdepartementet. Även för denna ”inre krets” utsågs Rexed till sekreterare.⁴³³ Den särskilda arbetsgruppen avvecklades 1969, därigenom blev beredningen mer rådgivande, mindre aktiv. Det är värt att notera att Rexed representerade en annan forskningspolitik än den föregående generationen forskningsstrateger, däribland Torsten Gustafson. Erlander beskriver i sin dagbok hur Gustafson i ett telefonsamtal gått till storms mot Rexed som samordnare av stödet till den vetenskapliga forskningen. Erlander desavouerade sin gamle väns tilltag med ett ord: ”Idiotiskt.”⁴³⁴ (Det är signifikativt att Gustafson som varit Erlanders personliga rådgivare under närmare två decennier inte heller kom att delta i beredningens ”inre krets”.) Denna incident symboliserar i mina ögon ett skifte i synen på forskningens frihet. Torsten Gustafsons, liksom Hannes Alfvéns, uppfattning var att en fritt bedriven forskning i förlängningen var mest effektiv och ekonomiskt fruktbringande för samhället.⁴³⁵ Under 1940- och 1950-talen var denna uppfattning stark. Rexed, däremot, representerade en syn på forskningen som innebar att den behövde styras för att skapa största möjliga nytta för en viss samhällssektor.⁴³⁶

Forskningsberedningen var departementsövergripande, vilket innebar att även det lantbruksvetenskapliga området inkluderades. I beredningen var området representerat av professorn och växtförädlaren vid Skogshögskolan Åke Gustafsson. Nils Gustav Rosén, Skolöverstyrelsens generaldirektör under åren 1947–1964 och därefter universitetskansler 1964–1969, lade fram ett förslag på en övergripande forskningspolicy som syftade till en större samordning av forskning och forskningsstöd. Organisatoriskt var denna splittrad på flera departement – Handels-, Finans-, Ecklesiastik-, Jordbruks- och Försvarsdepartementen – och de därunder hörande forskningsorganisationerna NFR, TFR, MFR, JFR, FOA och Flygtekniska försöksanstalten (FFA). Det var detta starkt decentraliserade system Rosén ville ta ett fastare grepp på.⁴³⁷ Forskningsberedningen uttryckte en medvetenhet om att man bedrev ”science policy”, forskningspolitik.⁴³⁸ Konferensen 1963 på temat ”Vetenskapen i framtidens samhälle” manifesterade denna medvetenhet.⁴³⁹

Forskningsberedningen kom dock inte att få den betydelse som Bror Rexed och andra hade förutskickat. I *Svensk forskningspolitik* (1986) visar Rune Premfors på hur beredningens betydelse avtog med åren.⁴⁴⁰ Men även om Forskningsberedningen i sig inte blev en obligatorisk passagepunkt för svensk forskning verkade den katalyserande för mobiliseringen inom en rad vetenskapsområden, däribland biologi.

⁴³³ Bror Rexed, ”Offentlig forskningspolitik”, *Tiden*, 1962:3, 134–142; Stevrin, *Den samhällsstyrda forskningen*, 94–95; Anna Tunlid, ”Den nya biologin: Forskning och politik i tidigt 1960-tal”, i *Vetenskapens sociala strukturer: Sju historiska fallstudier om konflikt, samverkan och makt* (Lund, 2008), 105–106.

⁴³⁴ Tage Erlander, *Dagböcker: 1961–1962* (Hedemora, 2011), 320. Erlander framstår i övrigt som tveksam till Forskningsberedningen, men lät sig övertalas och blev efterhand mer positivt inställd. Se Tage Erlander, *1960-talet: Samtal med Arvid Lagercrantz* (Stockholm, 1982), 89. Efter Weinberger, *Nätverksentreprenören*, 243–247.

⁴³⁵ Även Hannes Alfvén uttryckte sig kritiskt om Rexeds teknokratiska ambitioner, Hannes Alfvén, *Sagan om den stora datamaskinen: En vision (1966)*, av Olof Johannesson (Stockholm, 1987), efterordet.

⁴³⁶ Om Rexed, se Stevrin, *Den samhällsstyrda forskningen*, 109.

⁴³⁷ Weinberger, *Nätverksentreprenören*, 245–247.

⁴³⁸ Björck, *Staten, Chalmers och vetenskapen*, 460–461.

⁴³⁹ Staffan Wennerholm, ”Vetenskapen (och publiken) i framtidens samhälle: Om en forskningspolitikens konferens i Wenner-Gren Center 1963”, *Lychnos: Årsbok för idé- och lärdoms historia* (2002), 196–223.

⁴⁴⁰ Rune Premfors, *Svensk forskningspolitik* (Lund, 1986), 15–17.

Biologi

Forskningsberedningen producerade en räkka promemorior, en sorts inventeringar av potentiellt lovande forskningsområden. Som ett av de mest expansiva forskningsfälten pekade Forskningsberedningen ut ”den moderna biologiska forskningen”. Andra områden som lyftes fram var naturresursforskning, rymdforskning och partikelfysik. Forskningsberedningen uppmärksammade den biologiska grundforskningen i sin sjätte promemoria *Biologisk forskning* som presenterades i oktober 1963. Tunlid pekar på att professorn i biokemi vid Uppsala universitet och 1948 års nobelpristagare i kemi Arne Tiselius mer än någon annan såg till att ”den nya biologin” placerades högt på Forskningsberedningens dagordning. Under senare hälften av 1950-talet började han intressera sig för gränslandet mellan biokemi och mikrobiologi. Tiselius såg biokemi som en livsprocessernas kemi, och det hade blivit allt tydligare för honom att det inte räckte att studera de kemiska strukturerna i sig; även de biokemiska processerna i levande organismer måste förklaras. Molekylärbiologi kom att etableras som en specialisering vid hans institution under det tidiga 1960-talet, främst av Arne Tiselius före detta doktorand Hans G. Boman. Våren 1963 föreslog Tiselius att Forskningsberedningen skulle ta fram en översikt av den moderna biologiska forskningens utvecklingstendenser. Uppdraget gick till Hans G. Boman samt docenten vid Wenner-Grens institut för experimentell biologi i Stockholm Peter Perlmann. I den sjätte promemorian pläderade Boman och Perlmann för en nyorientering av den biologiska forskningen i riktning mot molekylärbiologi. Förslagen som presenterades innebar en radikal reformering av hela biologiämnet. Forskningsberedningens promemoria följdes upp av flera andra initiativ som syftade till att förstärka den molekylärbiologiska forskningen (bland annat en expertutredning tillsatt av Ragnar Edenman med Boman och Perlmann som sekreterare såväl som en arbetsgrupp tillsatt av NFR och MFR med Tiselius som ordförande). Förslagen som fördes fram kom att bli våldsamt debatterade eftersom de innebar en upprustning av molekylärbiologin på bekostnad av systematik och morfologi. Till huvudkombattanterna hörde Arne Tiselius och Åke Gustafsson. Det var inte bara en strid mellan företrädare för den nya biologin och den klassiska biologin. Gustafsson uppfattade de många propåerna som forskningspolitisk styrning och betonade istället forskningens självstyre; vetenskapen skulle moderniseras inifrån, inte utifrån. Den massiva kritiken resulterade i att den molekylärbiologiska forskningens utbyggnad sköts på framtiden.⁴⁴¹

I en uppföljande promemoria, den nionde, uppmärksammade Forskningsberedningen tillämpningsområden för den biologiska forskningen, *Den moderna biologien och dess tillämpning inom jordbruks- och skogsforskning, medicinsk forskning och teknisk forskning och utveckling* (december 1964). En av arbetsgrupperna som tillhandahöll underlag diskuterade biologisk forskning inom jord- och skogsbruk. Ordförande för gruppen var Lennart Hjelm. Övriga medlemmar i arbetsgruppen var statsagronomen Birger Granström vid Lantbrukshögskolan, professor Åke Gustafsson vid Skogshögskolan samt professorerna Ingvar Lindqvist och Börje Åberg vid Lantbrukshögskolan.⁴⁴² Arbetsgruppen poängterade att jord- och skogsbruket varit duktiga på rationalisering, främst teknik och ekonomi, men kommit att släpa efter när det gäller biologi. Gruppen drog slutsatsen att det var inom biologi den stora effektiviseringspotentialen fanns i framtiden. Resonemanget skedde i nära anknytning till två betänkanden presenterade av Jordbruksdepartementet: *Utvecklingstendenser i modernt skogsbruk*, SOU 1963:63, och *Det svenska lantbrukets effektiviseringsvägar*, SOU 1963:66 (se föregående kapitel). I den senare utredningen hade utredaren Lennart Hjelm konstaterat att utvecklingen på jordbrukets eller det kombinerade jord-skogsbruket inte höll samma takt som för näringslivet i övrigt.⁴⁴³ Promemorian pekade på ”nya utvecklingsvägar inom

⁴⁴¹ Tunlid, ”Den nya biologin”, 107–129.

⁴⁴² *Den moderna biologien och dess tillämpning inom jordbruks- och skogsforskning, medicinsk forskning och teknisk forskning och utveckling* (Stockholm, 1964).

⁴⁴³ *Ibid.*, 7.

den biologiska forskningen”. Arbetsgruppens utredning är intressant i och med ambitionen att samla spridda discipliner vid Lantbrukshögskolan och Skogshögskolan under paraplyet biologisk forskning (i utredningen talade man om livsvetenskaperna, ”life sciences”). Arbetsgruppen identifierade biokemi, biofysik, bioklimatologi, ekologi, genetik, växt- och djurfysiologi samt mikrobiologi som ”biologiska grundvetenskaper”. Som områden gränsande till grundvetenskap hörde näringsfysiologi, växtpatologi och växtförädling. Arbetsgruppen inrangerade även de tillämpade ämnena husdjursförädling, husdjurens utfordring och vård, växtodlingslära och växtnäringslära samt skogsförnyring och skogsproduktion. Den menade vidare att också marklära och hydrologi hade viktiga biologiska inslag med anknytning till biokemi och biofysik. Arbetsgruppen presenterade följande strategi:

Föreliggande utredning utgår således från att det i Sverige fränsett medicinska institutioner finns två högskolor med starkt biologisk inriktning. Det är naturligt att anknyta till föreliggande institutioner och låta dem göra grundstommen i en intensifierad forskningsverksamhet, där moderna biologiska metoder tillämpas för att effektivisera jord- och skogsbruksproduktionen. Därvid kan nya resurser främst sättas in på områden, som kan sägas utgöra flaskhalsar eller särskilt produktiva sektioner i ett hela produktionskedjan omfattande forsknings- och utvecklingsarbete.⁴⁴⁴

I och med att utredningen pekade ut Lantbrukshögskolan och Skogshögskolan som ledande institutioner inom biologisk forskning, kunde den också argumentera för ett samgående högskolorna emellan.⁴⁴⁵ Till yttermera visso innebar detta utpekande att jordbrukets högskolor tog ett första steg mot att muta in ett eget område i det svenska (grund)forskningsystemet.

Detta fokus på biologi som samlande paraply för de disparata och splittrade verksamheterna på det lantbruksvetenskapliga området ser jag som det centrala och sannolikt som det första verkligt forskningsstrategiska beslutet på området ifråga. Och Lennart Hjelm som områdets förste verkliga forskningsstrateg. Vad arbetsgruppen under Hjelm's ordförandeskap presenterade i utredningen var ett självständigt och offensivt forskningsprogram. I utredningen föreslogs att:

- En institution för skogskemi inrättas vid Skogshögskolan, en professur i biokemi vid Lantbrukshögskolan och ett antal forskartjänster inom molekylärbiologisk och ultrastrukturforskning vid SHS och LHS;
- en självständig radiobiologisk institution vid LHS;
- en institution i skogsmykologi med resistensbiologi vid SHS, där även ökade resurser för klimatforskning måste skapas;
- en särskild arbetsgrupp rörande markvårdsproblem bör konstitueras;
- ökat stöd till genetik och växtförädling;
- förstärkning av husdjursförädlingens resurser;
- utökning av forskningen rörande biociderna och tillväxtregulatorers biologiska verkan i jord- och skogsbruket;
- kvalitetsforskning rörande råvaror för livsmedel och deras förädling bör starkt byggas ut och koncentreras till LHS.⁴⁴⁶

I december 1964, i direkt anslutning till att Forskningsberedningen presenterade sin nionde promemoria tillsatte Universitetskanslersämbetet (UKÄ) på uppdrag av ecklesiastikminister Ragnar

⁴⁴⁴ Ibid., 8–9.

⁴⁴⁵ Ibid.

⁴⁴⁶ Ibid., 30.

Edenman en utredning med uppgift att ta fram en långtidsplan för utbyggnaden av det biologiska grundforskningsområdet. Universitetskansler Nils Gustav Rosén utsåg Lennart Hjelm till ordförande för 1965 års biologiutredning. Till övriga sakkunniga utsågs professor Erik Dahl vid Lunds universitet, professor Arne Engström vid KI, professor Nils Fries vid Uppsala universitet och huvudsekreteraren i 1964 års naturresursutredning Bengt Lundholm. Som huvudsekreterare för utredningen fungerade docent Börje Norén vid Lunds universitet. Utredningen presenterade sitt huvudbetänkande i februari 1967. UKÄ sorterade under Ecklesiastikdepartementet och jordbrukets högskolor hörde inte till dess ansvarsområden. Under utredningens gång kom dock jordbrukets högskolor att innefattas i utredningsuppdraget efter önskemål från jordbruksminister Eric Holmqvist.⁴⁴⁷ I sitt arbete för Forskningsberedningen hade dessutom Rosén pläderat för en departementsövergripande, eller sektorsövergripande, forskningspolicy. Även om inkluderingen av jordbrukets högskolor framstår som forskningsideologiskt konsekvent måste det beskrivas som iögonfallande att Hjelm fick ansvaret att leda utredningen. En del av förklaringen står sannolikt att finna i Hjelms utredningsinsatser inom 1960 års jordbruksutredning. En annan i Hjelms erkänt goda politiska kontakter.⁴⁴⁸

1965 års biologiutredning byggde vidare på Forskningsberedningens arbete. Behovet av biologisk forskning och utbildning motiverades i första hand samhällsekonomiskt. Den årliga BNP-ökningen om 3–5 procent hade till delar förverkligats genom bättre utbildning och kunskap. Utredningen tryckte särskilt på den väsentliga och i många fall avgörande roll som ”de tekniska landvinningarna och deras utnyttjande i produktionen” spelat. Detta hade resulterat i en ”prioriterad ställning” för teknisk forskning. Utredningen underströk dock att även andra vetenskapsområden bidrog till den samhällsekonomiska utvecklingen:

Det förbises emellertid ofta, att även andra vetenskapliga discipliner medverkat i den industriella utvecklingen. Inom skogs- och jordbruksnäringen liksom inom den snabbt expanderande livsmedelsindustrin har den ökade produktiviteten till stor del baserats på resultat av den biologiska forskningen. Högre avkastande växt- och djurmaterial, förbättrad odlings- och utfodringsmetodik, bekämpning av växt- och djursjukdomar är exempel härpå. Framstegen inom dessa områden utgör därvid en praktisk tillämpning av resultat från grundforskningen inom botanik, zoologi, mikrobiologi, genetik, biokemi och biofysik. Den biologiska grundforskningen har vidare lagt grunden för stora framsteg inom medicin och farmaci, liksom den vidgat och fördjupat våra kunskaper om de fundamentala livsprocessernas natur.⁴⁴⁹

1965 års biologiska utredning återkom här till den argumentationsfigur som etablerats i och med 1940-talets forskningsrådsutredningar, främst inom den teknikvetenskapliga och den naturvetenskapliga, nämligen den linjära modellen som jag diskuterat i tidigare kapitel. Vetenskaplig grundforskning förväntades leda till teknisk utveckling och därmed också industriell förnyelse och samhällsekonomisk utveckling. Samtidigt slog utredningen fast:

I många fall är det omöjligt att dra en skarp gräns mellan den tillämpade forskningen och den rena grundforskningen, då dessa vid våra universitets- och fackhögskoleinstitutioner går in i varandra.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ 1965 års biologiutredning: *Utbyggnadsplan för det biologiska grundforskningsområdet* (Stockholm, 1967), 1–2. Se även utsagorna i Hjelm, ”En smålänningsträvsamma liv”, 6, som dock innehåller en del felaktiga faktauppgifter och därför måste tolkas med försiktighet.

⁴⁴⁸ Mårten Carlsson, intervju av Per Lundin, 23 november 2012; Renborg, intervju.

⁴⁴⁹ 1965 års biologiutredning, 4.

⁴⁵⁰ Ibid.

Även här plockade utredningen upp ett argument som formulerats under 1940-talet i samband med utredningen om det jordbruksvetenskapliga forskningsrådet. Uppdelningen i grundforskning och målforskning som etablerats i och med den malmska utredningen passade teknikvetenskaperna där de statliga universiteten och högskolorna kunde ta hand om grundforskning och den privata industrin om den tillämpade. Att vidmakthålla denna uppdelning skulle för biologiforskningens del kunna innebära att universiteten förväntades ta hand om grundforskningen och fackhögskolorna om den tillämpade, och det var nog en utveckling Hjelm ogärna ville se realiserad.

På en viktig punkt skiljde sig dock 1965 års biologiutredning från Forskningsberedningens föregående utredning: de sakkunniga argumenterade inte entydigt för ett produktivtets- och tillväxtorienterat synsätt. Utredningen poängterade att den snabba tekniska utvecklingen och samhällsomvandlingen lett till ”en rad biologiska problem”. Den pekade på exploateringen av ”det biologiska kapitalet”, bland annat genom den omfattande användningen av kemisk bekämpning av växtsjukdomar, ogräs och skadeinsekter driftsmetoderna inom jord- och skogsbruket, utsläpp av kommunalt och industriellt avloppsvatten, luftföroreningar samt människors fritidsaktiviteter. Ett ”detaljstudium” av de stora ekosystemen var nödvändigt för att kunna reparera ”gångna försummelser” och utforma en för framtiden ”livsvänlig miljö”. Utredningen menade att en utbyggnad av den målbundna naturresursforskningen måste kompletteras med en förstärkning av biologisk grundforskning. Det handlade inte bara om ett behov av ekologisk forskning utan även om insikter rörande allmänna biologiska mekanismer.⁴⁵¹ Sannolikt spelade den näraliggande 1964 års naturresursutredning, vars huvudsekreterare ju var ledamot i 1965 års biologiutredning, en viktig roll för denna nyansering av biologiamnens samhälleliga roll.

Utredningen påpekade att i jämförelse med övrig naturvetenskaplig forskning (främst fysik och kemi) samt teknikvetenskaplig forskning var den biologiska utsatt för en ”betydande eftersläpning” när det gällde anslagstilldelning och utbyggnad.⁴⁵² Utredningens förslag innebar en omfattande utbyggnad av den biologiska grundforskningen, främst molekylärbiologin. För Lantbrukshögskolans del föreslog utredningen inrättandet av professurer i molekylär genetik, biokemisk cytogenetik och lantbrukets biokemi; inrättandet av laboratorstjänster i strukturell molekylärbiologi och vattenvård; omvandling av laboraturen i lantbruksentomologi till en professur i samma ämne. För Skogshögskolans del föreslog den att en professur i skoglig växtpatologi inrättades samt att professuren i skogsbotanik omvandlades till en professur i ekologisk mikrobiologi och laboraturen i nordisk skoglig växtgeografi till en professur i skogsbotanik.⁴⁵³ För jordbrukets högskolor innebar förslagen inte bara en betydande förstärkning av grundforskningen; förslagen indikerade också att en tyngdpunktsförskjutning från utbildningsinstitutioner för näringen till forskningsuniversitet var i vardande. Kanske än viktigare var att de föreslagna tjänsterna resulterade i en tydlig profilering mot biologisk forskning. Biologi, brett definierat, var på väg att etableras som ett sammanhållande kitt för jordbrukets högskolor.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Ibid., 10–11.

⁴⁵² Ibid., 15, 180.

⁴⁵³ Ibid., 190–196.

⁴⁵⁴ Den akademisering (*academic drift*) vetenskapshistorikern Jonathan Harwood talar om kan i detta fall preciseras till biologisering.

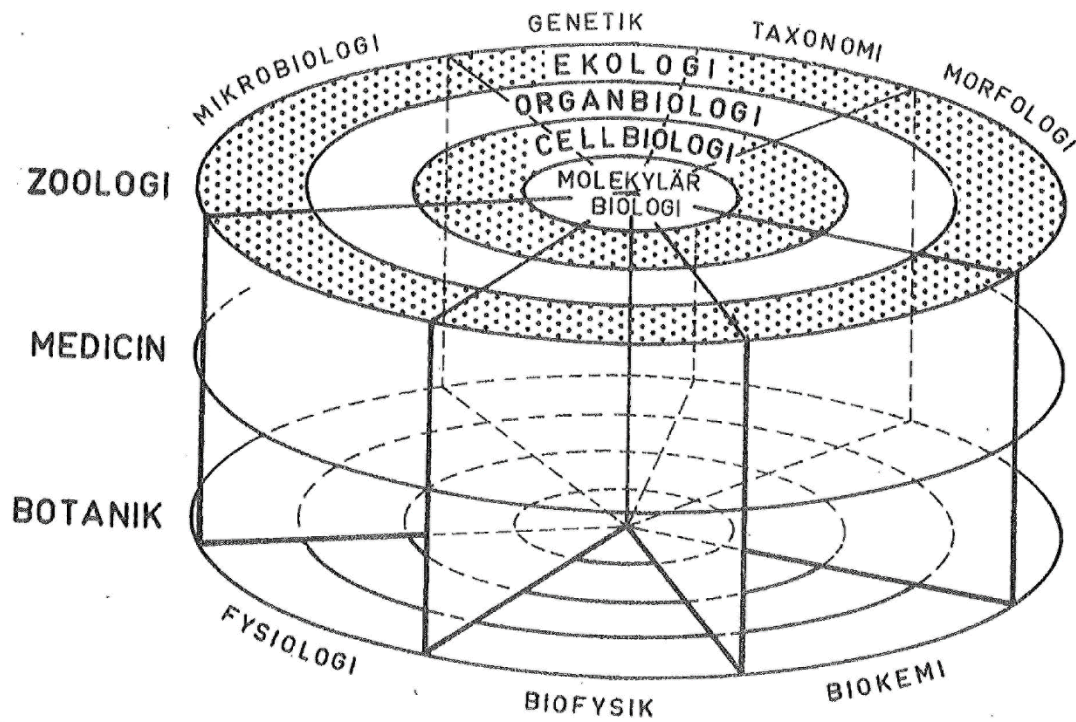

Fig. 5. För Forskningsberedningen och 1965 års biologiutredning var biologi en enhetsvetenskap som samlade en mängd till synes disparata discipliner. I deras vision av biologiämnets utveckling utgjorde molekylärbiologi kärnan. Källa: 1965 års biologiutredning.

Slutsatser

I detta avslutande kapitel utvecklar jag tre iakttagelser. Den första berör det lantbruksvetenskapliga systemet för forskning och högre utbildning. Den andra behandlar Lantbrukshögskolan och reformerna. Den tredje och sista tar upp betydelsen av starka strategier för genomförandet av reformer.

Det lantbruksvetenskapliga systemet för forskning och högre utbildning

I det första kapitlet karakteriserade jag det lantbruksvetenskapliga systemet för forskning och högre utbildning. Även om ytterligare historievetenskaplig forskning måste till för att mer definitiva slutsatser ska kunna dras beträffande detta system, kan ett antal tentativa iakttagelser göras. Som jag beskrev i kapitel 1 växte systemet fram organiskt och utan egentlig statlig koordinering. Huvudmännen var flera och som en följd av lantbruksvetenskapernas karaktär av fältvetenskaper distribuerades forskningen över landet. Resultatet vid ingången av 1930-talet var ett organisatoriskt och geografiskt heterogent system där forskning i huvudsak bedrevs utanför akademien. Forskningsmiljöerna var ofta små, de var många och kontakterna dem emellan var inte omfattande. De levde kort sagt sina egna liv. Den högre utbildningen på det lantbruksvetenskapliga området utvecklades parallellt med forskningen, men i stort sett åtskilt från denna. Den högre utbildningens forskningsanknytning var ringa, även om den blev påtagligare över tid. Under 1930-talet började dock staten att inta en aktiv, intervenerande roll på flera samhällsområden och lantbruksvetenskaperna var inget undantag därvidlag. Detta var upptakten till den starka statens era, en period som skulle komma att vara till och med 1970-talet. Denna trend tog delvis sin början redan vid 1800-talets slut i och med Lantbruksstyrelsens inrättande och det efterföljande skapandet av ett Jordbruksdepartement, och den innebar att staten gradvis tillskansade sig ökad kontroll över de forskningsutförande institutionerna på det lantbruksvetenskapliga området. Det var dock först under 1930-talet som en mer uttalad politik på området började formuleras. Någon större motsättning mellan stat och industri, stat och jordbruksnäring, förelåg egentligen inte vid denna tid. Enigheten om att även staten måste göra en insats var utbredd bland näringsföreträdare. I syfte att motverka ”splittring” och ”dubbelarbete” inledde Jordbruksdepartementet en politik som gick ut på att samordna och i ökad utsträckning samlokalisera den lantbruksvetenskapliga forskningen och högre utbildningen. På en övergripande nivå kan förverkligandet av denna politik delas upp i två sammanlänkade processer: förstatligande och akademisering.

Från och med att Lantbrukshögskolan inrättades 1932 blev den en nyckelinstitution i detta reformarbete. Denna centrala position befästes markant i och med att systemets tidigare tyngdpunkt, Centralanstalten för försöksväsendet på jordbrukets område, samtidigt styckades upp. Därmed förelåg för första gången en gemensam möjlig institutionell hemvist för både forskning och högre utbildning.

Legeringen av forskning och högre utbildning skedde dock inte över en natt. Uppfattningen att den nyinrättade Lantbrukshögskolans främsta funktion var utbildningsinstitutets var utbredd. Tongivande aktörer från jordbruksnäringen, den lägre lantbruksundervisningen och den ekonomiska föreningsrörelsen menade att högskolan inte skulle ägna sig åt forskning, och motståndet mot reformer som syftade att stärka forskningskomponenten stötte på patrull. Fortfarande vid 1940-talets slut sågs Lantbrukshögskolan främst som en undervisningsanstalt, en uppfattning som delvis levde kvar in på 1960-talet då försöksverksamheten slutligen inrangerades under högskolan.

En jämförelse med den amerikanska utvecklingen är här belysande. Beträffande det amerikanska forskningsuniversitetet brukar universitetshistorisk forskning lyfta fram tre faktorer som förklaring till dess framgångsrika etablering under framför allt 1910- och 1920-talen: 1) forskning och högre utbildning förs in under samma paraply, 2) ökad statlig styrning, 3) tillströmningen av medel för finansiering av forskning.⁴⁵⁵ Intressant nog är det just samgåendet mellan lantbruksvetenskapliga försöksstationer och de så kallade land grant-universiteten som brukar pekas ut som det avgörande steget. Om vi håller oss till Sverige och lantbruksvetenskaperna så sker denna omvandling till ett forskningsuniversitet med en betydande fördröjning. För Sverige och för Lantbrukshögskolans del kommer den statliga styrningen först, därefter kommer forskningsfinansieringsreformerna och universitetsreformerna från och med 1940-talet, och samgåendet, slutligen fullbordas inte förrän under 1960-talet.

En intressant fråga att undersöka vidare i sammanhanget är i vilken utsträckning Lantbrukshögskolan, när den börjar agera strategiskt under 1960- och 1970-talen, modellerar delar av sin verksamhet efter amerikansk förebild, i första hand de framgångsrika amerikanska forskningsuniversiteten. Åtminstone inrättandet av en konsulentorganisation vid Lantbrukshögskolan som ersättning för hushållningssällskapens konsulentverksamhet förefaller ha skett efter amerikansk modell.⁴⁵⁶

Lantbrukshögskolan och reformerna

I det inledande kapitlet undersökte jag universitetets historiografi och pekade på att historieskrivningen ofta tagit formen av institutshistoriker vilka företrädevis koncentrerat sig på ”det inre livet” hos institutet ifråga. Jag menade att historieskrivningen präglats av föreställningen om universitetet som en väsentligen autonom verksamhet. Universitetet har dock alltid formats av det omgivande samhället och jag argumenterade inledningsvis för de statliga reformernas centrala roll. Perioden mellan 1935 och 1973 har beskrivits som de många och stora reformernas tid.⁴⁵⁷ Dessa reformer blev samhällsomvälvande och spelade en central roll i den svenska moderniseringsprocessen. Att så kunde ske berodde naturligtvis på att den starka statens framväxt och utbredning. Även om universitetet och högskolorna inledningsvis försökte värna sin autonomi kom även de att utsättas för ett allt starkare reformtryck.⁴⁵⁸ Lantbrukshögskolan fick på grund av sitt organisatoriska dilemma och svaga självstyre svårare att värja sig. Statliga reformer på flera områden kom därför att forma Lantbrukshögskolan i hög grad.

Ett sätt att förstå den svenska moderniseringsprocessen är att utgå från de centrala reformkomplexen under den studerade perioden. Begreppet kan hjälpa oss att förstå varför reformer genomförs vid en

⁴⁵⁵ Geiger, ”Science and the University”, 167.

⁴⁵⁶ Hjelm, ”En smålänningsträvsamma liv”, 7.

⁴⁵⁷ Nybom, ”Samhällsformation och samhällsorganisation i Sverige 1890–1975”.

⁴⁵⁸ Sejersted, *Socialdemokratins tidsålder*.

viss tid på ett visst samhällsområde. Reformkomplex etableras genom kombination av faktorer. För det första måste det förekomma ett ”yttre tryck”, till exempel ökat studentantal, urbanisering, sjunkande priser på jordbruksprodukter, hot om krig eller arbetslöshet, det vill säga ett problem som upplevs som så angeläget att hantera eller lösa att det kan förmå många att samarbeta, staten att uppåtda resurser och styra den offentliga politiken. I så motto är reformkomplexet svar på ett reellt problem. För det andra måste någon eller några formulera såväl problem som lösning på detsamma. Ett reformkomplex bärs därför upp av en regim av aktörer (individer eller organisationer). För det tredje, även om det finns problem att lösa och visioner om hur de bör lösas så blir inte ett samhällsområde föremål för reformer förrän de institutionella, ideologiska och politiska förutsättningarna föreligger. Utan dessa fäster sig inte visionerna i samhällskroppen (för att låna en formulering av Rune Slagstad).

En black om foten för lantbruksvetenskaperna och jordbrukets högskolor var att en reformering av dem inte var ett svar eller lösning på något akut samhälleligt problem. Det stora problemet inom jordbruket var framför allt socialpolitiskt, och det löstes inte av att reformerna högre utbildning och forskning. Och det stora problemet inom den högre utbildningen var att hantera det snabbt ökande studentantalet vid universiteten och högskolorna. Men denna problemformulering var inte heller giltig för jordbrukets högskolor. Men det fanns ett samhälleligt problem som jordbrukets högskolor och i synnerhet Lantbrukshögskolan var ett svar på. Det dröjde dock innan problemet fick en tydlig formulering, och det problemet var behovet av forskning för samhällets välfärd och ekonomiska utveckling. Under de första decennierna av sin existens var dock Lantbrukshögskolan inte beredd att reformera sig i riktning mot ett forskningsuniversitet. Identiteten som utbildningsinstitut var härför alltför stark bland de aktörer som hade kunnat driva igenom en riktningssändring, nämligen jordbrukets intresseorganisationer.

Strategernas betydelse

Ovan har jag pekat på att reformkomplex bärs upp av aktörskonstellationer. I mina empiriska kapitel har jag uppmärksammat antingen förekomsten eller avsaknaden av starka aktörskonstellationer. För en framgångsrik reformverksamhet krävs förekomsten av kraftfulla aktörer. Forskningsrådsreformerna som genomfördes under 1940-talet katalyserades och drevs fram av en aktörskonstellation som jag kallar för forskningsindustrialisterna. De knöt samman centrala organisationer som Svenska Teknologföreningen, Ingenjörsvetenskapsakademien och Ingenjörsförbundet och kunde därigenom agera kraftfullt på det teknikvetenskapliga forskningsområdet. Deras verksamhet satte agendan för de efterföljande forskningsfinansieringsreformerna på andra forskningsområden, däribland det jordbruksvetenskapliga. När det gäller jordbruksreformerna återfinns vi även på detta område en stark aktörskonstellation bestående av företrädare för den ekonomiska föreningsrörelsen, jordbrukspolitiker och jordbrukstjänstemän. I synnerhet en grupp bestående av vad jag kallar för agronom-ekonomer och agronom-politiker med nära band till den ekonomiska föreningsrörelsen utmärkte sig som utformare av det reglerade system som växer fram från och med 1930-talet. till de mer framträdande agronom-ekonomerna hörde agronomerna och företrädarna för den ekonomiska föreningsrörelsen Ludvig Nannesson och Axel Stensgård. Centrala agronom-politiker var agronomerna och högerpolitikerna Gösta Liedberg och Einar Sjögren. En gemensam utbildningsbakgrund skapade starka band dem emellan. Också bakom de av Ecklesiastikdepartementet initierade universitetsreformerna under 1940-, 1950- och 1960-talen framskyntar efter hand en stark aktörskonstellation. Profilerade akademiker och vetenskapsmän som Theodor Svedberg, Arne Tiselius, Sune Bergström, Bror Rexed och Torgny T.

Segerstedt kamperade samman med engagerade socialdemokratiska politiker som Tage Erlander och Ragnar Edenman och drivna tjänstemän som Hans Löwbeer och Sven Moberg.

I jämförelse lyste aktörerna på det lantbruksvetenskapliga området länge med sin frånvaro. Företrädare för lantbruksvetenskaperna, i synnerhet Lantbrukshögskolan, hade en marginell roll i reformarbetet på jordbruksområdet och följaktligen små möjligheter att påverka detta. Flera av dem var av ideologiska skäl dessutom starkt kritiska till jordbruksreformerna, vilket förstas inte ökade deras möjligheter att arbeta i samklang med dem. Inte heller var de representerade i Ecklesiastikdepartementets utredningsverksamhet. De stod utanför de starka aktörskonstellationerna i de stora reformkomplexen och hade inte stora möjligheter att forma en egen konstellation. Att det inte fanns något starkt aktörsnätverk som kunde argumentera för jordbrukets högskolors roll i det moderna projektet bidrog till att dessa drabbades av en ”eftersläpning” under 1940- och 1950-talen.

Under 1950-talet började dock en ny generation av agronom-ekonomer att formeras. Det handlade om högskoleagronomer med ekonomisk inriktning. Här kan särskilt Lennart Hjelm, Sven Holmström, Clas-Erik Odhner nämnas. Även den något yngre Ulf Renborg kan hänföras till samma grupp. Notabelt är att de flesta av dem var elever till Ludvig Nannesson och att de kom att få positioner inom ”hans” nätverk. Hjelm blev till exempel värvad till den ekonomiska föreningsrörelsen av Nannessons nära kollega Stensgård. Flera av dem var forskarutbildade och de utgjorde den expertis som det nya, reglerade jordbrukssystemet – vilket var ett resultat av de föregående decenniernas jordbruksreformer – hade ett stort behov av. De blev den ekonomiska föreningsrörelsens experter, och kom därmed att med sin forskarbakgrund att närmare knyta samman intresseorganisationer och akademi på jordbruksområdet. I och med att de företrädde eller var nära förknippade med den ekonomiska föreningsrörelsen och fungerade som experter på det reglerade jordbrukssystemet, rörde de sig i ett gränsland till jordbrukspolitiken. En del av dem skulle också komma att fungera som experter även för det politiska systemet. Som grupp bidrog de till att knyta samman akademi, förvaltning, intresseorganisationer och politik. Som individer fick de nyckelpositioner inom jordbrukskomplexet.

En av dem var Lennart Hjelm. Som Lantbrukshögskolans rektor under åren 1963 till 1977 lyckades han tillskansa sig en unik position. Han blev Lantbrukshögskolans förste ”strateg” och gick i land med konststycket att få högskolan att gå i takt med såväl jordbruksreformer som forskningsreformer. Med sin person knöt han samman jordbrukssektorn med universitet- och högskoleväsende. Som författare till ett av de viktigare betänkandena i den omfattande 1960 års jordbruksutredning, *Det svenska lantbrukets effektiviseringsvägar*, bidrog han till att skapa konsonans mellan Lantbrukshögskolan och jordbruksreformerna efter en lång period av dissonans. Han bidrog också till att överbrygga Lantbrukshögskolans svåra position (på grund av avvikande departementstillhörighet) i förhållande till universitets- och högskolereformerna genom att inta en central roll i de på Tage Erlanders forskningsberednings följande utredningarna av biologiområdet. I och med att Hjelm förstod att hantera en av de viktigaste faktorerna för universitets- och högskoleväsendets utformning och vägval under perioden mellan 1930 och 1980, nämligen den statliga reformverksamheten, kunde Lantbrukshögskolans övergång från ett traditionellt utbildningsinstitut till ett modernt forskningsuniversitet fullbordas.

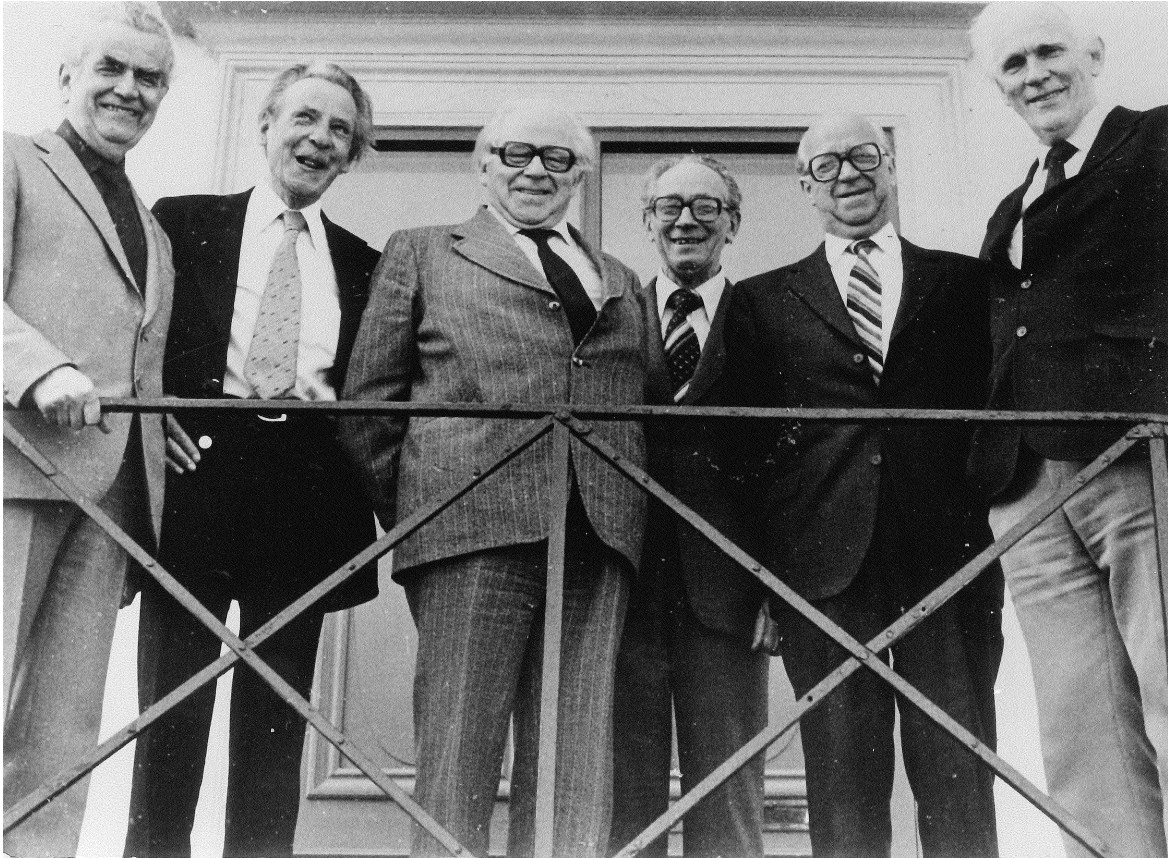

Fig. 6. Lantbrukshögskolans och sedermera SLU:s rektor Lennart Hjelm framstår som den centrale strategen när det gäller lantbruksvetenskaplig högre utbildning och forskning. Detta foto från 1982 visar Hjelm omgiven av fem före detta socialdemokratiska jordbruksministrar. Från vänster till höger: Svante Lundqvist, Gösta Netzén, Gunnar Sträng, Lennart Hjelm, Ingemund Bengtsson, Eric Holmqvist. Källa: Sune Lindh.

Bilaga 1, Statistik över forskning och undervisning

Forskning

Av Tabell 1 nedan framgår att 1980 innehade SLU 129 fasta forskartjänster av totalt 1407 fasta forskartjänster vid landets fakulteter och forskningsråd. Att det var mycket framgår av jämförelser med Uppsala universitets 186 fasta forskartjänster och KTH:s 107 tjänster.⁴⁵⁹ Lantbruksuniversitetet hade 1980 lika många fasta tjänster som alla humanistiska fakulteter tillsammans. De var aningen fler än landets alla samhällsvetenskapliga professurer. Ökningen av antalet fasta forskartjänster var särskilt snabb under 1910-talet, 1940-talet och 1960-talet. Ökningen under 1910-talet förklaras av att lärartjänsterna vid lantbruksinstitutet vid Ultuna respektive Alnarp omvandlades till professurer.⁴⁶⁰

Fasta forskartjänster vid fakulteter	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980
Veterinärmedicin	5	5	7	13	16	26	27	31	33
Lantbruksvetenskap	-	-	18 ⁴⁶¹	18 ⁴⁶²	17 ⁴⁶³	37 ⁴⁶⁴	39	48	54
Skogsvetenskap	-	-	4	4	6	8	9	37	42
Totalt	176	207	291	321	358	559	740	1194	1353
Andel i procent från jordbrukets högskolor	2,8	2,4	10,0	10,9	10,9	12,7	10,1	9,7	9,5

Tabell 1. Källa: Urban Dahllöf, *Utvecklingen av antalet fasta forskartjänster vid svenska fakulteter och forskningsråd 1870–1980* (Uppsala, 1980), 5, 22, 28, 32.

En annan tjänstekategori som indikerar aktiv forskningsverksamhet är forskarassistenttjänsten. 1976/77 fanns totalt 504 forskarassistenttjänster vid Sveriges universitet och högskolor, 56 av dem vid jordbrukets högskolor (22 vid Lantbrukshögskolan, 13 Veterinärhögskolan, 21 Skogshögskolan).

⁴⁵⁹ Dahllöf, *Utvecklingen av antalet fasta forskartjänster vid svenska fakulteter och forskningsråd 1870–1980*, 16, 22.

⁴⁶⁰ Ibid., 26, 32, 33. Jämförelse med utvecklingen i övriga nordiska länder ges i idem, *Fasta forskartjänster vid universitet och högskolor i Norden* (Uppsala, 1982), 4–7. För uppgifter se även Renborg & Winge, *Lantbrukets högskola 50 år*. År 1932 hade Lantbrukshögskolan 27 professorer, docenter, m.fl., år 1962 61, år 1982 100 (SLU:s lantbruksfakultet).

⁴⁶¹ Siffrorna avser lantbruksintitutet vid Ultuna respektive Alnarp.

⁴⁶² Siffrorna avser lantbruksinstitutet vid Ultuna samt lantbruks- och mejeriinstitutet vid Alnarp.

⁴⁶³ De 17 tjänsterna hade följande fördelning: 13 vid Lantbrukshögskolan, 4 vid Alnarps lantbruks-, mejeri- och trädgårdsinstitut.

⁴⁶⁴ De 37 tjänsterna hade följande fördelning: 30 vid Lantbrukshögskolan, 7 vid Alnarps lantbruks-, mejeri- och trädgårdsinstitut.

Siffrorna är i paritet med andelen professorer och biträdande professorer (123 av totalt 1236). Universitetslektorer däremot undervisade huvudsakligen. Av 728 ordinarie lektorat uppbar jordbrukets högskolor endast 11 (5 vid Lantbrukshögskolan, 3 vid Veterinärhögskolan, 3 vid Skogshögskolan). Av de totalt 830 extra ordinarie universitetslektorerna (heltid eller deltid) undervisade endast 1 vid jordbrukets högskolor, nämligen Veterinärhögskolan.⁴⁶⁵ Att lektorerna var så få vid jordbrukets högskolor förklaras troligen av att undervisningen inte var mer omfattande än att professorer kunde ta hand om den. Ca 11 procent av det totala antalet forskarassistenttjänster och ca 1,5 procent av lektorstjänsterna (ca 0,8 procent om extra ordinarie lektorer inkluderas) är siffror som understryker att jordbrukets högskolors verksamhet förskjutits i riktning mot forskning.

Ett kompletterande mått på forskning utgör antalet utexaminerade doktorer. Härvidlag måste beaktas att Veterinärhögskolan erhöll rätt att utfärda doktorsexamen 1936, Lantbrukshögskolan 1942 och Skogshögskolan först 1950.⁴⁶⁶ Under läsåret 1956/57 fanns totalt 408 licentiand- och doktorandstipendier, 218 av dem doktorandstipendier och 190 licentiandstipendier. Av doktorandstipendierna gick 2 till Lantbrukshögskolan, 1 till Skogshögskolan, 3 till Veterinärhögskolan. Av licentiandstipendierna gick 6 till Lantbrukshögskolan, 4 till Skogshögskolan.⁴⁶⁷ Jordbrukets högskolor erhöll alltså knappt 4 procent av stipendierna. 1955 års universitetsutredning noterade dock 1957 att stödformen hade minskat i betydelse. Forskningsrådsreformen hade fört med sig att forskningsassistenter kunde anställas på forskningsmedel. Många av dessa var aktiva doktorander eller licentiander. Vidare var befattningar som amanuens, assistent eller biträdande lärare en källa till försörjning.⁴⁶⁸ Nedanstående tabeller visar antalet disputationer mellan 1936 och 1955 vid jordbrukets högskolor samt antalet avlagda forskarexamina under läsåren 1969/70–1975/76.

Disputationsår	Jordbrukets högskolor	Tekniska högskolor	Totalt
1936–40	4 (1 %)	8	415
1941–45	2 (0,4)	18	502
1946–50	19 (3,1)	26	603
1951–55	28 (3,7)	44	746

Tabell 2. Antalet disputationer under åren 1936–1955. Källa: 1955 års universitetsutredning: I, Den akademiska undervisningen: Forskarrekryteringen, SOU 1957:24 (Stockholm, 1957), 144.

⁴⁶⁵ Fortsatt högskoleutbildning, 90.

⁴⁶⁶ Se vidare Björck, ”Agronomerna”.

⁴⁶⁷ Fortsatt högskoleutbildning, 162.

⁴⁶⁸ Ibid., 163.

Fakultet	1969/70	1970/71	1971/72	1972/73	1973/74	1974/75	1975/76
Teknisk	177	239	196	202	218	116	94
Skogshögskola	5	7	10	9	3	11	3
Veterinärhögskola	7	7	4	10	12	14	8
Lantbrukshögskola	22	31	19	19	13	18	13
Totalt	1058	1410	1309	1142	1193	818	699
Procentuell andel från jordbrukets högskolor	3,2	3,2	2,5	3,3	2,3	5,3	3,4

Tabell 3. Avlagda forskarexamina läsåren 1969/70–1975/76 efter studieinriktning. Källa: Fortsatt högskoleutbildning: Betänkande av Forskarutbildningsutredningen, SOU 1977:63 (Stockholm, 1977), 359.

Tabell 4 nedan visar att mellan 2,4 och 3,1 procent av det totala närvarande studerande i forskarutbildning var hemmahörande vid jordbrukets högskolor under perioden mellan 1960 och 1976.

Fakultet	1960	1963	1966	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
Teknisk	429	640	847	1288	1436	1554	1484	1641	1667	1782	1828
Skogs	7	14	32	67	74	85	72	65	72	68	108
Veterinär	17	24	30	47	51	62	56	53	50	46	51
Lantbruks	62	84	88	151	193	187	193	179	199	208	69
Totalt	3177	4738	6169	9139	10817	12387	10886	11110	11169	11609	11485
Procentuell andel från jordbrukets högskolor	2,7	2,6	2,4	2,9	3,1	2,7	2,9	2,7	2,9	2,8	2,0

Tabell 4. Antal närvarande studerande i forskarutbildning höstterminerna 1960, 1963, 1966, 1969–1975 samt vårterminen 1976 (prel. siffror). Källa: Fortsatt högskoleutbildning: Betänkande av Forskarutbildningsutredningen, SOU 1977:63 (Stockholm, 1977), 358.

Utbildning

Som framgår av nedanstående tabeller ökade antalet studenter mellan 1950 och 1975 vid Lantbrukshögskolan från 281 till 1 043, det vill säga de nära nog fyrdubblades. Siffrorna för Veterinärhögskolan steg från 204 till 351, det vill säga mindre än det dubbla, och för Skogshögskolan från 121 till 239, det vill säga i princip det dubbla. Det totala antalet studenter steg från 16 887 till 110 012, en minskning från toppåret 1970 med över 120 000 studenter, det vill säga 6,5 gånger. Mellan 1950 och 1970 knappt tredubblades antalet studenter vid Lantbrukshögskolan, med 2,8 gånger. Totala antalet studenter under samma period mer än sjudubblades.

	1930	1935	1940	1945
Tekniska högskolan, Därav kvinnor	866	1259	1577	1551, 24
Chalmers tekniska högskola, Därav kvinnor	523	655	525	761, 12
Veterinärhögskolan, Därav kvinnor	161	160	204 (60 utl unders)	164, 5
Lantbrukshögskolan, Därav kvinnor	-	66	114	163, 3
Skogshögskolan	57	51	56	80

Tabell 5. Lärjungar i vissa andra undervisningsanstalter 1906–1946. Källa: *Statistisk årsbok för Sverige (1930–46)*.

	1950	1955	1960	1965	1970	1975
Samtliga	16887	22647	37405	68276	120100	110012
Teknisk högskola, Därav kvinnor	2865, 40	3372, 70	5099, 205	8377, 492	14164, 1000	16067, 1682
Veterinärhögskolan, Därav kvinnor	204, 14	238, 19	224, 33	269, 44	337, 85	351, 156
Skogshögskolan, Därav kvinnor	121, 0	120, 0	145, 0	173, 1	241, 6	239, 16
Lantbrukshögskolan, Därav kvinnor	281, 6	327, 15	293, 15	489, 88	783, 175	1043, 360
Procentuell andel från jordbrukets högskolor	3,6	3,0	1,8	1,4	1,1	1,5
Procentuell andel lantbrukshögskolestudenter hos jordbrukets högskolor	46,3	47,7	44,3	52,5	57,5	63,9

Tabell 6. Studerande vid fackhögskolor höstterminen 1946–1956. Närvarande studerande efter studieinriktning och kön höstterminerna 1958–1966 samt närvarande studerande efter studieinriktning och kön höstterminerna 1967–. Från och med 1962 redovisas studerande som varit närvarande vid flera studieinriktningar i var och en av studieinriktningarna, och från och med 1974 års årsbok ingår även studerande på forskarnivå (det vill säga i statistik från och med 1966). Källa: *Statistisk årsbok för Sverige (1947–76)*.

Referenser

Personuppgifter som inte är belagda i den löpande texten har jag hämtat från Jacob Bjärsdal, red., *Sveriges agronomer 1900–1952: 2.800 biografier över agronomer i Sverige* (Stockholm, 1953); *Svenskt biografiskt lexikon: SBL* (Stockholm, 1918–); *Vem är det: Svensk biografisk handbok* (Stockholm, 1912–2000); *Vem är vem?*, 5 vol. (Stockholm, 1962–1968).

Intervjuer

Carlsson, Mårten, intervju, 23 november 2012.
Renborg, Ulf, intervju, 2 februari 2012.
Rosswall, Thomas, intervju, 1 april 2014.

Otryckta källor – arkiv

Landsarkivet i Uppsala, Lantbrukshögskolans arkiv, Sekreteraravdelningen
A1a, Styrelsens protokoll
SLU:s arkiv, Mikrobiologiska institutionens arkiv
Ö2, Ragnar Nilsson
Riksarkivet, Utredningen rörande inrättandet av ett jordbrukstekniskt forskningsråd
Kungl. Tekniska högskolans arkiv
Ö II, Pressklipp

Otryckta källor – övriga

Mårten Carlsson, e-post, 3 november 2016.

Tryckta källor och litteratur

1945 års universitetsberedning: I, Docentinstitutionen, SOU 1946:9 (Stockholm, 1946).
1945 års universitetsberedning: II, Akademiska lärarbefattningar samt anslag till den vetenskapliga utbildningen m. m., SOU 1946:81 (Stockholm, 1946).
1955 års universitetsutredning: I, Den akademiska undervisningen: Forskarrekryteringen, SOU 1957:24 (Stockholm, 1957).

- 1955 års universitetsutredning: VI, *Universitet och högskolor i 1960-talets samhälle: Riktlinjer och förslag till utbyggnad*, SOU 1959:45 (Stockholm, 1959).
- 1965 års biologiutredning: *Utbyggnadsplan för det biologiska grundforskningsområdet* (Stockholm, 1967).
- ”Agronomernas utbildning bör göras allsidigare”, *Lantmannen* 26 (1942).
- ”Agronomutbildningen: Förbundets yttrande”, *Meddelande från Sveriges Agronom- och Lantbrukslärareförbund*, januari 1943.
- ”Agronomutbildningen”, *SALF: Organ för Sveriges agronom- och lantbrukslärareförbund*, 1944:6.
- ”Agronomutbildningen”, *SALF: Organ för Sveriges agronom- och lantbrukslärareförbund*, 1944:12.
- ”Agronomutbildningens omläggning diskuteras”, *Lantmannen* 26 (1942).
- ”Agronomutbildningens omläggning: Ett yttrande av Lantbruksförbundet”, *Lantmannen* 27 (1943).
- ”Akademikermöte på Sånge-Säby: Ett referat”, *Ultunesaren*, sommaren 1945.
- Alfvén, Hannes, *Sagan om den stora datamaskinen: En vision (1966)*, av Olof Johannesson (Stockholm, 1987).
- ”Alnarp efter agronomkursens upphörande”, i *Alnarps elevkår 1862–1933: Minnesskrift* (Åkarp, 1938).
- Alnarps elevkår 1862–1933: Minnesskrift* (Åkarp, 1938).
- Anderson, R[obert] D[avid], *European Universities from the Enlightenment to 1914* (Oxford, 2004).
- Anderson, Åke, *Staten och jordbruket: En studie med utgångspunkt i rationaliseringspolitiken för jordbruket i Sverige, dess födelse, uppgång och fall åren 1940–1990* (Uppsala, 1997).
- Andersson, David, ”Agronomexamen”, *Ultunesaren*, december 1941.
- Andersson, Karl Olov, *Femtio år med debet och kredit* (Stockholm, 1985).
- Avenberg, Hugo & Göran Friberg, ”Den statliga forskningsvolymen åren 1914–1964”, *IVA: Tidskrift för teknisk-vetenskaplig forskning* 38, no. 4 (1967).
- Avseende förslag till åtgärder för främjande av den tekniskt-vetenskapliga forskningen på byggnadsområdet*, SOU 1942:7 (Stockholm, 1942).
- Barthel, Christian, *En mejeriforskare minns* (Stockholm, 1954).
- Benum, Edgier, ”On the Challenge of Writing a University History” (Working Paper, October 1999).
- Berg, Måns, ”Studentkårens synpunkter avgivna till 1946 års högskoleutredning”, *Ultunesaren*, maj 1947.
- Betänkande angående organisationen av försöksverksamheten på jordbrukets område*, SOU 1947:42 (Stockholm, 1947).
- Betänkande i näringsfrågan*, SOU 1938:6 (Stockholm, 1938).
- Betänkande med förslag angående den fasta lantbruksundervisningens ordnande*, SOU 1937:33 (Stockholm, 1937).
- Betänkande med förslag angående utbyggnad av lantbruks-, skogs- och veterinärhögskolorna*, SOU 1947:67 (Stockholm, 1947).
- Betänkande med förslag till den högre lantbruksundervisningens ordnande*, SOU 1927:32 (Stockholm, 1927).
- Betänkande med förslag till inrättande av ett forskningsråd på jordbrukets område*, SOU 1944:43 (Stockholm, 1944).
- Betänkande med förslag till åtgärder för den jordbrukstekniska forskningens och upplysningsverksamhetens ordnande*, SOU 1944:45 (Stockholm, 1944).
- Betänkande med undersökningar och förslag i anledning av tillströmningen till de intellektuella yrkena*, SOU 1935:52 (Stockholm, 1935).

- Betänkande med utredning och förslag angående den högre tekniska undervisningen*, avgivet av inom Ecklesiastikdepartementet tillkallade sakkunniga, SOU 1943:34 (Stockholm, 1943).
- Betänkande med utredning och förslag rörande organisationen av försöksverksamheten på växt- och trädgårdsodlingens område*, SOU 1934:4 (Stockholm, 1934).
- Bjärdsdal, Jacob, *Banbrytare bland bönder: Ludvig Nannesson, Viktor Johansson* (Stockholm, 1981).
- Bjärdsdal, Jacob, *Från Halland ut i världen: Jacob Bjärdsdal berättar om sin livsresa* (Varberg, 2006).
- Björck, Henrik, "Agronomerna" (del av opublicerat manuskript).
- Björck, Henrik, *Staten, Chalmers och vetenskapen: Forskningspolitisk formering och sociala ingenjörer under Sveriges politiska industrialisering 1890–1945* (Nora, 2004).
- Björckhem, Uno, *Konsulentavdelningens historia: En berättelse över 40 år* (Uppsala, 1999).
- Blomqvist, Göran, *Elfenbenstorn eller statsskepp? Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schüeck* (Lund, 1992).
- Bolin, Pehr, *Hushållningssällskapens lokala fältförsöksverksamhet 1900–1920: En återblick* (Stockholm, 1921).
- Bonow, Mauritz, *Staten och jordbrukskrisen* (Stockholm, 1935).
- [Borg, Johs.], "Anders Elofson och Svenska Betes- och Vallföreningen", i *Anders Elofson: Ett storartat livsverk* (Uppsala, 1940).
- von Bothmer, Roland, Anders Nilsson & Mårten Carlsson, *SLU 40 år: Ett universitet mitt i samhällets utveckling* (Lidingö, 2017).
- Bruno, Karl, *Exporting Agrarian Expertise: Development Aid at the Swedish University of Agricultural Sciences and its Predecessors, 1950–2009* (Uppsala, 2016).
- Bruno, Karl & Per Lundin, "Inledning", i *Heteronomins dilemma: Institutionsformeringar och gränsdragningsproblem inom lanthushållningsvetenskaperna i 1900-talets Sverige*, red. Karl Bruno & Per Lundin (kommande på Arkiv förlag).
- Bruno, Karl & Per Lundin, red., *Heteronomins dilemma: Institutionsformeringar och gränsdragningsproblem inom lanthushållningsvetenskaperna i 1900-talets Sverige* (kommande på Arkiv förlag).
- "Bör agronomexamen läggas om? Några reflektioner i anslutning till Studentkårens promemorior i undervisningsfrågor till 1946 års högskoleutredning", *Ultunesaren*, vintern 1948.
- Centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet*, 4:e uppl. (Stockholm, 1930).
- Claesson, Göran C-O, *Statens ostyriga utredande: Betänkande om kommittéväsendet* (Stockholm, 1972).
- Craver, Earlene, "Gösta Bagge, the Rockefeller Foundation, and Empirical Social Science Research in Sweden, 1924–1940", i *The Stockholm School of Economics Revisited*, red. Lars Jonung (Cambridge, 1991).
- Dahllöf, Urban, *Fasta forskartjänster vid universitet och högskolor i Norden* (Uppsala, 1982).
- Dahllöf, Urban, *Utvecklingen av antalet fasta forskartjänster vid svenska fakulteter och forskningsråd 1870–1980* (Uppsala, 1980).
- Danielsson, Jan & Bo Wahlund, *Hvilan: Historia om en skola* (Åkarp, 1998).
- De medicinska högskolornas organisationskommitté: I, Organisatoriska åtgärder till främjande av medicinsk forskning*, SOU 1946:76 (Stockholm, 1946).
- De medicinska högskolornas organisationskommitté: II, Organisatoriska åtgärder till främjande av medicinsk forskning*, SOU 1947:66 (Stockholm, 1947).
- Den framtida jordbrukspolitiken: Betänkande: A, Bakgrunden*, SOU 1966:30 (Stockholm, 1966).

- Den moderna biologien och dess tillämpning inom jordbruks- och skogsforskning, medicinsk forskning och teknisk forskning och utveckling* (Stockholm, 1964).
- Dennis, Michael Aaron, "Accounting for Research: New Histories of Corporate Laboratories and the Social History of American Science", *Social Studies of Science* 17 (1987).
- Dhondt, Pieter, "Introduction: University History Writing: More than a History of Jubilees?", i *University Jubilees and University History Writing: A Challenging Relationship*, red. Pieter Dhondt (Leiden, 2015).
- Edgerton, David, "Introduction", i *Industrial Research and Innovation in Business*, red. David Edgerton (Cheltenham, 1996).
- Edgerton, David, "'The Linear Model' Did Not Exist: Reflections on the History and Historiography of Science in the Twentieth Century", i *The Science-industry Nexus: History, Policy, Implications*, red. Karl Grandin, Nina Wormbs & Sven Widmalm (Sagamore Beach, 2004).
- Edgerton, David, "Time, Money, and History", *Isis* 103, no. 2 (2012).
- Edling, Nils, *Det fosterländska hemmet: Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900* (Stockholm, 1996).
- Edwardsson, Julius, "Linjeindelningen", *SALF: Organ för Sveriges agronom- och lantbrukslärarförbund* oktober 1943.
- "En programförklaring ...: Högskolans nye rektor Ragnar Nilsson talar vid småttingskivan", *Ultunesaren*, november 1943.
- Eriksson, Fredrik, *Det reglerade undantaget: Högerns jordbrukspolitik 1904–2004* (Stockholm, 2004).
- Eriksson, Fredrik, "Högern, jordbrukets föreningsrörelse och en man i dess mitt", i *Jordbrukarnas kooperativa föreningar och intresseorganisationer i ett historiskt perspektiv*, red. Reine Rydén (Stockholm, 2004).
- Eriksson, Gunnar, *Kartläggarna: Naturvetenskapens tillväxt och tillämpningar i det industriella genombrottets Sverige 1870–1914* (Umeå, 1978).
- Eriksson, Sigurd, "Några synpunkter på agronomkårens rekrytering", *Meddelande från Sveriges Agronomförbund*, mars 1940.
- Eriksson, Åke, "Från agronomdagen", *Ultunesaren*, december 1953.
- E[riksson], Å[ke], "Kan agronomaspiranternas praktik reformeras?", *Ultunesaren*, december 1954.
- Erlander, Tage, *1960-talet: Samtal med Arvid Lagercrantz* (Stockholm, 1982).
- Erlander, Tage, *Dagböcker: 1961–1962* (Hedemora, 2011).
- Ernest, Ernst, "Agronomutbildningen och lärartjänsten", *Lantmannen* 26 (1942).
- von Euler-Chelpin, Hans, *Minnen* (Stockholm, 1969).
- Finlay, Mark R., "The German Agricultural Experiment Stations and the Beginnings of American Agricultural Research", *Agricultural History* 62, no. 2 (1988).
- Flodkvist, Herman, "Agronomutbildningen – några synpunkter: Föredrag vid Sveriges Agronomförbunds, Svenska Lantbrukstjänstemannaföreningens, Sveriges lantbrukslärareförbunds, Samarbetsdelegationens för husdjurshygien m.fl. föreningsars sammankomst den 17 mars 1941", *Handlingar till Lantbruksveckan* (1941).
- Florin, Christina & Ulla Johansson, "*Där de härliga lagrarna gro...*": *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914* (Stockholm, 1993).
- Forskning och högre utbildning på skogsbrukets område*, SOU 1960:17 (Stockholm, 1960).
- Forskningsråd: Betänkande*, SOU 1975:26 (Stockholm, 1975).
- Fortsatt högskoleutbildning: Betänkande av Forskarutbildningsutredningen*, SOU 1977:63 (Stockholm, 1977).
- Fox, Robert & Anna Guagnini, *Laboratories, Workshops and Sites: Concepts and Practices of Research in Industrial Europe, 1800–1914* (Berkeley, 1999).

- ”Framtidsutsikterna!”, *Ultunesaren*, december 1941.
- Fredga, Arne, ”Ultunastudenterna”, *Ergo: Tidning för Uppsala studenter* 11, no. 5 (1934).
- Fredholm, Anders, Lennart Hjelm & Ingmar Månsson, red., *Vårt lantbruksuniversitet: En bok till Lennart Hjelm* (Uppsala, 1982).
- Friberg, Lennart, *Styre i kristid: Studier i krisförvaltningens organisation och struktur 1939–1945* (Stockholm: 1973).
- Frykholm, Lars, ”Den högre lantbruksundervisningen vid Ultuna”, i *Ultuna: Hundra år* (Stockholm, 1949).
- Frängsmyr, Tore, *Svensk idéhistoria: Bildning och vetenskap under tusen år*, 2 vol. (Stockholm, 2004), del II 1809–2000.
- Fuller, Steve, ”The Genealogy of Judgement: Towards a Deep History of Academic Freedom”, *British Journal of Educational Studies*, 57, no. 2 (2009).
- Geiger, Roger L., *Research and Relevant Knowledge: American Research Universities since World War II* (New York, 1993).
- Geiger, Roger L., ”Science and the University: Patterns from the U.S. Experience in the Twentieth Century”, i *Science in the Twentieth Century*, red. John Krige & Dominique Pestre (Amsterdam, 1997).
- Geiger, Roger L., *To Advance Knowledge: The Growth of American Research Universities, 1900–1940* (Oxford, 1986).
- Gieryn, Thomas F., *Cultural Boundaries of Science: Credibility on the Line* (Chicago, 1999).
- Gjöres, Axel, *Vreda vindar* (Stockholm, 1967).
- Grubbström, Robert W. & Margareta Wågström, ”Robert Emanuel Kristensson – tekniker och ekonom”, i *Föregångare inom företagsekonomin*, red. Lars Engwall (Stockholm, 1995).
- Gullander, Åke & Gunnel Nyblom, *Framtida svensk agrarpolitik: Ett diskussionsinlägg*, 2. uppl. (Stockholm, 1941).
- Gustafsson, Bo, red., *Den offentliga sektorns expansion: Teori- och metodproblem* (Uppsala, 1977).
- Guston, David H., ”Stabilizing the Boundary between US Politics and Science: The Role of the Office of Technology Transfer as a Boundary Organization”, *Social Studies of Science* 29, no. 1 (1999).
- Hagård, Birger, *Nils Wohlin: Konservativ Centerpolitiker* (Stockholm, 1976).
- Hansson, Nils, *Sextio år i lantbrukets tjänst: Minnesanteckningar* (Stockholm, 1941).
- Harwood, Jonathan, *Technology’s Dilemma: Agricultural Colleges between Science and Practice in Germany, 1860–1934* (Bern, 2005).
- Harwood, Jonathan, ”Understanding Academic Drift: On the Institutional Dynamics of Higher Technical and Professional Education”, *Minerva* 48 (2010).
- Hedlund, Stefan & Mats Lundahl, *Beredskap eller protektionism? En studie av beredskapssmålet i svensk jordbrukspolitik* (Malmö, 1985).
- Hellström, Gunnar, *Jordbrukspolitik i industrisamhället: Med tyngdpunkt på 1920- och 30-talen* (Stockholm, 1976).
- Henke, Christopher R., ”Making a Place for Science: The Field Trial”, *Social Studies of Science* 30, no. 4 (2000).
- Hjelm, Lennart, *Det svenska lantbrukets effektiviseringsvägar*, SOU 1963:66 (Stockholm, 1963).
- Hjelm, Lennart, ”En smålänningsträvsamma liv” (opublicerat manuskript).
- Hjelm, Lennart, *Från kungsladugård till lantbruksuniversitet: Lantbrukets läro- och forskningsanstalter i tvåhundraårig utveckling* (Uppsala, 1977).
- Hjelm, Lennart, ”Ludvig Nannesson – föregångsman inom svensk lantbruksekonomi”, i *Föregångare inom företagsekonomin*, red. Lars Engwall (Stockholm, 1995).

- Hjelm, Lennart, *Lärdom på Ultuna: Lantbruksvetenskapernas utveckling i Sverige* (Uppsala, 1986).
- von Hofsten, Carl Gustaf, "Agronomkårens organisation: Några reflektioner i samband med ett 10-årsjubileum", *Ultunesaren*, november 1945.
- Hoppe, Gunnar, "Stiftelsens anslagsbeviljande verksamhet", i Gunnar Hoppe, Gert Nylander & Ulf Olsson, *Till landets gagn: Knut och Alice Wallenbergs stiftelse 1917–1992* (Stockholm, 1993).
- Hoppe, Gunnar, Gert Nylander & Ulf Olsson, *Till landets gagn: Knut och Alice Wallenbergs stiftelse 1917–1992* (Stockholm, 1993).
- Hounshell, David A., "Industrial Research: Commentary", i *The Science-industry Nexus: History, Policy, Implications*, red. Karl Grandin, Nina Wormbs & Sven Widmalm (Sagamore Beach, 2004).
- Howard, Michael, *War in European History*, updated ed. (Oxford, 2009).
- Håkansson, Hans, "Högskolereformer", i *Kultur och politik: Föreningen Laboremus femtio år* (Stockholm, 1952).
- Högre utbildning, forskning och försök på lantbrukets område: Betänkande avgivet av Jordbrukshögskoleutredningen*, SOU 1960:2 (Stockholm, 1960).
- "Högskoleagronomens yrkesproblem", *Ultunesaren*, november 1945.
- Höjer, Henrik, *Svenska siffror: Nationell integration och identifikation genom statistik 1800–1870* (Hedemora, 2001).
- Höök, Erik, *Den offentliga sektorns expansion: En studie av de offentliga civila utgifternas utveckling åren 1913–58* (Stockholm, 1962).
- Ingers, Enoch, "En krönika om Hvilan", i *Hvilan: 75 år*, red. Gustav Ågren, m.fl. (Lund, 1943).
- Institutet för husdjursförädling: Vägledning 1932: Jämte orientering över organisationen* (Stockholm, 1932).
- Isacson, Birger, *Alnarp – en utbildning i tiden: Sveriges Lantmästarförbund 1937–1987* (Stockholm, 1987).
- Isacson, Maths & Iréne A. Flygare, *Jordbruket i välfärdssamhället 1945–2000* (Stockholm, 2003).
- Jalava, Marja, *The University in the Making of the Welfare State: The 1970s Degree Reform in Finland* (Frankfurt am Main, 2012).
- Jansson, Jan-Olov & Per Thunström, *Traktorer, mjölkmaskiner, hästräfsor, motorsågar och Statens maskinprovningar: Maskin- och redskapsprovningarnas betydelse för Sveriges jordbruks- och skogsbrukstekniska utveckling 1896–1996* (Stockholm, 2012).
- Jansson, Sven L., "Agronombrist! Några funderingar kring ett aktuellt tema", *Ultunesaren*, maj 1946.
- Johansson, Ivar, "Agronomutbildningen under diskussion", *Ultunesaren*, juni 1942.
- Johansson, Ivar, "Anmälan", *Meddelande från Sveriges Agronom och Lantbrukslärareförbund*, december 1942.
- Johansson, Ivar, "Ett starkt agronomförbund", *Meddelande från Sveriges Agronomförbund*, december 1941.
- Johansson, Ivar, "Frågan om sammanslagning av agronomförbundet och Lantbrukslärareförbundet", *Meddelande från Sveriges Agronomförbund*, mars 1940.
- Johansson, Ivar, "Minnesbilder från mina gångna år" (opublicerat manuskript).
- Johansson, Jan, *Det statliga kommittéväsendet: Kunskap, kontroll, konsensus* (Stockholm, 1992).
- Johansson, Tore & Ronny Pettersson, *Upplysning, arbete, samarbete: Lantbruksveckan 1911–2007* (Stockholm, 2013).

- Johansson, Tore & Per Thullberg, *Samverkan gav styrkan: Lantbrukarnas föreningsrörelse 1929–1979* (Stockholm, 1979).
- Johnsson, Inez, red., *Lärostolar vid SLU: En historik över tillkomst och innehavare av högre tjänster vid Lantbruksuniversitetet och dess föregångare* (Uppsala, 1996).
- Jonsson, Pernilla & Sverker Sörlin, ”Externfinansiering: Exemplet SLU”, i *Det nya forskningslandskapet: Perspektiv på vetenskap och politik*, red. Ulf Sandström (Stockholm, 2002).
- ”Jordbrukets forskningsråd”, *Lantmannen* 28 (1944).
- Jordbrukets forskningsråd under 10 år: Verksamheten 1945–1955* (Stockholm, 1960).
- ”Jordbrukets framtid: Från en livlig debatt i diskussionsklubben”, *Ultunesaren*, november 1946.
- Jordbrukets Utredningsinstitutets verksamhet år 1951, 1952:1.*
- Jordbruksförsök under 50 år: Historik, referat av Meddelanden åren 1907–1938, förteckningar över utgivna skrifter och författareregister åren 1907–1957* (Uppsala, 1957).
- Jordbrukstekniska föreningen 25 år* (Uppsala, 1952).
- Jordbrukstekniska institutet och Statens forskningsanstalt för lantmannabyggnader: Betänkande*, SOU 1962:45 (Stockholm, 1962).
- Jöns, Heike, ”Modern School and University”, i *A Companion to the History of Science*, red. Bernard Lightman (Chichester, 2016).
- Jørgensen, Hans, ”Neutrality and National Preparedness: State-led Agricultural Rationalization in Cold War Sweden”, i *Science for Welfare and Warfare: Technology and State Initiative in Cold War Sweden*, red. Per Lundin, Niklas Stenlås & Johan Gribbe (Sagamore Beach, 2010).
- Kahlson, Georg, ”Den långa vägen mot det medicinska forskningsrådets tillkomst”, i *20 års medicinsk forskning* (Stockholm, 1965).
- Kahlson, Georg, *GK minns* (Lund, 1981).
- Kahlson, Georg, ”Högskolor och forskning som nationella kraftkällor: Tal till Göteborgs högskolas studentkår d. 12 november 1943 (Stockholm, 1943).
- Kempe, Erik, *Studier angående de svenska hushållningssällskapen: Med särskild hänsyn till ett århundrades förvaltningspolitik på lantbrukets område* (Uppsala, 1923).
- Kerr, Clark, *The Great Transformation in Higher Education, 1960–1980* (New York, 1991).
- Kohler, Robert E. & Jeremy Vetter, ”The Field”, i *A Companion to the History of Science*, red. Bernard Lightman (Chichester, 2016).
- Konnander, Benkt, ”*Departementet i skuggan av U 68*”: Rapport om universitetspolitiken i utbildningsdepartementet 1967–76 (Järfälla, 2004).
- Konnander, Benkt, *Ett departement från Engberg till Erlander: Universitetspolitik inom ecklesiastikdepartementets område 1932–45* (Stockholm, 2012).
- Konnander, Benkt, *Ett departement från Erlander till Edenman: Universitetspolitiken i ecklesiastikdepartementet 1945–57* (Stockholm, 2010).
- Konnander, Benkt, *Rapport från Edenmans departement: Universitetspolitiken i Ecklesiastikdepartementet 1957–67* (Järfälla, 2002).
- Koort, Peep, *Lantmannaskolans grundkurser: En inventering och några riktlinjer* (Uppsala, 1958).
- Kristensson, Robert, *Lantbruksakademiens Ekonomiska Forskning, LEF, under en tioårsperiod* (Stockholm, 1959).
- Krohn, Wolfgang & Wolf Schäfer, ”The Origins and Structure of Agricultural Chemistry”, i *Perspectives on the Emergence of Scientific Disciplines*, red. Gerard Lemaine, m.fl. (Haag, 1976).
- ”Krönika”, *Ultunesaren*, sommaren 1945.
- ”Kungen hälsad hos landets yngsta studentkår”, *Aftonbladet*, 30 oktober 1935.

- ”Kungen invigde agrara universitetet”, *SvD*, 26 november 1977.
- Kungl. Lantbruksstyrelsen 1890–1939* (Stockholm, 1939).
- Kungl. Maj:ts proposition nr 74, *Bihang till Riksdagens protokoll vid lagtima Riksdagen i Stockholm år 1943*, första samlingen, sjätte bandet (Stockholm, 1943).
- Kungl. Maj:ts proposition nr 62, *Bihang till Riksdagens protokoll vid lagtima Riksdagen i Stockholm år 1945*, första samlingen, sjätte bandet (Stockholm, 1945).
- Kungl. Maj:ts proposition nr 311, *Bihang till Riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1946: Höstsessionen*, första samlingen (Stockholm, 1946).
- Kungl. Maj:ts proposition nr 105, *Bihang till Riksdagens protokoll år 1959*, första samlingen, tionde bandet (Stockholm, 1959).
- Kärnekull, Timo, red., *Ergo 40: Speglingar av uppsaliensisk studentdebatt under 40 år* (Stockholm, 1964).
- Landberg, Hans, *Sektorsforskning – forskningens seger eller kvarnstenen om dess hals* (Stockholm, 1994).
- Lane, Jan-Erik & Bert Fredriksson, *Higher Education and Public Administration* (Stockholm, 1983).
- Lange, Gunnar, *Trygghet åt jordbrukets folk* (Stockholm, 1938).
- Lange, Ulrich, *Experimentalfältet: Kungl. Lantbruksakademiens experiment- och försöksverksamhet på norra Djurgården i Stockholm 1816–1907* (Stockholm, 2000).
- ”Lantbrukshögskolans invigning”, *UNT*, 31 oktober 1935.
- ”Lantmannalärarnas sommarmöte”, *Lantmannen* 26 (1942).
- Liander, Halvard, ”Forskningens årtionde: IVA 1930–39”, i *Ingenjörsvetenskapsakademien 1919–1969* (Stockholm, 1970).
- Liedberg, Gösta, ”Kontakten mellan praktik och teori”, *Ultunesaren*, november 1945.
- Lindhé, Bengt, *Vägen till Ultuna* (Skara, 2004).
- Lindqvist, Svante, ”A Cost-Benefit Analysis of Science: The Dilemma of Engineering Schools in the Twentieth Century”, i *Science, Technology and Society: University Leadership Today and for the Twenty-First Century*, red. Ingmar Grenthe, m.fl. (Stockholm, 1998).
- Lindqvist, Svante, red., *Center on the Periphery: Historical Aspects on the 20th-Century Swedish Physics* (Canton, Mass., 1993).
- Lindroth, Sten, *Uppsala universitet: 1477–1977* (Stockholm, 1976).
- Ljungberg, Gregory, ”Krig och fred: IVA under 1940-talet”, i *Ingenjörsvetenskapsakademien 1919–1969* (Stockholm, 1970).
- Ljungström, Olof, *Ämnessprängarna: Karolinska Institutet och Rockefeller Foundation 1930–1945* (Stockholm, 2010).
- ”Ljus i mörkret! Några reflektioner av ett par ultunesare”, *Ultunesaren*, november 1943.
- Lundin, Per, ”De samarbetsvilliga: Svensk-tyska agrarvetenskapliga nätverk under andra världskriget” (opublicerat manuskript).
- Lundin, Per & Niklas Stenlås, ”Technology, State Initiative and National Myths in Cold War Sweden: An Introduction”, i *Science for Welfare and Warfare: Technology and State Initiative in Cold War Sweden*, red. Per Lundin, Niklas Stenlås & Johan Gribbe (Sagamore Beach, 2010).
- Lundin, Per & Niklas Stenlås, ”The Reform Technocrats: The Strategists of the Swedish Welfare State, 1930–60,” i *Scientists’ Expertise as Performance: Between State and Society, 1860–1960*, red. Joris Vandendriessche, Evert Peeters & Kaat Wils (London, 2015).
- Löwbeer, Hans, ”Universitetet och samhället i övrigt: En problemdiskussion”, i *Universitet i utveckling: Uppsala universitet under Torgny T. Segerstedts rektorat 1955–1978*, red. Stig Strömholm, Torgny Nevéus & Åke Davidsson (Uppsala, 1978).

- Malm, Gösta, *I min krafts dagar* (Stockholm, 1963).
- Marcus, Alan I., *Agricultural Science and the Quest for Legitimacy: Farmers, Agricultural Colleges, and Experiment Stations, 1870–1890* (Ames, 1985).
- Matrikel över styrelsemedlemmar, lärare och elever vid Ultuna lantbruksinstitut 1848–1932*, utgiven av Ultuna elevkår (Uppsala, 1932).
- Meijer, Hans, *Kommittépolitik och kommittéarbete: Det statliga kommittéväsendets utvecklingslinjer 1905–1954 samt nuvarande funktion och arbetsformer* (Lund, 1956).
- ”Memento”, *Ultunesaren*, sommaren 1945.
- Micheletti, Michele, *The Swedish Farmers’ Movement and Government Agricultural Policy* (New York, 1990).
- Moberg, Harald A:son, *Jordbruksmekanisering i Sverige under tre sekel* (Stockholm, 1989).
- Morell, Mats, *Jordbruket i industrisamhället: 1870–1945* (Stockholm, 2001).
- Murray, Mac, *Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning: Studier i utbildningspolitik och utbildningsplanering 1933–1985* (Göteborg, 1988).
- Myrdal, Gunnar, ”Jordbrukspolitiken svårigheter”, *Nationalekonomiska föreningens förhandlingar* (1938).
- Myrdal, Gunnar, *Jordbrukspolitiken under omläggning* (Stockholm, 1938).
- Myrdal, Janken, *Den nya produktionen – det nya uppdraget*, Ds 2001:68 (Stockholm, 2001).
- Myrdal, Janken, ”SLU och det moderna samhällsprojektet”, i *Sammanhang: SLU 25 år*, red. Gunilla Ramberg (Uppsala, 2002).
- Månsson, Olle, *Industriell beredskap: Om ekonomisk försvarsplanering inför andra världskriget* (Stockholm, 1976).
- Mårald, Erland, ”En katalysator för det moderna jordbruket: Mossodlingens betydelse för konstgödselns genombrott 1880–1920”, i *Svensk mosskultur: Odling, torvanvändning och landskapets förändring 1750–2000*, red. Leif Runefält (Stockholm, 2008).
- Mårald, Erland, ”Far och son von Feilitzen och Svenska Mosskulturföreningens gyllene år 1886–1921”, i *Svensk mosskultur: Odling, torvanvändning och landskapets förändring 1750–2000*, red. Leif Runefält (Stockholm, 2008).
- Mårald, Erland, *Jordens kretslopp: Lantbruket, staden och den kemiska vetenskapen 1840–1910* (Umeå, 2000).
- Mårald, Erland, ”Kunskap i jordbrukets tjänst: Vetenskap på gränsen mellan akademi och lantbruk”, i *Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900: Studier av de areella näringarnas geografi och historia*, red. Hans Antonson & Ulf Jansson (Stockholm, 2011).
- ”Namn att minnas: Gunnar Lange”, *Svensk tidskrift*, 31 december 1959.
- N[anneson], L[udvig], ”Leonard Holmström”, *Landtmannen: Tidskrift för Landtmän* 2, no. 22 (1919).
- Naturvetenskapliga forskningskommittén: I. Den naturvetenskapliga forskningens behov av personal, anslag och lokaler: Förslag om inrättande av ett naturvetenskapligt forskningsråd*, SOU 1945:48 (Stockholm, 1945).
- Neave, Guy, ”Patterns”, i *A History of the University in Europe: Volume IV: Universities since 1945*, red. Walter Rüegg (Cambridge, 2011).
- Nevéus, Torgny, *Vägen till UHÄ: Ett nytt ämbetsverks föregångare* (Stockholm, 1976).
- Nilsson, Gunnar, ”Nyrekryteringen till Lantbrukshögskolan”, *Ultunesaren*, nr 2, november 1939.
- Nilsson, Gunnar, ”Studier och examina vid Lantbrukshögskolan”, *Ultunesaren*, maj 1941.
- Nilsson, Ragnar, ”Mikrobiologisk forskning i näringslivets tjänst”, i *Mikrobiologidagen 17 november 1942: Föredrag och diskussionsinlägg vid en konferens i Stockholm om mikrobiologisk forskning i näringslivets tjänst* (Stockholm, 1942).
- ”Nya agronomstadgeförslaget: Några funderingar”, *Ultunesaren*, november 1942.
- ”Nya universitetet invigt”, *UNT*, 26 november 1977.

- Nybom, Thorsten, "A Rule-Governed Community of Scholars: The Humboldt Vision in the History of the European University", i *University Dynamics and European Integration*, red. Peter Maassen & Johan P. Olsen (Dordrecht, 2007).
- Nybom, Thorsten, *Kunskap, politik, samhälle: Essäer om kunskapssyn, universitet och forskningspolitik 1900–2000* (Hargshamn, 1997).
- Nybom, Thorsten, "Samhällsformation och samhällsorganisation i Sverige 1890–1975: En principskiss", i *Byråkratisering och maktfördelning*, red. Thorsten Nybom & Rolf Torstendahl (Lund, 1989).
- Nybom, Thorsten, "The Disintegration of Higher Education in Europe, 1970–2010: A Post-Humboldtian Essay", i *Clark Kerr's World of Higher Education Reaches the 21st Century: Chapters in a Special History*, red. Sheldon Rothblatt (Dordrecht, 2012).
- Nycander, Svante, "Världen i Fyriperspektiv: Uppsalastudenterna 1930–1945", i *Världen i Uppsalaperspektiv: Uppsala studentkår 1930–1990*, red. Torgny Nevéus (Uppsala, 1998).
- Odén, Birgitta, *Forskarutbildningen förändringar 1890–1975: Historia, statskunskap, kulturgeografi, ekonomisk historia* (Lund, 1991).
- Odhner, Clas-Erik, "Arbetare och bönder formar den svenska modellen: Socialdemokratin och jordbrukspolitiken", i *Socialdemokratins samhälle: SAP och Sverige under 100 år*, red. Klaus Misgeld, Karl Molin & Klas Åmark (Stockholm, 1989).
- Olsson, Carl-Axel, "Swedish Agriculture during the Interwar Years", *Economy and History* 11 (1968).
- Ophir, Adi & Steven Shapin, "The Place of Knowledge: A Methodological Survey", *Science in Context* 4, no. 1 (1991).
- Paletschek, Sylvia, "The Writing of University History and University Jubilees German Examples", *Tijdschrift voor Wetenschappen Universiteitsgeschiedenis* 5, no. 3 (2012).
- Patel, Kiran Klaus, "The Paradox of Planning: German Agricultural Policy in a European Perspective, 1920s to 1970s", *Past and Present*, no. 212 (2011).
- Petrini, Frank & Paul Seeger, *Institutionen för ekonomi och statistik under 50 år* (Uppsala, 1981).
- Pettersson, Ingemar, *Handslaget: Svensk industriell forskningspolitik 1940–1980* (Stockholm, 2012).
- Pettersson, Ingemar, "Mejeriforskningens separering: Statens mejeriförsök 1932–1967", i *Heteronomins dilemma: Institutionsformeringar och gränsdragningsproblem inom lantbruksvetenskaperna i 1900-talets Sverige*, red. Karl Bruno & Per Lundin (kommande på Arkiv förlag).
- Pontén, Sigurd J:son, "Linjeindelningen: Lantbruksskol föreståndaren", *SALF: Organ för Sveriges agronom- och lantbrukslärarförbund*, augusti 1943.
- Porse, Östen, "Högskoleagronomer som lantmannaskolelärare", *Meddelande från Sveriges Agronomförbund*, december 1941.
- Premfors, Rune, *Svensk forskningspolitik* (Lund, 1986).
- Prissättningen på jordbruksprodukter*, SOU 1954:39 (Stockholm, 1954).
- Pålsson, Carl Magnus, *Ombyggnad pågår: Lunds tekniska högskola och ingenjörrollens förändring* (Lund, 2003).
- Ramberg, Gunilla, red., *Sammanhang: SLU 25 år* (Uppsala, 2002).
- Ramberg, Gunilla, red., *SLU – tre decennier mitt i samhällsutvecklingen* (Uppsala, 2008).
- "Redaktionens kommentar", *Ergo: Tidning för Uppsala studenter* 11, no. 5 (1934).
- "Redogörelse för Sverige Agronom- och Lantbrukslärareförbunds verksamhet under år 1942", *Meddelande från Sveriges Agronom- och Lantbrukslärareförbund*, mars 1943.
- Renborg, Ulf & Sören Winge, red., *Lantbrukets högskola 50 år: Utbildning, forskning, försök, information 1932–82* (Uppsala, 1982).
- Rexed, Bror, "Offentlig forskningspolitik", *Tiden*, 1962:3.

- Riemer, Svend, "Jordbruksspolitik och näringsfysiologisk standard", *Tiden* 29 (1937).
- Rossiter, Margaret W., *The Emergence of Agricultural Science: Justus Liebig and the Americans, 1840–1880* (New Haven, 1975).
- Rossiter, Margaret W., "The Organization of the Agricultural Sciences", i *The Organization of Knowledge in Modern America, 1860–1920*, red. Alexandra Oleson & John Voss (Baltimore, 1976).
- Rothblatt, Sheldon, *The Modern University and Its Discontents: The Fate of Newman's Legacies in Britain and America* (London, 1997).
- Rothblatt, Sheldon, "The Writing of University History at the End of Another Century", *Oxford Review of Education* 23, no. 2 (1997).
- Rothstein, Bo, *Den korporativa staten: Intresseorganisationer och statsförvaltning i svensk politik* (Stockholm, 1992).
- Rothstein, Bo & Lotta Vahlne Westerhäll, red., *Bortom den starka statens politik?* (Stockholm, 2005).
- Runeby, Nils, *Teknikerna, vetenskapen och kulturen: Ingenjörundervisning och ingenjörorganisationer i 1870-talets Sverige* (Uppsala, 1976).
- Runefelt, Leif, "Svenska Mosskulturföreningen 1886–1939", i *Svensk mosskultur: Odling, torvanvändning och landskapets förändring 1750–2000*, red. Leif Runefält (Stockholm, 2008).
- Rydå, Karl, *Boken och plogen: Lantbrukets skolor under 150 år* (Stockholm, 1981).
- Rydå, Karl, "Linjeindelningen: En replik", *SALF: Organ för Sveriges agronom- och lantbrukslärarförbund*, december 1943.
- Rydå, Karl, "Specialisering eller ej", *Ultunesaren*, juni 1942.
- Rydå, Karl & Yngve Elfving, "Linjeindelningen", *SALF: Organ för Sveriges agronom- och lantbrukslärarförbund*, juni 1943.
- Rüegg, Walter, "Themes", i *A History of the University in Europe: Volume III: Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800–1945)*, red. Walter Rüegg (Cambridge, 2004).
- Rüegg, Walter, red., *A History of the University in Europe*, 4 vol. (Cambridge, 1992–2011).
- Sæmund, G[ideon] & T[orsten] Lagerstedt, *Traditionens ande talar ...: En bok om Ultuna och ultunesarna* (Stockholm, 1945).
- Sejersted, Francis, *Socialdemokratins tidsålder: Sverige och Norge under 1900-talet* (Nora, 2005).
- SFS 1859, no. 12, Stadgar för Alnarps Landtbruks-Institut (Stockholm, 1859).
- SFS 1868, no. 27, Kongl. Maj:ts förnyade Stadgar för Ultuna Landtbruks-Institut (Stockholm, 1868).
- SFS 1912, N:r 172, Kungl. Maj:ts förnyade nådiga stadgar för landtbruksinstitutet vid Ultuna (Stockholm, 1912).
- SFS 1912, N:r 173, Kungl. Maj:ts förnyade nådiga stadgar för landtbruks- och mejeriinstitutet vid Alnarp (Stockholm, 1912).
- SFS 1932, nr 580, Kungl. Maj:ts stadgar för lantbrukshögskolan (Stockholm, 1932).
- SFS 1933, nr 526, Kungl. Maj:ts stadga angående agronomexamen vid lantbrukshögskolan (Stockholm, 1933).
- SFS 1938, nr 668, Kungl. Maj:ts stadgar för lantbrukshögskolan (Stockholm, 1938).
- SFS 1940, nr 18, Kungl. Maj:ts kungörelse angående ändring i vissa delar av stadgarna den 28 oktober 1938 (nr 668) för lantbrukshögskolan.
- SFS 1943, nr 68, Kungl. Maj:ts kungörelse om ändrad lydelse av §29 stadgarna den 28 oktober 1938 (nr 668) för lantbrukshögskolan.
- SFS 1943, nr 69 Kungl. Maj:ts stadga angående agronomexamen vid lantbrukshögskolan.
- Sjögren, Einar, "Specialisering", *Ultunesaren*, våren 1950.

- Skogmar, Gunnar, "Forskningsberedningen och forskningspolitiken" (opublicerad licentiatavhandling 1967, Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet).
- Skogs- och jordbrukets forskningsråd: Betänkande avgivet av arbetsgruppen för skogs- och jordbruksforskningsfrågor*, Ds Jo 1980:8 (Stockholm, 1980).
- Skånemötet 1942: Föredrag, meddelanden och diskussionsinlägg vid FBO-mötet i Malmö den 15–16 juni 1942* (Stockholm, 1942).
- Skårman, Sven, *Institutet för husdjursförädling: Avelsforskningen på Wiad 1929–1974* (Uppsala, 1975).
- Sköld, Per Edvin, *Bättre bärning åt den fattiga jordbruksbefolkningen* (Stockholm, 1936).
- Sköld, Per Edvin, "Den sociala jordfrågan", *Tiden* 27 (1935).
- Sköld, Per Edvin, *Nya vägar: Studier och reflexioner rörande jordbrukspolitik och social jordpolitik samt gränsområden mot varandra* (Stockholm, 1927).
- Sköld, Per Edvin, *Socialdemokratin och jordbruket* (Stockholm, 1936).
- Sonesson, Nils, *Jordbrukets framtid* (Stockholm, 1943).
- Statens centrala frökontrollanstalt: Betänkande*, Jo 1964:9 (Stockholm, 1964).
- Statistisk årsbok för Sverige (1914–2014)*.
- Stenlås, Niklas, *Den inre kretsen: Den svenska ekonomiska elitens inflytande över partipolitik och opinionsbildning 1940–1949* (Uppsala, 1998).
- Stensgård, Axel, "Jordbrukspolitisk översikt", i *Sveriges Lantbruksförbund 1917–1957* (Stockholm, 1957).
- Stevrin, Peter, *Den samhällsstyrda forskningen: En samhällsorganisatorisk studie av den sektoriella forskningspolitikens framväxt och tillämpning i Sverige* (Stockholm, 1978).
- von Stockenström, Bo, *Händelser och resor: Minnen från 40 år i politik, jordbruk, skog* (Stockholm, 1958).
- "Studentkåren – 10 år", *Ultunesaren*, november 1942.
- Svensson, Lennart G., *Från bildning till utbildning, del 3: Universitetens omvandling från 1870-talet till 1970-talet* (Göteborg, 1980).
- Svensson, Waldemar, *Riktlinjer för svensk jordbrukspolitik* (Uddevalla, 1935).
- Sveriges utsädesförening 1886–1936: Svalöv: En minnesskrift* (Malmö, 1936).
- Swedborg, Erik, *Jordbrukspolitiken 1967: Bakgrund, riktlinjer, tillämpning* (Stockholm, 1968).
- "Synpunkter på agronomutbildningen", *Lantmannen* 25 (1941).
- Thullberg, Per, "Experterna och jordbruket" (opublicerat manuskript, Historiska institutionen, Stockholms universitet, oktober 1981).
- Thunström, Per, *Till herrar motorplogägare! Svenska motokulturföreningen och den tidiga traktoriseringen i Sverige (1908–1926)* (Stockholm, 2001).
- Tiderius, Gert, *Effekten av den statliga rationaliseringspolitiken: En studie av lantbruksnämndernas medverkan i jordbrukets strukturrationalisering 1950–1975* (Lund, 1977).
- Torstendahl, Rolf, *Bureaucratisation in Northwestern Europe, 1880–1985: Domination and Governance* (London, 1991).
- Torstendahl, Rolf, *Teknologins nytta: Motiveringar för det svenska tekniska utbildningsväsendets framväxt framförda av riksdagsmän och utbildningsadministratörer 1810–1870* (Uppsala, 1975).
- Tunlid, Anna, "Den nya biologin: Forskning och politik i tidigt 1960-tal", i *Vetenskapens sociala strukturer: Sju historiska fallstudier om konflikt, samverkan och makt* (Lund, 2008).
- Tunlid, Anna, *Ärftlighetsforskningens gränser: Individer och institutioner i framväxten av den svenska genetiken* (Lund, 2004).

- Tuvelsson, Magne, "Vallodlingens betydelse inom mosskulturen", i *Svensk mosskultur: Odling, torvanvändning och landskapets förändring 1750–2000*, red. Leif Runefält (Stockholm, 2008).
- Ultuna: Hundra år* (Stockholm, 1949).
- Ultuna Landbruksinstitut 1848–1898* (Uppsala, 1899).
- "Ultunastudenterna", *Ergo: Tidning för Uppsala studenter* 11, no. 2 (1934).
- Universiteten och högskolornas organisation och förvaltning: 1955 års universitetsutredning VII*, SOU 1963:9 (Stockholm, 1963).
- Universitetsväsendets organisation: Rapport av statskontoret*, SOU 1963:10 (Stockholm, 1963).
- Utredning rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande: I, Allmänna uppgifter angående den tekniskt-vetenskapliga forskningsverksamhetens nuvarande läge m.m.: Allmänna synpunkter rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningen: Erforderliga åtgärder för den tekniskt-vetenskapliga forskningens främjande och statens medverkan därvid*, SOU 1942:6 (Stockholm, 1942).
- Utredning rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande: III, Förslag till åtgärder för skogsproduktforskningens ordnande*, SOU 1942:12 (Stockholm, 1942).
- Utredning rörande skogsnärings ekonomiska läge med förslag till åtgärder för höjande av näringsens bärkraft*, 3 vol. (Stockholm, 1938–1943).
- "Vad Alnarpare blivit", i *Alnarps elevkår 1862–1933: Minnesskrift* (Åkarp, 1938).
- "Vad gör SALF?", *Ultunesaren*, sommaren 1949.
- Velander, Edy, "Forskningens beredskapsorganisation (FBO) syften och arbetsätt", i *Göteborgsmötet 1940: Föredrag, meddelanden och diskussionsinlägg vid FBO-mötet i Göteborg den 15–16 november 1940* (Stockholm, 1941).
- Veterinärmedicinsk forskning och undervisning: Del II*, SOU 1964:12 (Stockholm, 1964).
- Vieweg, Karl, "Några synpunkter på agronomernas utbildning: Föredrag vid Sveriges Lantbrukslärareförbunds och Sveriges Agronomförbunds gemensamma sammanträde den 16 mars 1942", *Handlingar till Lantbruksveckan* (1942).
- Vinde, Pierre, *Hur Sveriges styres: Centralförvaltningen och statens budget* (Stockholm, 1968).
- [Weibull, Harry & William Weibull], *Weibullsholm 70 år: En minnesskrift* (Landskrona, 1941).
- Weibull, Jörgen, red., *Weibullsholm 1870–1970* (Landskrona, 1970).
- Weibull, W[aloddi], "Forskningens beredskapsorganisation", i *Forskningens beredskapsorganisation vid Ingenjörsvetenskapsakademien* (Stockholm, 1939).
- Weinberger, Hans, *Nätverksentreprenören: En historia om teknisk forskning och industriellt utvecklingsarbete från den Malmska utredningen till Styrelsen för teknisk utveckling* (Stockholm, 1997).
- Welander, Lars-Olof, "Sven Holmströms arkiv nu i Riksarkivet", *EB nytt: Nyheter från Riksarkivets byrå för enskilda arkiv* (2003), 29–30.
- Wennberg, Erik, "Var äro högskoleagronomerna anställda?", *Meddelande från Sveriges Agronomförbund*, mars 1941.
- Wennerholm, Staffan, "Vetenskapen (och publiken) i framtidens samhälle: Om en forskningspolitikens konferens i Wenner-Gren Center 1963", *Lychnos: Årsbok för idé- och lärdoms historia* (2002).
- Westerlind, Oscar, "Sveriges Lantbruksförbunds utveckling, med tyngdpunkten lagd på åren 1940–57", i *Sveriges Lantbruksförbund 1917–1957* (Stockholm, 1957).
- Wicksell, Sten & Tage Larsson, *Utredning rörande de svenska universitets- och högskolestudenternas sociala och ekonomiska förhållanden*, SOU 1936:34 (Stockholm, 1936).

- Widmalm, Sven, "Den stora växtförädlingsanstalten: Svalöf, Weibullsholm och vetenskapens samhällsroll under mellankrigstiden", i *Vetenskapsbärarna: Naturvetenskapen i det svenska samhället, 1880–1950* (Hedemora, 1999).
- Winberg, Hugo, *Landbruks- och mejeriinstitutet vid Alnarp samt Alnarps egendom under tiden 1862–1912* (Göteborg, 1913).
- Wingren, Erik, "Lantbrukshögskolans studentkår", *Ergo: Tidning för Uppsala studenter* 12, no. 15 (1935).
- Witte, Hernfrid, *Statens centrala frökontrollanstalt: Några upplysningar* (Stockholm, 1930).
- Wittrock, Björn & Aant Elzinga, red., *The University Research System: The Public Policies of the Home of Scientists* (Stockholm, 1985).
- Åberg, Ewert, "Lantbrukshögskolan 1932–77", i *Lantbrukets högskola 50 år: Utbildning, forskning, försök, information 1932–82* (Uppsala, 1982).
- Åberg, Ewert, "Specialisering och fortsatt utbildning efter agronomexamen", *Ultunesaren*, november 1946.
- Åbjörnsson, Björn, "Tankar kring specialiseringen", *Ultunesaren*, december 1941.
- Åkerman, Gustaf, *Mjölkgregeringen* (Stockholm, 1937).
- Åmark, Karl, *Kristidspolitik och kristidshushållning i Sverige under och efter andra världskriget: Del 1*, SOU 1952:49 (Stockholm, 1952).
- Åmark, Karl, *Kristidspolitik och kristidshushållning i Sverige under och efter andra världskriget: Del 2*, SOU 1952:50 (Stockholm, 1952).
- Östergren, Bertil, "Demokratisering i snigelfart", i *Sveriges förenade studentkårer under 40 år*, red. Bert Fredriksson (Stockholm, 1961).
- Östergren, Bertil, "Det fackliga genombrottet 1945–1950", i *Sveriges förenade studentkårer under 40 år*, red. Bert Fredriksson (Stockholm, 1961).

Personregister

- Abramson, Ernst 62
Andersson, Albin 48
Andersson, Carl Olov 105
Andersson, K. 95
Andersson, K. A. M. 95
Andersson, Ola 33
Andrén, Georg 78, 79, 80, 82
Arnegren, Arne 44
Arrhenius, Johan 25, 26
Bagge, Gösta 61, 82
Barkman, J. E. 44
Bengtsson, Ingemund 120
Bergen von, Albert 48
Berglund, Nils 29
Bergman, Carl 33
Bergstrand, Carl Erik 19, 27
Bergström, Sune 4, 118
Björkman, Thure V. E. 44
Boman, Hans G. 111
Brahmer, Henry 63
Brohult, Sven 109
Carlsson, C. Gottfrid E. 44
Carlström, Birger 68
Carlström, O. L. 95
Carlström, Oscar 71
Dahl, Erik 113
Domö, Frithiof 95
Edenman, Ragnar 3, 4, 87, 111, 113, 119
Eklundh, Bertil E. Hj. 44
Elofson, Anders 23
Engström, A. Einar 44
Engström, Arne 113
Enström, Axel F. 24
Eriksson, Jakob 20
Fallenius, Bertil 84
Fries, Nils 113
Funke, Gösta W. 81
Gelin, Olov 62
Granström, Birger 111
Granström, E. Adolf 44
Gustafson, Torsten 84, 109, 110
Gustafsson, Yngve 88
Gustafsson, Åke 110, 111
Hammar skjöld, Bo 96
Hammarsten, Einar 84
Hansson, Per Albin 79
Heckscher, Eli 68, 95
Hierta, Lars Johan 26
Hjelm, Lennart 8, 12, 16, 69, 93, 98, 99, 101, 105-114, 119, 120
Holmqvist, Eric 100, 113, 120
Holmström, Leonard 33, 34
Holmström, Sven 98, 99, 105, 119
Hägg, Gunnar 48
Johansson, Alf 12
Johansson, C. G. 95
Johansson, R. 96
Johansson, Simon 62
Juhlin-Dannefelt, Carl 19
Kræmer von., Robert Fredrik 25
Kristensson, Robert 104
Lagerlöf, Nils 68
Liedberg, Gösta 54, 98, 118
Linnér, Sigfrid 1, 2
Lundberg, Erik 97
Lundegårdh, Henrik 11, 62, 63, 67, 68
Lundholm, Bengt 113
Lundqvist, Svante 120
Löfstedt, Einar 79
Lönnroth, Erik 79
Malm, Gösta 59, 60, 62, 63, 77, 85
Malmfors, Nils 95
Mannerfelt, Carl 71, 95
Melin, Elias 84
Moberg, Sven 4, 110, 119
Müller, Alexander 19
Myrdal, Gunnar 94, 95, 96, 97
Myrdal, Janken v
Nannesson, Ludvig 33, 93, 94, 98, 99, 103, 104, 105, 118, 119
Nathorst, Hjalmar 26
Netzén, Gösta 120
Nilsson, Börje 51
Nilsson, Fredrik 62, 63
Nilsson, Gust. 71
Nilsson, Hjalmar 44
Nilsson, Lars Fredrik 19

Nilsson, Nils Hjalmar 21
 Nilsson, Olof 105
 Nilsson, Sven 33
 Nilsson-Ehles, Herman 21, 22
 Nonnen, Edward 25
 Nordenson, Jonas 98, 105
 Nordensson, Harald 85
 Nordlander, Carl-Henrik 12, 55, 98, 103, 105
 Norén, Börje 113
 Norrgård, Albin 44
 Norup, Sam B. 63, 84, 95, 99
 Odelberg, Theodor 22
 Olsson, J. Axel 44
 Olsson, K. H. 84
 Olsson, Nils 71
 P:son Arnegren, O. Arne 44
 Palmgren, Axel 68
 Pehrsson-Bendtz, Olof 33
 Pehrsson-Bramstorp, Axel 29, 63, 64, 68, 71, 95, 96
 Perlmann, Peter 111
 Platon, Birger 62
 Post von, Hampus 26
 Rappe, Gerhard 62
 Renborg, Ulf 105, 119
 Rosén, Nils Gustav 110, 113
 Rudberg, Anneka 34
 Segerstedt, Torgny T. 4, 119
 Sennerby Forsse, Lisa v
 Siegbahn, Kai 4
 Siegbahn, Manne 84
 Sköld, Per Edvin 33, 71, 83, 84, 94, 95, 97, 99, 101
 Slagstad, Rune 118
 Strindlund, Gerhard 95
 Sträng, Gunnar 95, 120
 Svedberg, Theodor The. 5, 58, 85, 118
 Svenilson, Ingvar 97, 110
 Svensson, David 44
 Svensson, Nils Allan 105
 Svensson, Per 71
 Svensson, Waldemar 94
 Svärdröm, K. F. 103
 Söderström, Olof 95, 96, 98, 105
 Thorén, Gunnar 3
 Timberg, Gustaf 24
 Tiseliuss, Arne 5, 50, 80, 85, 110, 111, 118
 Troil von, Samuel G. 25
 Törnqvist, Gerhard 95
 Uden, Östen 79, 80
 Welinder, Birger 21
 Westerberg, Sten 85
 Westman, Axel 84
 Vieweg, Kurt 41, 42, 43, 44, 54
 Woxén, Ragnar 86
 Ytterborn, Gustav H. 44, 95, 98, 105
 Zetterberg, Otto 96
 Åberg, Börje 111
 Åkerman, Åke 62, 63
 Åstrand, Halvdan 98, 105

Serien Agrarhistoria

Kardell, Örjan och Janken Myrdal, "Jordbruket som system: arbetet och gården i ett historiskt perspektiv", *Agrarhistoria 1*, 1999

Slotte, Håkan, "Lövtäkt i Sverige 1850-1950: metoder för täkt, torkning och utfodring med löv samt täktens påverkan på landskapet", *Agrarhistoria 2*, 1999

Sunesson, Karl-Henrik, "1700-talets fårimporter: ett försök att bygga upp en inhemsk finullsproduktion samt en kartläggning av fårimporternas effekter hos allmogen", *Agrarhistoria 3*, 2001

Larsson, Jesper, "History, students, and education: a survey about students' perspectives on history education at the Swedish University of Agricultural Sciences and implications for future teaching", *Agrarhistoria 4*, 2016

Lundin, Per, "Lantbrukshögskolan och reformerna: Från utbildningsinstitut till modernt forskningsuniversitet", *Agrarhistoria 5*, 2017.

Rapporten *Lantbrukshögskolan och reformerna* är ett resultat av projektet ”SLU – i sektorns och vetenskapens tjänst” som pågick under åren 2012–2017. Syftet med projektet som uppbar finansiering från SLU:s rektor och fakulteter var att med en problemorienterad ansats undersöka viktiga aspekter i SLU:s och dess föregångares historia. Rapporten behandlar hur Lantbrukshögskolan utvecklades från det utbildningsinstitut som den i realiteten utgjorde under sina första decennier till det moderna forskningsuniversitet den hade omvandlats till vid tidpunkten för dess sammangående med Skogshögskolan och Veterinärhögskolan och det därmed sammanhängande inrättandet av SLU. Rapporten uppmärksammar särskilt den statliga reformverksamhetens betydelse i denna process.

Per Lundin disputerade i teknikhistoria vid KTH på avhandlingen *Bilsamhället* (2008) och han utsågs till docent i ekonomisk historia vid Uppsala universitet 2012. Lundin är verksam vid Chalmers tekniska högskola som docent i teknikhistoria.